ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ

VI 1973

ATHENS ANNALS OF ARCHAEOLOGY

ΤΕΥΧΟΣ 3

ΑΘΗΝΑΙ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

« ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ »
« ATHENS ANNALS OF ARCHAEOLOGY »
(AAA)

Τὰ « 'Αρχαιολογικὰ 'Ανάλεκτα ἐξ 'Αθηνῶν » εἶναι τετραμηνιαῖον ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν ταχείας ἀρχαιολογικῆς ἐνημερώσεως. 'Εκδίδονται παρὰ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως 'Αρχαιοτήτων καὶ 'Αναστηλώσεως τοῦ 'Υπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ 'Επιστημῶν κατ' 'Απρίλιον, Αὔγουστον καὶ Δεκέμβριον.

ΙΔΡΥΤΗΣ : Καθηγητὴς ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Γενικὸς 'Επιθεωρητὴς 'Αρχαιοτήτων καὶ 'Ιστορικῶν Μνημείων

ΣΥΝΤΑΞΙΣ : 'Αθηνᾶ Γ. Καλογεροπούλου

ΣΕΛΙΔΩΣΙΣ : Λουΐζα Μοντεσάντου

ΤΥΠΟΓΡ. ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ : Μ. Φιλίπ καὶ Σ. Κοντζιλέλου

ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ : Γραφικαὶ Τέχναι 'Ι. Μακρῆς Α.Ε.

Συνδρομὴ ἐτησία ἐσωτερικοῦ : δι' ἕκαστον τόμον δρχ. 200· ἐξωτερικοῦ : $ 10.

Τιμὴ ἑκάστου τεύχους δρχ. 60· διὰ τὸ ἐξωτερικὸν $ 3.50.

Εἰκὼν ἐξωφύλλου: Θήρα. Δυτ. Οἰκία. 'Ανασκαφαὶ 1972. Μικρογραφικὴ τοιχογραφία: Σκηνὴ ναυμαχίας (λεπτομέρεια).

COPYRIGHT 1973 : ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΑΠ
ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ 17, ΑΘΗΝΑΙ (118)

« Athens Annals of Archaeology » is a periodical for the quick communication of the archaeological news from Greece. AAA is issued every April, August and December by the General Inspectorate of Antiquities and Restoration of the Ministry of Culture and Science.

FOUNDER : The Inspector General of Antiquities and Historical Monuments, Prof. SP. MARINATOS.

EDITOR : Athena G. Kaloyeropoulou. ART EDITOR : Louisa Montesantou. Texts translated into English by Mrs H. Zigada.

TYPOGRAPHICAL CORRECTIONS : M. Philip, S. Kontzilelou

PRINTED : by J. Makris S.A. Athens.

Address : TAP Service; 17, Philellinon, Str., Athens (118).

Subscription $ 10 per volume. Single numbers $ 3.50.
Please give six weeks notice of change of address.

Picture on the cover: Thera. West House. Excavations of 1972. Miniature fresco: Scene of a sea-battle (detail).

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ VI, ΤΕΥΧΟΣ 3
1973

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ	Σελὶς		Page
TH. SPYROPOULOS — H. TZAVELLA - EVJEN, Lithares : An Early Helladic Settlement near Thebes	371 - 375	—	—
Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Εἰδήσεις ἐκ Βοιωτίας	375 - 393	Summary	394 - 395
Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, Ἐκ Λιανοκλαδίου Φθιώτιδος	395 - 401	Summary	401
Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀνασκαφὴ Παντανάσσης Φιλιππιάδος 1972	402 - 412	Résumé	413 - 414
Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ - ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Περὶ τῆς παλαιᾶς Τουρκικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Κάστρου τῶν Ἰωαννίνων	415 - 418	Summary	418 - 419
K. RHOMIOPOULOU — C. RIDLEY — I. MORRISON, Prehistoric Settlement of Servia. Excavations 1972	419 - 426	—	—
ΕΥΤ. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ - ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Πατριαρχικὸν μολυβδόβουλλον ἐκ Μαρωνείας	426 - 429	Résumé	429
Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, Ἀρχεῖον πινακίδων τῆς Γραμμικῆς Α καὶ σφραγισμάτων εἰς τὰ Χανιὰ	430 - 435	Résumé	436 - 439
E. HALLAGER, Minoan Kydonia. Excavations 1973	439 - 448	—	—
ΣΚΙΝΔΑΛΑΜΟΙ			
P. WARREN, The Mitata of Nidha and Early Minoan Tholos Tombs	449 - 456	—	—
Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ - ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Νέα στοιχεῖα περὶ τῆς Μονῆς τῶν Φιλανθρωπηνῶν εἰς τὴν Νῆσον τῶν Ἰωαννίνων	457 - 462	Summary	462 - 463
Ν. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, Σπάνιον νόμισμα κοπῆς Γουλιέλμου Βιλλαρδουΐνου ὡς τριάρχου Εὐβοίας	463 - 465	Summary	465
D. SCHILARDI, A New Phoenician Sarcophagus from Paros	466 - 471	—	—
K. TSAKOS, The Castle of Gradetsi at Mikri Gotista, near Metsovo	472 - 481	—	—
ΝΤ. ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, Βωμίσκος τῆς Ἰσσωρίας Ἀρτέμιδος (IG V_1 1219)	482 - 490	Résumé	490 - 491
S. DAVIS, The Minoan Silver Pin from Mavro Spelio : An Interpretation	491 - 493	—	—
SP. MARINATOS, From the Miniature Fresco of Thera : A Detail of the Body - Shield	494 - 497	—	—
Κ. Α. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ, Ἀποσπάσματα Ὁμιλιῶν εἰς ἐγκαίνια Μουσείων. Παράρτημα	499 - 502	—	—
ΑΘ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Πίναξ Περιεχομένων τῶν τόμων I - VI τῶν ΑΑΑ κατὰ συγγραφεῖς. Παράρτημα	I - 15	—	—

Θήρα. Δυτικὴ Οἰκία. Ἀνασκαφὴ 1972.
Μικρογραφικὴ τοιχογραφία: Σκηνὴ Ναυμαχίας.

Thera. West House. Excavations 1972.
Miniature fresco: Scene of a sea-battle.

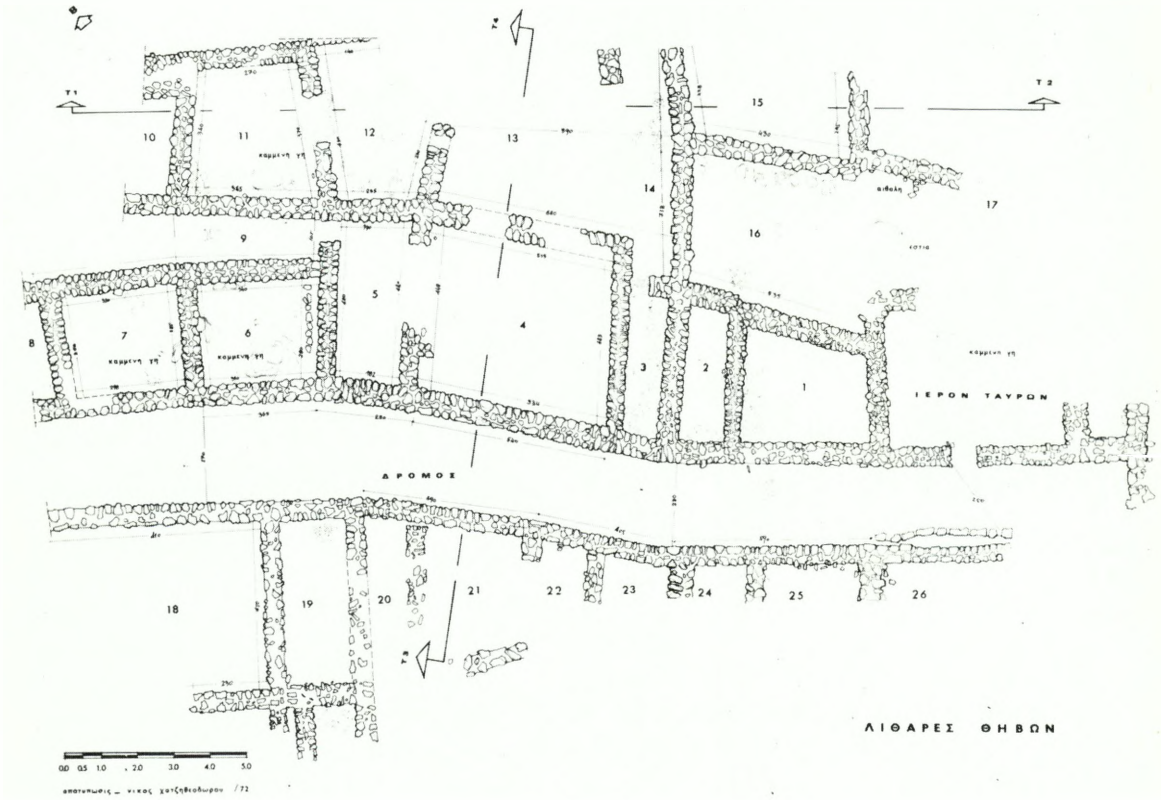

Fig. 1. General map of Lithares

LITHARES : AN EARLY HELLADIC SETTLEMENT NEAR THEBES*

During the summers of 1971 and 1972 the excavations at Lithares, near Thebes, were resumed[1], sponsored by the Greek Archaeological Service and conducted by the authors. The most important discovery to date is the

* The co-author, H. Tzavella - Evjen, wishes to thank the Council on Research and Creative Work of the University of Colorado for their support which facilitated her participation in the excavation.

1. The first excavation was conducted by Dr. Th. Spyropoulos in 1968, under the supervision of Professor Sp. Marinatos. The initial publication appears in AAA I (1968), p. 11 and AAA I (1968), p. 140. Extensive publication of the first season is to be found in Deltion 24 (1969): Μελέται, p. 28 ff.

Fig. 2. EH bowls and cups from Lithares

architectural complex of an EH settlement *ca.* 0,60 to 0,70 meters below the present surface of the fields. The size of the settlement has not yet been determined but exploratory trenches reveal building foundations extending throughout an area of at least 70 × 45 meters. The excavated area, consisting of fifteen units six meters square, contains 27 totally or partially cleared rooms, one street, and possibly two alleys (fig. 1). In some instances groups of two or three rooms form individual houses. The walls average 0,70 meters in width and have typical EH masonry, *i.e.* two rows of unworked large stones with a row of smaller filling stones in between.

The « Sanctuary of the Bulls »[2], a rectangular room measuring 4.80 × 3.70 meters with a door in its south wall opening onto the street, is the most monumental room of the complex. There is indication that the floor was paved with sherds. The street, which averages 2.50 meters in width, has been cleared to a length of 29 meters[3]. Room 1, trapezoidal in shape, is located to the northwest of the « Sanctuary ». Rooms 2 and 3, narrow and parallelogrammatic in shape, adjoin the north wall of Room 1. Room 2 has a hearth against its south wall. Rooms 1 and 3 have stone foundations of « benches » along the walls, which are rather typical for the period[4]. Room 3

2. See AAA V (1972) p. 467 - 469.

3. This is the longest and widest street yet found at an EH site. For another EH street see G. Mylonas, Haghios Kosmas, the general plan at the end of the volume.

4. C. Blegen, Zygouries, pl. II.

has a door on its northeast side opening onto what is possibly alley 14. Rooms 4 and 5 form an independent unit with an entrance at the north corner of 5 which gives access onto alley 9 (f i g. 1). Rooms 6, 7 and 8 possibly form another house - unit and the same may apply to the complex of Rooms 10, 11 and 14. Foundations of elevated « benches » placed along interior walls have also been found in Rooms 6, 11, 12, and 14. Mounds of burned earth were noticed in the « Sanctuary » and in Rooms 6, 7, 11, 12, and 17. There is a series of rooms on the southwest side of the street. Room 19 was excavated in 1968 by Dr. Spyropoulos[5]. This area has been only partially cleared but enough has been done to reveal an interesting correspondence between the walls of the buildings on each side of the street[6].

Architectural similarities with neighboring Eutresis appear only in the unit composed of Rooms 4 and 5 and House I at Eutresis[7]. Each consists of a main room which is almost square[8] associated with a smaller room to the north. In both cases the entrance is located by the corner of the exterior long wall of the smaller room. Zygouries and Haghios Kosmas provide better grounds for architectural comparison

Fig. 3. Cycladic type « frying » pan

as these settlements have houses constructed in groups rather than the isolated and sporadic arrangement at Eutresis. At Zygouries Houses N and S are designed in symmetrical three - room suites on opposite sides of alley 37 [9], apparently similar to the houses

Fig. 4. Bronze dagger

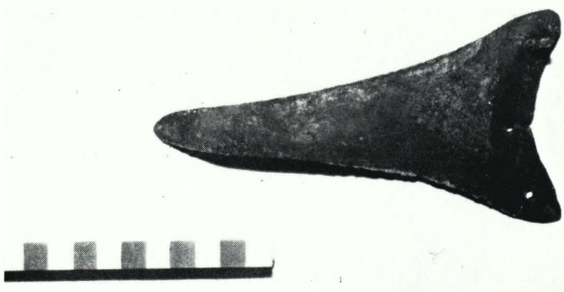

5. Deltion 24 (1969) : Μελέται, p. 31, drawing 1.

6. Room 26 corresponds to the « Sanctuary of the Bulls », Room 25 to Room 1, 24 to 2, 23 to 3, 21 and 22 to 4, and 20 to 5. This same pattern appears to develop on the opposite sides of alley 9.

7. H. Goldman, Eutresis, p. 13, fig. 8.

8. The house at Eutresis measures 5.00 × 4.30 meters and the one at Lithares 5.34 × 4.48 meters.

9. Zygouries, p. 17, fig. 14.

on the sides of alley 9 at Lithares. Houses H, E, and F and the street at Haghios Kosmas[10] may be compared as well with these structures at Lithares.

The pottery is primarily from EH I and II, although some sherds date from EH III. The majority is red-slip ware with some examples of red-brown, grey-black, and unfinished ware. The types of vases, most of which were found also at Eutresis, include : skyphoi with two handles (fig. 2)[11], bowls[12], globular jars with pierced lug handles (fig. 2)[13], coarse ware open bowls with mat prints under the base[14], many one-handled cups with red - slip (fig. 2)[15], and typical EH II sauce - boats and askoi[16]. The incised pottery, similar to the EH I and II patterns from Eutresis[17], is usually black - polished with white filling often traceable in the incisions. There are also examples of unfinished incised ware. The incisions, both on the body and the rims, present a variety of hatched lines, zig - zag and herringbone patterns, and stamped concentric circles. A partially preserved « frying pan » with a maximum diameter of 24 cms. was also found in the settlement (fig. 3). A large spiral pattern, similar to the one in the Goulandris collection[18], covers its main exterior surface. A peripheral band of two series of triangular impressions surrounds the spiral pattern. Triangular impressions also decorate the side of the pan. It seems to be an early example of the « frying pan » type because of its « horned » handle[19]. A large number of coarse ware sherds with relief patterns, the rope - pattern predominating, were found. This type is known also from Korakou[20], Haghios Kosmas[21], Eutresis[22], and elsewhere. The very few painted sherds with lineal patterns, both dark on white and white on dark, belong to EH III[23].

A group of 17 animal idols, found during the 1971 excavations in the « Sanctuary of the Bulls », is the most impressive and unique finding to date[24]. Bronze findings consist of one dagger blade (fig. 4), two bands, and one pin. The dagger blade, 0,182 meters long and 0,08 meters at its widest, has the shape of an elongated triangle with a horned - type base. The lack of a central rib indicates an early

10. See n. 3, *supra*.

11. Eutresis, p. 87, fig. 103; Hesperia 29 (1960) p. 141, fig. 7 : III 6.

12. Eutresis, p. 80, fig. 96.

13. Hesperia 29 (1960) p. 163.

14. Eutresis, p. 88, fig. 111.

15. Mylonas believes that the shape of the cup may have been derived from that of the echinus. See Haghios Kosmas, p. 122.

16. Deltion 24 (1969): Μελέται, pl. 33β.

17. Eutresis, p. 81, fig. 97. Hesperia 29 (1960) pl. 48, group VIII.

18. Chr. Doumas, The N. P. Goulandris Collection of Early Cycladic Art, p. 32.

19. Haghios Kosmas, p. 123.

20. C. Blegen, Korakou, p. 5, fig. 3.

21. Haghios Kosmas, p. 118, numbers 1 - 3, 11.

22. Eutresis p. 111, fig. 147.

23. G. Säflund, Excavations at Berbati, p. 143, fig. 110.

24. See n. 2, *supra*.

date. Its size and shape are rather unusual compared with contemporary dagger blades[25]. A cylindrical lead object with five holes pierced in its base possibly was used as a unit of weight[26]. Large numbers of stone implements and vessels, bone tubes, loom weights, stone beads and pendants, an abundance of animal bones and shells, obsidian blades and cores provide evidence for the activities and the way of life of the EH residents at Lithares. The street is an indication of the great size of the settlement and the high density of its population.

TH. SPYROPOULOS - H. TZAVELLA-EVJEN

25. Zygouries, pl. XX 25. See also K. Συριόπουλος, Ἡ Προϊστορία τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, σ. 195, εἰκ. 2 (20 - 21).

26. The samples of lead from Zygouries and Haghios Kosmas are clumps or amorphous lumps : Zygouries, p. 184; and Haghios Kosmas, p. 138. See also Ἡ Προϊστορία τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, σ. 273 - 274.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΕΚ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

1. Πλαταιαί

Σκοπὸς τῆς ἐρεύνης τοῦ ἔτους 1972 ὑπῆρξεν ὁ ἐντοπισμὸς καὶ ἀποκάλυψις τοῦ Βωμοῦ τοῦ Διὸς Ἐλευθερίου καὶ τῶν τάφων « τῶν πρὸς τοὺς Μήδους μαχεσαμένων ». Εὐτυχὲς εὕρημα τοῦ τέλους τοῦ 1971 ἐνίσχυε τοὺς τοπογραφικοὺς συλλογισμούς μας. Σπουδαία ἐπιγραφή, ἀκεραία, ἀπεκαλύφθη περὶ τὰ 150 μ. τῆς πρὸς Πλαταιὰς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, εἰς τὸ κτῆμα Νικολάου Ντέκκα (ὕψος 1.125, μέσον πλάτος 0,375, πάχος 0,13, ὕψος γραμμάτων 0,005).Παρατίθεται τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς : (εἰ κ. 1).

ἱερέως Νικοκλείδου τοῦ Χαιρέου
ἀγωνοθετοῦντος Ἀρχελάου τοῦ
Ἀθηναίου δόγμα τῶν Ἑλλήνων
Εὔβουλος Παναρμόστου Βοιώτιος εἶπε.

Εἰκ. 1. Πλαταιαί, ἀγρὸς Ν. Ντέκκα. Ἡ ἐπιγραφὴ

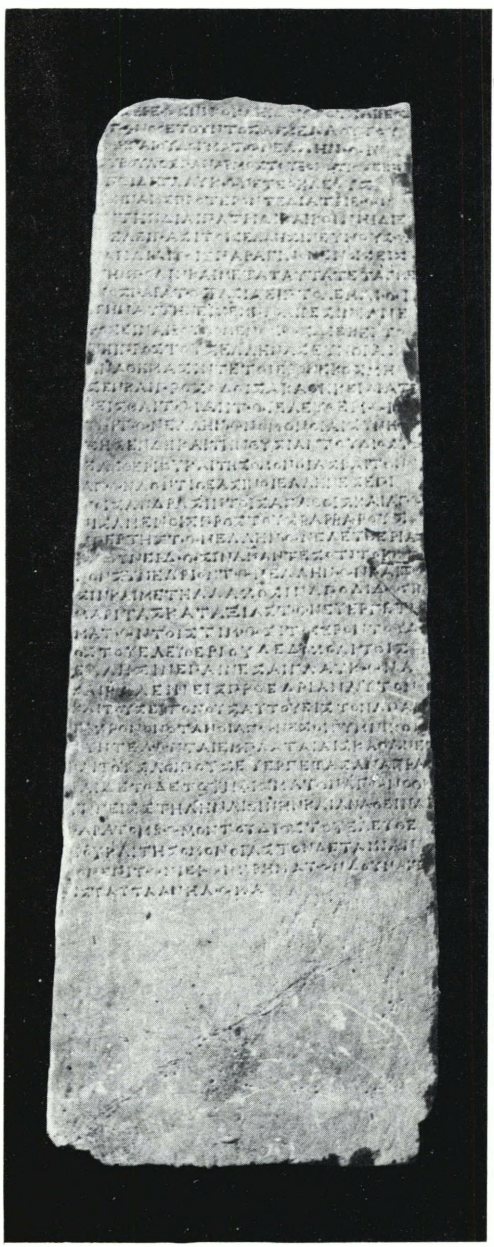

Ἐπειδὴ Γλαύκων Ἐτεοκλέους
Ἀθηναῖος πρότερόν τε διατρίβων
ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι καὶ κοινῇ διε-
τέλει πᾶσι τοῖς Ἕλλησιν εὔνους ὢν
καὶ ἰδίᾳ τοῖς παραγινομένοις εἰς
τὴν πόλιν καὶ μετὰ ταῦτα τεταγμένος
παρὰ τῷ βασιλεῖ Πτολεμαίῳ
τὴν αὐτὴν εἶχε προαίρεσιν φανερὸς
εἶναι βουλόμενος ὡς διέκειτο
τῇ πρὸς τοὺς Ἕλληνας εὐνοίᾳ
ἀναθήμασίν τε τὸ ἱερὸν ἐκόσμη-
σεν καὶ προσόδοις ἃ καθήκει διατη-
ρεῖσθαι τῷ Διὶ τῷ Ἐλευθερίῳ [καὶ]
τῇ τῶν Ἑλλήνων Ὁμονοίᾳ συνη-
έησεν δὲ καὶ τὴν θυσίαν τοῦ Διὸς [τοῦ]
Ἐλευθερίου καὶ τῆς Ὁμονοίας καὶ τὸν
ἀγῶνα ὃν τιθέασιν οἱ Ἕλληνες ἐπὶ
τοῖς ἀνδράσιν τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἀγω-
νισαμένοις πρὸς τοὺς βαρβάρους
ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας
[ἵνα] οὖν εἴδωσιν ἅπαντες ὅτι τὸ κοι-
[νὸν
συνέδριον τῶν Ἑλλήνων καὶ ζῶσιν
καὶ μεταλλαχόσιν ἀποδίδωσιν
χάριτας καταξίας τῶν εὐεργετημάτων
τοῖς τιμῶσι τὸ ἱερὸν τοῦ Δι-
ὸς τοῦ Ἐλευθερίου δεδόχθαι τοῖς
Ἕλλησι ἐπαινέσαι Γλαύκωνα
καὶ καλεῖν εἰς προεδρίαν αὐτὸν
καὶ τοὺς ἐκγόνους αὐτοῦ εἰς τὸν ἅπαν-
τα χρόνον ὅταν οἱ ἀγῶνες οἱ γυμνικοὶ
συντελῶνται ἐμ Πλαταιαῖς καθάπερ
καὶ τοὺς λοιποὺς εὐεργέτας, ἀναγρά-
ψαι δὲ τόδε τὸ ψήφισμα τὸν ἀγωνοθέ-
την εἰς στήλην λιθίνην καὶ ἀναθεῖναι
παρὰ τὸμ Βωμὸν τοῦ Διὸς τοῦ Ἐλευθε-
ρίου καὶ τῆς Ὁμονοίας τὸν δὲ Ταμίαν
τὸν ἐπὶ τῶν ἱερῶν χρημάτων δοῦναι τὸ
εἰς ταῦτα ἀνήλωμα.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἦτο ἐξαιρετικὰ εὔγλωττος ἀλλ' ἡ μικρὰ ἀνασκαφὴ τῆς θέσεως ἀπεκάλυψεν μόνον εὐτελῆ τοιχάρια τῆς λε-

γομένης ὑστάτης ἀρχαιότητος (Spätantike) (4ος - 5ος αἰ. μ.Χ.).

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶχε προφανῶς μεταφερθῆ ἐκεῖ καὶ χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν. Κατὰ τὸν Παυσανίαν (IX, 2,5) : « κατὰ δὲ τὴν ἔσοδον μάλιστα τὴν ἐς Πλάταιαν τάφοι τῶν πρὸς μήδους μαχεσαμένων εἰσί... οὐ πόρρω δὲ ἀπὸ τοῦ κοινοῦ τῶν ἑλλήνων (ἐνν. μνήματος) Διός ἐστιν ἐλευθερίου βωμός...».

Ἀπὸ ἄλλης θέσεως βεβαίως θὰ ἀναλυθοῦν αἱ τοπογραφικαὶ ἐκτιμήσεις τοῦ ὑπογραφομένου, αἱ ὁποῖαι, ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφήν, ὡδήγησαν νὰ ἐρευνηθῆ τὸ κτῆμα τοῦ Ἰωάννου Μακρῆ, εὑρισκόμενον περὶ τὰ 200 μ. βορειότερον τῆς θέσεως, ἔνθα ἀνεκαλύφθη ἡ ἐπιγραφή. Παρὰ τὸ κτῆμα τοῦτο διήρχετο, ὡς φαίνεται, ἡ ἐξ Α καὶ ἀπὸ Ἐρυθρῶν καὶ Ὑσιῶν (Παυσανίας IX, 2) πρὸς Πλάταιαν ὁδός. Ἀνατολικώτερον καὶ εἰς εὐθεῖαν γραμμὴν ἀναβλύζει ἡ πηγὴ « Κοντίτα ». Φυσικὴ προσπέλασις τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ δι' αὐτῆς τῆς συγχρόνου κώμης χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερον ὑπὸ τῶν κατοίκων. Τὸ κτῆμα τοῦ Ἰωάννου Μακρῆ εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς σαγματοειδοῦς κορυφῆς ἠπίας ράχεως, κατεχομένης ἀπὸ ὀρεινοῦ ὄγκου τοῦ Κιθαιρῶνος πρὸς Β. Εἰς τοὺς πρόποδας τῆς ράχεως, πρὸς Α, ὑπάρχει ἡ προμνησθεῖσα πηγή, ἐνῷ πρὸς Δ βαθύτερον ρεῦμα ἀποχωρίζει αὐτὴν ἀπὸ τοῦ βραχώδους ἀνδήρου τῆς ἀρχαίας πόλεως. Λείψανα θεμελιώσεων ἐξελήφθησαν προκαταρκτικῶς ὡς θεμέλια ἀρχαίας γεφύρας, μετὰ τὴν ὁποίαν ἡ ὁδὸς (ἀρχαία καὶ σημερινὴ) ἀνέρχεται πρὸ ἑνὸς τῶν πύργων τοῦ ἀρχαίου τείχους.

Ὁ Ἰωάννης Μακρῆς εἶχεν ὀρύξει ἀπὸ ἐτῶν βαθὺ καὶ εὐρὺ φρέαρ ἀρδεύσεως. Παρ' αὐτὸ ἔκειντο συνεσωρευμένοι, εἰργασμένοι ἀσβεστόκυβοι καὶ τεθραυσμένοι κροκαλοπαγεῖς.

Παραλειπομένων ἐνταῦθα τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἀνασκαφῆς δίδεται περιγραφὴ τῶν ἀνακαλυφθέντων. Εἰς τὸ μέσον τοῦ κτήματος τοῦ Ἰωάν. Μακρῆ, καὶ ἐκεῖ ὅπου ἀκριβῶς ὠρύχθη τὸ φρέαρ, ἀπεκαλύφθη κτίσμα, ἐν θεμελίοις κροκαλῶν

Σχέδ. 1. Πλαταιαί, Ἀγρὸς Ἰω. Μακρῆ. Κάτοψις κτηρίου « Βωμοῦ »

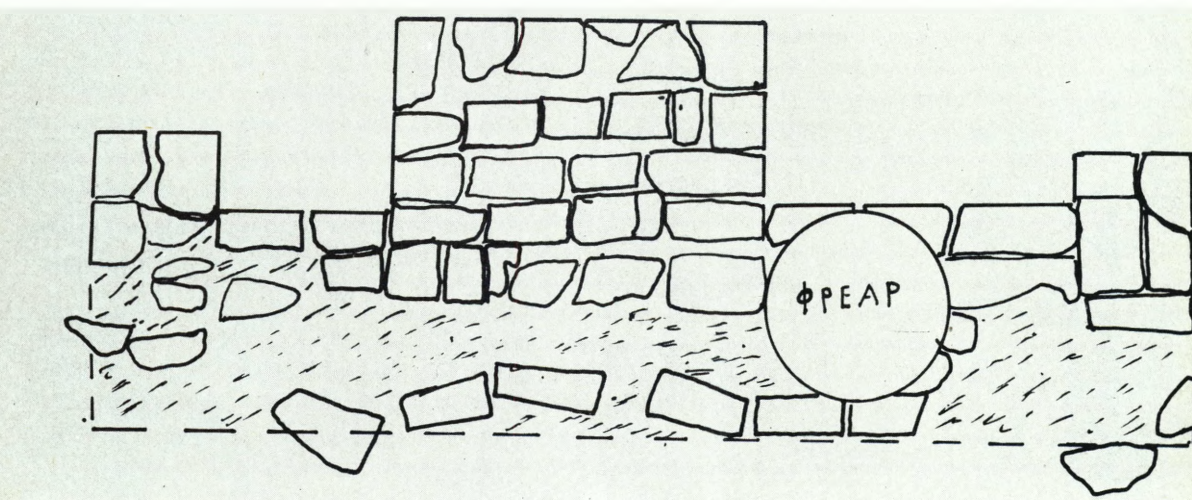

Εἰκ. 2. Πλαταιαί, Ἀγρὸς Ἰω. Μακρῆ. Μέρος τοῦ ἐν θεμελίοις σῳζομένου κτίσματος τοῦ «Βωμοῦ»· ἔμπροσθεν ὁ «ἀποθέτης», δεξιὰ τὸ φρέαρ

Εἰκ. 3. Πλαταιαί, Ἀγρὸς Ἰω. Μακρῆ. Ἡ τομὴ ἀνασκαφῆς (Τομὴ Α) ἀπὸ Δ. Δεξιὰ διακρίνονται θεμέλια τοῦ κτίσματος («Βωμοῦ»). Εἰς τὸ βάθος οἱ τάφοι

σῳζόμενον, σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, παραλλήλου πρὸς τὴν ὁδὸν καὶ προβάλλοντος πρὸς αὐτὴν δι' ἐξέδρας τριμεροῦς (σχέδ. 1). Αἱ διαστάσεις τοῦ κτίσματος εἶναι: μῆκος 15 μ., πλάτος περ. 4 μ. (εἰκ. 2). Τὸ κτίσμα εἶχε δεινῶς ἀκρωτηριασθῆ ἀπὸ παλαιοτέρας καὶ νεωτέρας παραβιάσεις. Παρὰ τὸ πέρας του εὑρέθη τάφος τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ., ἀνοιχθεὶς ἐντὸς τῶν θεμελίων του. Οἱ κροκαλοπαγεῖς κύβοι τοῦ κτίσματος ἔχουν θεμελιωθῆ ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ καὶ εὐθρύπτου φυσικοῦ ὑποστρώματος. Κατὰ μῆκος τῆς Δ πλευρᾶς τοῦ κτίσματος ἀπεκαλύφθη ἰσομήκης πρὸς αὐτὸ καὶ ἀβαθής, ἀκανονίστου σχήματος δέ, κοιλότης τοῦ βράχου, περιέχουσα γῆν ἀνάμικτον μετὰ μικρῶν ἀνθράκων καὶ τέφρας, ἄνευ εὑρημάτων. Κατὰ προέκτασιν τοῦ κυρίου ἄξονος τοῦ κτίσματος ἐπεμηκύνθη πρὸς Α καὶ Δ αὐτοῦ ἡ τάφρος τῆς ἀνασκαφῆς (εἰκ. 3). Πρὸς Α ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς ἐν συνόλῳ τάφοι κιβωτιόσχημοι καὶ πλείονες κεραμοσκεπεῖς. Ὁ δεύτερος ἀπὸ Δ τάφος, ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, ἐξ ὀρθογωνίων ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, οὐδὲν κτέρισμα ἔδωκε. Ἡ διατήρησίς του, αἱ διαστάσεις του (μῆκος 1.86, πλάτος 0,52 μ.) καὶ ἡ ἐντὸς αὐτοῦ ἀποκάλυψις ἀρίστης διατηρήσεως σκελετῶν ἐδημιούργησε δικαιολογημένην συγκίνησιν κατὰ τὴν ἀνασκαφήν. Τελικῶς οὐδὲν εὕρημα κεραμεικὸν ἢ ἄλλο ἔδωκεν οὗτος (εἰκ. 4 - 6). Ἀπεκαλύφθη ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ τάφου ἐκάλυπτον κέραμοι ὀρθογώνιοι (εἰκ. 7). Τὰ ὀστᾶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν.

Πάντες οἱ λοιποὶ τάφοι, κιβωτιόσχημοι καὶ κεραμοσκεπεῖς, ἐχρονολογήθησαν ἀσφαλῶς διὰ τῶν ἐντὸς αὐτῶν ὀλίγων ἢ περισσοτέρων κτερισμάτων (κεραμεικῶν ἢ ὑαλίνων) εἰς τοὺς πρώτους

μεταχριστιανικοὺς αἰῶνας (ἀνωτέρω) (εἰκ. 8 καὶ 9).

Τάφοι κιβωτιόσχημοι, ἁπλοῖ ἢ δίδυμοι (μετὰ κοινῆς διαχωριστικῆς πλακός), ἀπεκαλύφθησαν καὶ εἰς τὴν πρὸς Δ τοῦ κτίσματος τομήν. Ἅπαντες ἦσαν τεταραγμένοι καὶ συλημένοι. Ἐξ ἄλλου, ἐντὸς τῆς ἀνασκαφικῆς τομῆς ἀπεκαλύφθησαν ἱκανοὶ κύβοι ἐκ σκληροῦ ἀσβεστολίθου, ἀπερριμμένοι. Ἀναθυρώσεις παρὰ τὰς ἀκμάς των μαρτυροῦν ὅτι οὗτοι προέρχονται ἐκ κτίσματός τινος, πιθανώτατα ἐκ τοῦ κτίσματος τοῦ εὑρεθέντος εἰς τὸ κτῆμα τοῦ Ἰωάν. Μακρῆ.

Ἠνοίχθη ἀκόμη μία τομή, παράλληλος πρὸς τὴν πρώτην καὶ πρὸς Ν αὐτῆς, ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Μακρῆ πάλιν. Ἀπεκάλυψε δεκάδας τινὰς κεραμοσκεπῶν τάφων ἢ ἁπλοῦς λάκκους ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου, ἅπαντας τῶν ἰδίων ὑστέρων χρόνων.

Ἐν συμπεράσματι, τὸ κτίσμα εἰς τὸν ἀγρὸν Μακρῆ καὶ πιθανὸν τάφοι ἀρχαῖοι ὑπέστησαν ἀγρίαν λεηλασίαν καὶ καταστροφὴν εἰς τοὺς περὶ τὸν 5ον αἰ. μ.Χ. χρόνους. Οἱ τελευταῖοι τάφοι οὐδὲν χριστιανικὸν εὕρημα περιεῖχον. Ἡ καταστροφὴ καὶ ἀλλοίωσις τοῦ χώρου παρουσιάζει τοιαύτην εἰκόνα, ὥστε νὰ ὠθῆται ὁ ἐρευνητὴς νὰ σκεφθῇ ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς σκοπίμου καταστροφῆς, μιᾶς damnatio memoriae. Πλείονα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθοῦν ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ἴσως πρέπει νὰ θεωρηθῇ πιθανὸν ὅτι τὸ ἐν θεμελίοις μόνον ἀποκαλυφθὲν κτίσμα εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ περιώνυμος τοῦ Διὸς Ἐλευθερίου καὶ τῆς Ὁμονοίας βωμός, τοὐλάχιστον μέχρις ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου καὶ μέχρις ἀκριβεστέρας μελέτης τοῦ χώρου.

2. Ποσειδώνιον Ὀγχηστοῦ

Ἀριστερὰ τῷ ὁδεύοντι ἀπὸ Θηβῶν

Εἰκ. 4. Πλαταιαί, Ἀγρὸς Ἰω. Μακρῆ. Τάφος 1. Τομὴ Α

Εἰκ. 5. Πλαταιαί, Ἀγρὸς Ἰω. Μακρῆ. Τομὴ Α, τάφος 1, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν καλυπτηρίων πλακῶν

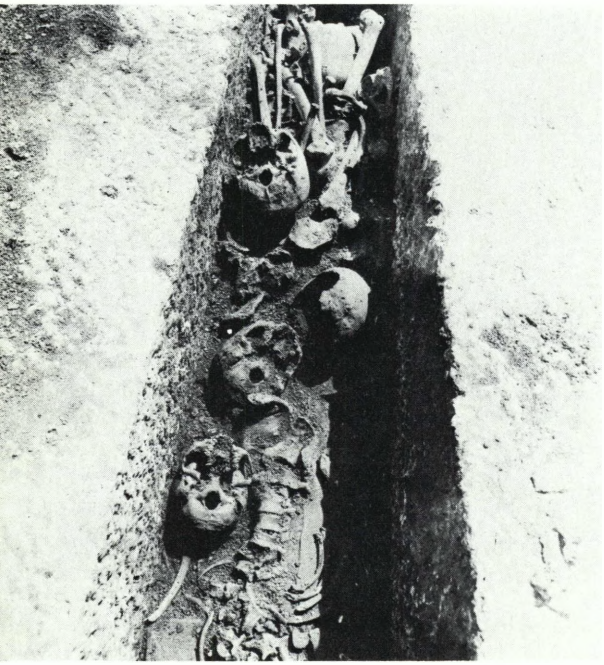

Εἰκ. 6. Πλαταιαί, Ἀγρὸς Ἰω. Μακρῆ. Τομὴ Α, τάφος 1. Ἡ δευτέρα σειρὰ τῶν σκελετῶν

πρὸς Λεβάδειαν καὶ ἐπὶ τοῦ αὐχένος, ὅστις διαχωρίζει τὸ Τηνέριον ἀπὸ τοῦ Κωπαϊδικοῦ πεδίου, ἐνετοπίσθη ἀσφαλῶς καὶ ἀπεκαλύφθη ἐν συστηματικῇ ἀνασκαφῇ τὸ Ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος τῆς Ὀγχηστοῦ. Οὕτως ἑρμηνεύονται ὀρθῶς προγενέστερά τινα εὑρήματα ἐκ τοῦ χώρου, προελθόντα ἐκ βαθείας ἀρόσεως τοῦ ἀγροῦ, ἥτις προὐξένησε καὶ ἱκανὰς ζημίας εἰς ἀκίνητα καὶ κινητὰ εὑρήματα (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 200 - 201 καὶ ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 242).

Περίφημον ἦτο τὸ ἄλσος τοῦ Ἱεροῦ, ὅπερ ἐπῄνεσεν ὁ Ὅμηρος, καίτοι ὁ Στράβων (IX, 33) εὗρε τὸν χῶρον ἀποψιλωμένον καὶ ἄγονον, οἷος εἶναι καὶ σήμερον. Τὸ Ἱερὸν ὑπῆρξε κέντρον τῆς ὁμωνύμου Ἀμφικτυονίας καὶ εἶτα τοῦ Βοιωτικοῦ κοινοῦ.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε: α. ἀρκετὸν μέρος τοῦ στερεοβάτου, ὡς καὶ ἱκανὴν ἐπιφάνειαν ἐκ τοῦ στυλοβάτου, κτίσματος ἐκ πώρων ἐπιμελοῦς κατεργασίας, ταυτισθέντος πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος. β. μέγα μέρος εὐρέος ὀρθογωνίου κτίσματος, πολυγωνικῶν ἀσβεστολίθων, κυρίως τὸ Ν ἥμισυ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει ὑπόστυλον αἴθουσαν (ἀπεκαλύφθησαν in situ τρεῖς βάσεις κιόνων κατὰ μῆκος ἀπὸ Α πρὸς Δ (εἰκ. 10). Τόσον ὁ ναὸς ὅσον καὶ τὸ παρ' αὐτὸν κτήριον παρουσιάζουν ἐπισκευὰς καὶ μεταγενεστέρας ἐπεμβάσεις, ἐνῷ φαίνεται ὅτι τὰ ἀρχικὰ δέον νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων (κεραμεική, μικροαντικείμενα καὶ ἐλάσματα ἐκ χαλκοῦ καὶ σιδήρου) ἀναφέρονται ἐνταῦθα κυρίως τρεῖς ἐπιγραφαί, τὸ κείμενον τῶν ὁποίων εἶναι ἀρκετὰ εὔγλωττον ὡς πρὸς τὴν ταύτισιν τοῦ Ἱεροῦ καὶ τὴν κατανόησιν τοῦ χαρα-

Εἰκ. 7. Πλαταιαί, Ἀγρὸς Ἰω. Μακρῆ. Τομὴ Α, τάφος 1. Τὸ δάπεδον τοῦ τάφου

κτῆρος τῶν ἀποκαλυφθέντων κτηρίων.

Ἐπιγραφὴ πρώτη (εἰκ. 11): Ἀσβεστόλιθος ἁδρᾶς ἐργασίας, ὕψ. 1,26, πλάτος 0,32 - 0,41, πάχος 0,20 μ.. ἄνω φέρει ὀρθογώνιον τόρμον διαστ. 0,105 X 0,07, βάθ. 0,02 μ.

Ποτειδάονι Μ..ων ἀνέθεκε

6ος - 5ος αἰ π.Χ.

Ἐπιγραφὴ δευτέρα: κύβος ἀσβεστολίθου ὕψ. 0,97, πλ. 0,26, πάχ. 0,17 μ. ἄνω φέρει κυκλικὸν τόρμον διαμ. 0,10 καὶ βάθους 0,02 μ.

Π]ΟΛΥΣΤΡ[Α]ΤΑ
ΠΟΤΙΔΑΟΝΙ
ΠΟΥΘΙΝΑΟ
ΙΑΡΑΡΧΙΟΝΤΟΣ

ὕψος γραμμάτων: 0,022 μ., 5ος αἰ. π.Χ. (εἰκ. 12).

Ἐπιγραφὴ τρίτη:

ΘΙΟΣ ΟΛΥΜΠΙΧΩ ΑΡΧΟΝΤΟΣ
ΕΔΟΞΕ ΤΟΙ ΚΟΙΝΟΙ ΒΟΙΩΤΩΝ
ΚΑΛΛΙΠΠΙΔΑΝ ΘΕΟΚΛΕΙΟΝ
ΑΘΑΝΗΟΝ ΠΡΟΞΕΝΟΝ ΕΙΜΕΝ
ΚΗ ΕΥΕΡΓΕΤΑΝ ΤΩ ΚΟΙΝΩ
ΒΟΙΩΤΩΝ ΚΗ ΑΥΤΟΝ ΚΗ ΕΚΓΟ-
ΝΩΣ ΚΗ ΕΙΜΕΝ ΑΥ[ΤΟΝ]
VACAT

Εἶναι νῦν μᾶλλον σαφὲς ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν ὀρθογώνιον κτίσμα ἀπετέλει τὸ Βουλευτήριον τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ καὶ Βοιωτικοῦ κοινοῦ. Αἱ ἔρευναι εἰς τὸ Ποσειδώνιον τῆς Ὀγχηστοῦ εὑρίσκονται ἐν ἐξελίξει.

3. Τιλφούσιον

« Τὸ δὲ ὄρος τὸ Τιλφούσιον καὶ ἡ Τιλφοῦσα καλουμένη πηγὴ σταδίους μάλιστα ἑξήκοντα ἀπέχουσι. Λέγεται δὲ ὑπὸ Ἑλλήνων Ἀργείους μετὰ τῶν Πολυνείκους παίδων ἑλόντας Θήβας ἐς Δελφοὺς τῷ θεῷ καὶ ἄλλα τῶν λαφύρων

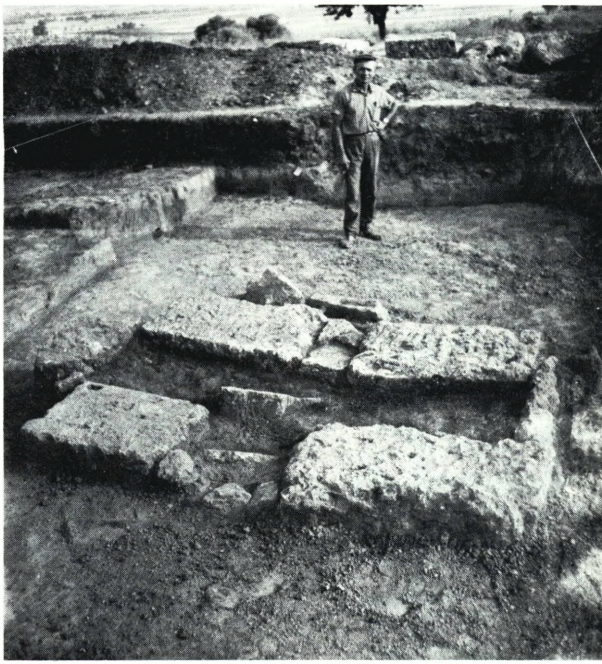

Εἰκ. 8. Πλαταιαί, Ἀγρὸς Ἰω. Μακρῆ. Τομὴ Α, τάφος 2

Εἰκ. 9. Πλαταιαί, Ἀγρὸς Ἰω. Μακρῆ. Τομὴ Α, τάφος 3

Εἰκ. 10. Ὀγχηστός. Ποσειδώνιον. Τὸ « Βουλευτήριον »

Εἰκ. 11. Ὀγχηστός. Ποσειδώνιον. Ἐνεπίγραφον βάθρον in situ

καὶ Τειρεσίαν ἄγειν· καὶ (εἴχετο γὰρ δίψῃ) καθ' ὁδόν φασιν αὐτὸν πιόντα ἀπὸ τῆς Τιλφούσης ἀφεῖναι τὴν ψυχήν· καὶ ἔστι τάφος αὐτοῦ πρὸς τῇ πηγῇ » (Παυσανίας IX, 33, 1).

Δεξιὰ τῷ ὁδεύοντι ἀπὸ Θηβῶν εἰς Λεβάδειαν, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Τιλφουσίου, ἐντὸς τοῦ Κωπαϊδικοῦ πεδίου, ὑπάρχει σήμερον ταπεινὸν παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Ἐκ θεωρητικῶν καθαρῶς συλλογισμῶν (Τιλφούσιον ὄρος, πηγαῖα ὕδατα, ἀπόστασις σύμφωνος πρὸς τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Παυσανίου ἐξ Ἁλιάρτου καὶ ἡ παρουσία τοῦ ναϋδρίου) ὡδηγήθη ἡ ἔρευνα εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ναοῦ καὶ Ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Τιλφουσίου εἰς τὴν παροῦσαν θέσιν. Τοὺς συλλογισμοὺς ἐπηλήθευσεν ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Ὑπὸ τὸ παρεκκλήσιον

ἦλθον εἰς φῶς θεμέλια εὐρυτέρου ναϊκοῦ κτίσματος τῶν Παλαιοχριστιανικῶν χρόνων. Ἐντὸς τῶν διερευνητικῶν τομῶν ἀπεκαλύφθησαν πολλαὶ δεκάδες εἰδωλίων· ἐξ αὐτῶν ἄλλα ἦσαν εἰς ἀρίστην καὶ ἄλλα εἰς μετρίαν κατάστασιν διατηρήσεως. Πάντα ἔκειντο συγκεχυμένα καὶ τεταραγμένα, χαλκᾶ τινά, κατιωμένα ἢ μή, ἐλάσματα, ἁπλᾶ ἢ μετ' ἐμπιέστου διακοσμήσεως, καὶ δεκάδες τινες χαλκῶν « συρίγγων », συνεπλήρωσαν τὰ κινητὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς.

Εἰκ. 12. Ὀγχηστός. Ποσειδώνιον. Ἐνεπίγραφον βάθρον in situ

Εἰκ. 13. Ναὸς Τιλφουσίου Ἀπόλλωνος

Εἰκ. 14. Κορώνεια. Ἰτώνιον, κτίσμα Α, πρόναος

Εἰκ. 15. Κορώνεια. Ἰτώνιον. Τὸ κτήριον Β (πρβλ. τὰς κεράμους τῆς στέγης, ὡς κατέπεσαν ἐπὶ τοῦ στρώματος καταστροφῆς)

Ἡ πρὸς Β τοῦ παρεκκλησίου δοκιμαστικὴ τομὴ ἀπεκάλυψεν εἰς βάθος ἑνὸς μέτρου περίπου τὰ θεμέλια ναϊκοῦ κτίσματος, σῳζομένου κατὰ τὸ Α κυρίως μέρος αὐτοῦ. Τὸ κτίσμα τοῦτο ἐξ ἀσβεστολίθων ἐταυτίσθη ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Τιλφουσίου Ἀπόλλωνος. Ὁ ναὸς φαίνεται ὅτι ἦτο ἐν χρήσει μέχρι τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς ἀποδεικνύουν μετασκευαί τινες τοῦ ἐσωτερικοῦ του παρὰ τὸν Ν τοῖχον αὐτοῦ (εἰ κ. 13).

Αἱ διαστάσεις τοῦ ναοῦ εἶναι : μῆκος Ν (στενῆς) πλευρᾶς αὐτοῦ : 9.85 μ., σῳζ. μῆκος Δ (μακρᾶς) πλευρᾶς : 7.06 μ., σῳζ. μῆκος Α (μακρᾶς) πλευρᾶς : 1.80 μ., μέγιστον σῳζ. ὕψος θεμελίων : 1.20 μ.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ σῳθέντος κτηρίου ἀπεκαλύφθησαν τεμάχια γλυπτῶν. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὸ διατηρούμενον μέσον τοῦ ναοῦ ἀπεκαλύφθη μέγα κυκλικὸν ὄρυγμα, βάθους 1.50 μ. καὶ διαμέτρου 1.70 μ. γέμον τέφρας καὶ ἀνθράκων. Τοῦτο ἐχαρακτηρίσθη ὡς κατάγειος βωμὸς (ἐσχάρα) καὶ συνεδέθη πρὸς μυστικήν τινα ἰδιότητα τοῦ λατρευομένου θεοῦ, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ὑποκατέστησε ἐδῶ τὴν λατρείαν παλαιοτέρας χθονίας θεότητος. Ἴσως ὅμως ἔχει τοῦτο σχέσιν πρὸς μαντικήν τινα χρῆσιν, μὴ μαρτυρουμένην ὑπὸ τῶν πηγῶν.

Εἰς τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ἀπεκαλύφθη μεγάλος κτιστὸς κιβωτιόσχημος τάφος, τῶν Βυζαντινῶν πιθανώτατα χρόνων, ἀκτέριστος καὶ τεταραγμένος. Μία, κατὰ χώραν, τῶν καλυπτηρίων αὐτοῦ πλακῶν, προήρχετο ἐξ ἀρχαιοτέρου βάθρου, φέρουσα ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν μακρῶν της πλευρῶν τόρμον καὶ ἐπὶ τῆς στενῆς πλευρᾶς της ἐπιγραφήν :

ΕΥΜΑΡΗΣ ΕΠΟΙΗΣΕ [ΘΗ]ΒΑΙΟΣ

Καὶ ἡ παροῦσα ἀνασκαφὴ εὑρίσκεται ἐπίσης ἐν ἐξελίξει. Περισσότερον ἐνδιαφέρουσα καὶ σημαντικὴ διὰ τὴν ταύτισιν τοῦ Ἱεροῦ εἶναι ἡ ἀποκάλυψις, παρὰ τὸν ναόν, ἐνεπιγράφου βάθρου, διαστάσεων 0,355 × 0,315 καὶ ὕψους 0,095. Τὸ βάθρον διατηρεῖ ἄνω τὴν μολυβδοχόησιν καὶ εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ φέρει τὴν ἐπιγραφήν :

ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΙΣ ΑΘΑΝΙΣ ΑΡΤΑΜΙΔΙ

4. Ἰτώνιον

Συνεπληρώθη, λήγοντος τοῦ ἔτους 1972, ἡ δευτέρα κατὰ σειρὰν ἀνασκαφικὴ περίοδος εἰς τὸ Ἱερὸν τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς, παρὰ τὴν ἀρχαίαν Κορώνειαν τῆς Βοιωτίας. Ἡ ἀνασκαφὴ ὑπῆρξεν ἀποφασιστικὴ διὰ τὸν ὀρθὸν καὶ ὁριστικὸν ἐντοπισμὸν τοῦ Ἱεροῦ. Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ παρὰ τὴν Κορώνειαν Ἰτώνιον εἶναι τὸ ἀρχαιότερον καὶ σπουδαιότερον Ἱερὸν τῆς Βοιωτίας τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ λόγου συστηματικὴ καὶ συνεχὴς ὑπῆρξεν ἡ ἀναζήτησις αὐτοῦ ὑπὸ τῶν λογίων, θεωρητικῶν μελετητῶν καὶ ἀνασκαφέων. Ὁ Fraser ἐταύτισε πολυγωνικούς τινας τοίχους, παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Ἀγόριανη, περὶ τὰ 2 χλμ. Α τῆς ἀρχαίας Κορωνείας πρὸς τὸ Ἱερὸν τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς, ἐνῷ ὁ Παπαδάκης ἀνεζήτησεν εἰς τὴν ἰδίαν καὶ εἰς ἄλλας ὁμόρους θέσεις τὸ περίφημον Ἱερόν. Οὐδετέρα ὅμως τῶν ταυτίσεων τούτων ὑπῆρξεν εὐτυχής, ὁ ἐντοπισμὸς δὲ τοῦ Ἱεροῦ παρέμενε πάντοτε αἴτημα τῆς ἐπιστήμης.

Παρὰ τὴν μεγίστην σημασίαν τοῦ Ἱεροῦ διὰ τὴν θρησκευτικὴν καὶ τὴν πολιτιστικὴν ζωὴν τῆς ἀρχαίας Βοιωτίας, αἱ δι' αὐτὸ ἀναφοραὶ τῆς παραδόσεως εἶναι πενιχραί. Ὁ Παυσανίας γράφει περὶ αὐτοῦ ὀλίγα καὶ ἀσαφῆ (IX, 34) :

Εἰκ. 16. Κορώνεια. Ἰτώνιον. Κτίσμα Β

Εἰκ. 17. Κορώνεια. Ἰτώνιον. Κτίσμα Β, βάθρον Ἑρμῶν

Εἰκ. 18. Κορώνεια. Ἰτώνιον. Κεφαλὴ γυναικὸς ἐκ τοῦ κτίσματος Β

Εἰκ. 19. Κορώνεια. Ἰτώνιον. Κτίσμα Γ

« Πρὶν δὲ εἰς Κορώνειαν ἐξ Ἀλαλκομενῶν ἀφικέσθαι, τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς ἐστι τὸ Ἱερόν· καλεῖται δὲ ἀπὸ Ἰτώνου τοῦ Ἀμφικτύονος, καὶ ἐς τὸν κοινὸν συνίασιν ἐνταῦθα οἱ Βοιωτοὶ σύλλογον. Ἐν δὲ τῷ ναῷ χαλκοῦ πεποιημένα Ἀθηνᾶς Ἰτωνίας καὶ Διός ἐστιν ἀγάλματα· τέχνη δὲ Ἀγοράκριτου, μαθητοῦ τε καὶ ἐρωμένου Φειδίου. Ἀνέθεσαν δὲ καὶ Χαρίτων ἀγάλματα ἐπ' ἐμοῦ ».

Κυριολεκτικώτερα τινὰ καὶ οὐσιωδέστερα διὰ τὴν θέσιν τοῦ Ἱεροῦ γράφει ὁ Στράβων (IX, 411): « Ἑξῆς δὲ Κορώνειαν καταλέγει καὶ Ἁλίαρτον καὶ Πλαταιὰς καὶ Γλίσσαντα. Ἡ μὲν οὖν Κορώνεια ἐγγὺς τοῦ Ἑλικῶνός ἐστιν ἐφ' ὕψους ἱδρυμένη, κατελάβοντο δ' αὐτὴν ἐπανιόντες ἐκ τῆς Θετταλικῆς Ἄρνης οἱ Βοιωτοὶ μετὰ τὰ Τρωικά, ὅτε περ καὶ τὸν Ὀρχομενὸν ἔσχον· κρατήσαντες δὲ τῆς Κορωνείας ἐν τῷ πρὸ αὐτῆς πεδίῳ τὸ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς ἱερὸν ἱδρύσαντο, ὁμώνυμον τῷ Θετταλικῷ, καὶ τὸν παραρρέοντα ποταμὸν Κουάριον προσηγόρευσαν ὁμοφώνως τῷ ἐκεῖ... ἐνταῦθα δὲ καὶ τὰ Παμβοιώτια συνετέλουν ».

Αἱ παρατηρήσεις τοῦ γεωγράφου ὑπῆρξαν ὁ ὁδηγὸς εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ ὑπογραφομένου νὰ ἐντοπίσῃ τὸ Ἱερόν. Γεγονὸς τυγχάνει ὅτι ἡ ἀναζήτησις τοῦ Ἰτωνίου παρουσίαζεν οἰκοθεν ἱκανὰς δυσχερείας καὶ παραπλανητικὰς δυνατότητας. Ἦτο λογικὸν νὰ ἀναζητήσῃ τις τὸ Ἱερόν, ὡς ἔπραξαν καὶ οἱ παλαιότεροι, εἰς φυσικήν τινα ἔξαρσιν, εἰς τὸ Ν κράσπεδον τοῦ Κωπαϊδικοῦ κάμπου, ἐπὶ ἢ παρὰ τὴν ἐπιβλητικὴν ἀκρόπολιν τῆς ἀρχαίας Κορωνείας. Εἰς τοῦτο ὡδήγουν τοπογραφικαὶ καὶ δεοντολογικαὶ ἐκτιμήσεις. Δοκιμαστικαί τινες ἔρευναι, ἐν τούτοις, ἀπέβησαν ἄκαρποι. Ἐνδελεχὴς μελέτη τοῦ Στράβωνος, ἀλλὰ καὶ τοῦ Παυ-

Εἰκ. 20. Ὀρχομενός. Τὸ θέατρον ἀπὸ ΝΔ

σανίου ἐδείκνυον ὅτι τὸ Ἰτώνιον ἔκειτο παρὰ τὴν Κορώνειαν καὶ παρὰ τὴν ὁδὸν ἀπὸ Ἀλαλκομενῶν πρὸς αὐτήν.

Αἱ Ἀλαλκομεναὶ ἔκειντο ὅπου περίπου ἡ σύγχρονος καὶ ὁμώνυμος κώμη (πρώην Μαμούρα), ἐντὸς τοῦ Κωπαϊδικοῦ πεδίου, πρὸς Β τῆς ἀρχαίας Κορωνείας, καὶ εἰς ἀπόστασιν 3 περίπου χλμ. ἀπ' αὐτῆς, ὡς βεβαιοῦται ἐξ ἐπιγραφικῶν εὑρημάτων (IG VII 2871 κέ. βλ. Ν. Παπαχατζῆ, Παυσανίου Βοιωτικά, σελ. 202, σημ.).

Δὲν ἦτο εὔκολον νὰ ὁρισθῇ ἡ ἀσφαλὴς ὁδικὴ σύνδεσις τῶν δύο ἀρχαίων πόλεων. Ἡ μορφολογία τῶν χώρων ἔχει ἀναμφιβόλως ἱκανῶς παραλλάξει ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων καὶ τοῦτο λόγῳ κυρίως τῶν ἀλλαγῶν εἰς τὰς κοίτας τῶν ποταμῶν, οἵτινες κατέρχονται ἀπὸ τοῦ Ἑλικῶνος (Λοφιστίου), ἀνὰ εἰς ἑκατέρωθεν

τοῦ ὀρεινοῦ ὄγκου τῆς ἀκροπόλεως τῆς Κορωνείας πρὸς τὴν πεδιάδα, ἔνθα αἱ Ἀλαλκομεναί. Ἡ κοίτη, ἐξ ἄλλου, τῶν ρευμάτων τούτων, ἢ τοὐλάχιστον τοῦ ἑτέρου ἐξ αὐτῶν, ἐπεῖχε θέσιν προσδιοριστικοῦ σημείου διὰ τὸ Ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς, συμφώνως πρὸς τὸν ὁρισμὸν τοῦ Στράβωνος (« καὶ τὸν παραρρέοντα ποταμόν »... (ἀνωτέρω).

Τοῦτο ἦτο τὸ δεύτερον, ὑπὸ ἀναζήτησιν, τοπογραφικὸν σημεῖον εἰς τὴν προσπάθειαν ἐντοπισμοῦ τοῦ Ἱεροῦ. Τέλος, τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον, συμφώνως πάντοτε πρὸς τὸν Στράβωνα, τοπογραφικὸν προσδιοριστικὸν ἦτο ἡ παρατήρησις τοῦ γεωγράφου, ὅτι « κρατήσαντες δὲ τῆς Κ. ἐν τῷ πρὸ αὐτῆς πεδίῳ ». Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θεωρητικῶν τούτων δεδομένων προὐχώρησεν ἡ τελευταία ἔρευνα. Ἀπεδόθη μείζων σημασία εἰς τοὺς δύο ἐκ τῶν τριῶν τοπογραφικῶν προσδιορισμῶν τοῦ Στράβωνος, δηλαδὴ εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ Ἱεροῦ κατὰ τὴν ὁδὸν ἀπὸ Ἀλαλκομενῶν πρὸς Κορώνειαν (α) καὶ μάλιστα πρὸ αὐτῆς ἐν πεδίῳ (β). Ἐθεωρήθη ἀκροσφαλεστέρα ἡ σύνδεσις αὐτοῦ πρὸς τὰ ποτάμια ρεύματα, λόγῳ τῆς προμνησθείσης ἀλλαγῆς εἰς τὰς κοίτας αὐτῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παραγόντων (α) καὶ (β) εἰργάσθη ὁ ὑπογραφόμενος ὡς ἀκολούθως: Σύρας τὴν νοητὴν εὐθεῖαν μεταξὺ Ἀλαλκομενῶν καὶ τοῦ μέσου τῆς ἀκροπόλεως (β), προέβη ἐν συνεχείᾳ εἰς ὑλοποίησιν τοῦ σχεδίου. Ἐνήργησε προσεκτικὴν καὶ λεπτομερῆ περισυλλογὴν τοῦ ἐπιφανειακοῦ ὑλικοῦ. Οἱ ἀγροὶ ἦσαν, πράγματι, μεστοὶ κεραμεικοῦ ὑλικοῦ, χονδροειδοῦς κυρίως. Ἐξ ἄλλου, εὑρίσκοντο πολλὰ θραύσματα πωρίνων λίθων. Ἐκεῖ ὅπου τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἦσαν ἐνθαρρυντικώτερα διενεργήθη ἡ πρώτη δοκιμαστικὴ τομή. Οὕτω μετὰ δύο ἡμέρας εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ὁ τοῖχος τοῦ πρώτου κτίσματος, ἀπεδείχθη δὲ τοῦτο ναὸς τῆς ὀψίμου ἀρχαιότητος (κατωτέρω). Ὀλίγας ἡμέρας ἀργότερον εἶχεν ἀποκαλυφθῆ καὶ δεύτερον κτίσμα ἐκ πώρων λίθων, ὀρθογώνιον καί, τέλος, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ Α καὶ τρίτον τοιοῦτον, ἐξ ὁμοίων λίθων, ναόσχημον. Ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ περιφήμου Ἱεροῦ εἶχεν ἐπιτευχθῆ.

Κτίσμα Α΄. Μέγα ὀρθογώνιον ναϊκὸν κτίσμα μὲ κύριον ἄξονα ἀπὸ Α πρὸς Δ. Ἱκανὸν μέρος τῶν δύο ἐπιμήκων τοίχων του πρὸς Δ ἔχει καταστραφῆ. Οἱ τοῖχοι του, σῳζόμενοι εἰς μέγιστον ὕψος ἑνὸς περίπου μέτρου, ἀποτελοῦνται μίγδην ἐκ πωρολίθων, ἀσβεστολιθικῶν κύβων, ἐπιμελοῦς ἐπεξεργασίας, καὶ ἀργῶν λιθαρίων. Ὡρισμένοι ἐκ τῶν λίθων τῆς δευτέρας κατηγορίας ἔχουν τεθῆ ὡς ὀρθοστάται εἰς τὸν Β τοῖχον τοῦ κτίσματος. Εἰς τὸ Α μέρος του τὸ κτίσμα διαιρεῖται διὰ τοίχων ἐξ ἀσβεστολίθου εἰς πρόναον, μήκους ἴσσονος τῶν 2 μ. (εἰκ. 14). Οἱ ἐπιμήκεις τοῖχοι τοῦ κτίσματος φθάνουν εἰς 20 μ. περίπου, τὸ πλάτος αὐτοῦ ἐγγίζει τὰ 10 μέτρα. Αἱ ἐπιχώσεις ἦσαν τεταραγμέναι, τὰ δὲ κινητὰ εὑρήματα περιλαμβάνουν δεκάδας τινὰς πηλίνων εἰδωλίων, ἐλάχιστα νομίσματα καὶ πλῆθος κεράμων (στέγης), τινὲς τῶν ὁποίων ἐνεπίγραφοι (μία φέρει τὴν λέξιν ΙΑΡΟC). Τὸ ναϊκὸν τοῦτο κτίσμα χρονολογεῖται εἰς τὸν 4ον πρὸς 5ον αἰ. μ.Χ., ἀλλὰ ὁ πρῶτος πυρὴν αὐτοῦ (τμῆμα πολυγωνικῆς τοιχοποιΐας τοῦ Ν τοίχου του) ἀνάγεται εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους. Ὑποθέτω ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὸ τελευταῖον, ἢ ἓν τῶν τελευταίων κτισμάτων τοῦ Ἱεροῦ, ὅτε τὰ ἀρχαιότατα κτήρια ἔκειντο εἰς ἐρείπια καὶ τὸ ὑλικόν των ἐλήφθη διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ παρόντος κτίσματος.

Κτίσμα Β΄. Ὀρθογώνιον ἐκ πώρων,

Εἰκ. 21. Ὀρχομενός. Τὸ θέατρον ἀπὸ Δ-ΝΔ

σῳζόμενον εἰς ὕψος 0,60 μ. διαστάσεων 3.40 × 3.20 μ. Ὁ χαρακτὴρ του εἶναι εἰσέτι ἀδιάγνωστος, λόγῳ μὴ συμπληρώσεως τῆς ἀνασκαφῆς αὐτοῦ. Οἱ τοῖχοι του ἔχουν βλαβῆ ὑπὸ τῆς ἀρόσεως, αἱ δὲ ἐπιχώσεις του ἔχουν ταραχθῆ ἐκ τῆς ἰδίας ἀφορμῆς. Ἐντὸς αὐτοῦ, ἐν τούτοις, ἀπεκαλύφθησαν πράγματι θαυμάσια εὑρήματα (εἰκ. 15 - 17).

1. Μαρμαρίνη κεφαλὴ γυναικός, φυσικοῦ μεγέθους, ἀκεραία, σχεδὸν ἀρίστης διατηρήσεως, μάρμαρον πεντελικόν. Χρονολογεῖται εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (εἰκ. 18).

2. Δύο μεγάλα θραύσματα γυναικείων κορμῶν (Νίκης;), ἐκ μαρμάρου, τῆς αὐτῆς ἐποχῆς.

3. Δύο Ἑρμαῖ ὕψους 0,30 μ. (εἰκ. 17). Τοῦ ἑνὸς εὑρέθη καὶ ἡ τετράγωνος (0,24 μ. ὕψος, 0,115 μ.) ἐνεπίγραφος βάσις:

ΚΑΛΙΠΠ[Α]
ΟΛΥΜΠΙΧΟΥ
ΝΙΚΗ ΕΥΧΗΝ

4. Θραῦσμα ἀνδρικοῦ κορμοῦ, σῳζ.

Εἰκ. 22. Ὀρχομενός. Τὸ θέατρον. Ἡ προεδρία

ὕψους 0,12 μ., ἱκανὰ μέλη ἐκ τοῦ κορμοῦ, τῶν δακτύλων καὶ τῶν κάτω ἄκρων ἀγαλμάτων, πήλινα εἰδώλια, ἐνεπίγραφον βάθρον καὶ χαλκᾶ ἐλάσματα.

Κτίσμα Γ'. Ναόσχημον κτίσμα ἐκ πώρων λίθων. Σῴζεται μόνον ἡ θεμελίωσις. Διαιρεῖται εἰς πρόναον καὶ μικρὸν σηκόν, εἶναι δὲ ὅμοιον πρὸς τὰ ναόσχημα κτίσματα τῶν Δελφῶν καὶ Ὀλυμπίας, τὰ γνωστὰ ὡς « θησαυροὺς » (εἰκ. 19).

5. Ἡ ἀκρόπολις τῆς Κορωνείας εἶναι ὑψηλὸς κωνικὸς ὄγκος, ἡ βάσις τοῦ ὁποίου μετρεῖ εἰς μῆκος ἀπὸ Α πρὸς Δ πλέον τῶν 1000 μέτρων. Ἀκριβῶς πρὸ αὐτῆς καὶ πρὸς Β, ὑπάρχουν τὰ μνημονευθέντα κτίσματα. Τὸ Ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς, τῆς προστάτιδος θεᾶς τῶν Βοιωτῶν, φαίνεται ὅτι ἀνεπτύχθη εἰς μεγίστην ἔκτασιν. Τοῦτο συμπεραίνεται ἐκ τῆς πυκνότητος τῶν κτηρίων καὶ ἐκ τοῦ ἐπιφανειακοῦ

Εἰκ. 23. Ὀρχομενός. Μυκηναϊκὸν ἀνακτόρον (βόρειον συγκρότημα)

ὑλικοῦ, μεταξὺ τοῦ ὁποίου περιλαμβάνεται καὶ ἐνεπίγραφος ὀρθογώνιος λίθος, εὑρεθεὶς εἰς ἀπόστασιν 200 μέτρων Δ τῶν ἤδη ἀποκαλυφθέντων κτηρίων, φέρων τὴν ἐπιγραφὴν HO[ROS] (ὅρος). Τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ σημείου ἐκείνου, φαίνεται βέβαιον ὅτι ἐπεξετείνετο τὸ Ἱερόν. Τοῦτο θὰ ἐδικαιολόγει τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν μεγάλην του χρονικὴν διάρκειαν, ἡ ὁποία, συμφώνως πάλιν πρὸς τὰς ἀρχαίας πηγάς, πρέπει νὰ ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν ἱστορικῶν χρόνων (Στράβων, IX, 29 « κατελάβοντο δ' αὐτὴν (τὴν Κορώνειαν) ἐπανιόντες ἐκ τῆς Θετταλικῆς Ἄρνης οἱ Βοιωτοὶ μετὰ τὰ Τρωικά... κρατήσαντες δὲ τῆς Κορωνείας ἐν τῷ πρὸ αὐτῆς πεδίῳ τὸ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς ἱερὸν ἱδρύσαντο ») καὶ νὰ φθάνῃ μέχρι τῶν πρώτων μεταχριστιανικῶν αἰώνων. Ἐξ ἄλλου, εἶναι πιθανώτατον ὅτι

εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν ἔχομεν τὴν Ἀγορὰν τῆς πόλεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Παυσανίας εἶδε καὶ μνημονεύει βωμὸν τοῦ Ἐπιμηλίου Ἑρμοῦ καὶ τῶν Ἀνέμων, Ἱερὸν τῆς Ἥρας καὶ ἄγαλμα τῆς θεᾶς «ἀρχαῖον», ἔργον τοῦ Θηβαίου γλύπτου Πυθοδώρου. Τὸ μέχρι στιγμῆς πάντως ἀρχαιότερον εὕρημα ἐκ τοῦ χώρου τοῦ Ἱεροῦ εἶναι πώρινον θραῦσμα ἐκ τοῦ διαζώματος ἀρχαϊκοῦ κτίσματος, φέρον κανόνα μὲ σταγόνας.

Τὴν μεγάλην σπουδαιότητα τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς ἐν Βοιωτίᾳ μαρτυρεῖ ἡ παρ' αὐτὸ συντέλεσις τῶν Παμβοιωτίων. Ὁ Ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, τὸν ὁποῖον δὲν ἀπεκάλυψεν εἰσέτι ἡ ἔρευνά μας, ἐκοσμήθη διὰ χαλκῶν ἀγαλμάτων τῆς Ἀθηνᾶς Ἰτωνίας καὶ τοῦ Διός, ἔργων τοῦ Παρίου γλύπτου καὶ μαθητοῦ τοῦ Φειδίου Ἀγορακρίτου.

Πέραν τῆς ἐκλογῆς τοῦ τόπου διὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ἰτωνίου, ἐκ λόγων συνδεομένων πρὸς τὴν προϊστορίαν τοῦ Βοιωτικοῦ φύλου εἰς τὴν ἱστορικήν του πατρίδα, ἡ θέσις τῆς Κορωνείας εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐπίκαιρος εἰς τὴν Κωπαϊδικὴν λεκάνην καὶ θὰ ὑπῆρξε παλαιότερον κέντρον τῶν Κωπαϊδικῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἑνώσεων ἢ ἀμφικτυονιῶν, μία τῶν ὁποίων εἶχεν ὡς ἕδραν τὴν Ὀγχηστόν, ἐξελιχθεῖσα ἐν συνεχείᾳ εἰς Παμβοιωτικὸν θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν κέντρον. Αἱ σχέσεις ὅμως αὗται εὑρίσκονται ὑπὸ διερεύνησιν.

5. Ὀρχομενός

Μεταξὺ ἄλλων ἐνδιαφερόντων εὑρημάτων, ἐπὶ τῆς Α, κυρίως, κλιτύος τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως καὶ Β - ΒΑ τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Μινύου (βλέπε Χρονικὰ ΑΔ τοῦ ἔτους 1970 καὶ 1971, ὑπὸ δημοσίευσιν) ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1972 λείψανα ναοῦ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων (πιθανώτατα τοῦ Διονύσου) καὶ δύο πλίνθοι Κούρων μετὰ τῶν ἄκρων ποδῶν τῶν ἀγαλμάτων καί, κυρίως, θέατρον ᾠκοδομημένον ἐν κοίλῳ χώρῳ ὑπὸ τὸν ἀρχαϊκὸν ναὸν καὶ ΒΑ τοῦ θολωτοῦ τάφου. Τὸ θέατρον ἐκαλύπτετο μέχρι τῆς ἀνασκαφῆς ὑπὸ μεγάλων ὄγκων χωμάτων, κατολισθησάντων ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως πρὸς αὐτό. Ἱκανὸν μέρος τοῦ κοίλου καὶ τῆς κυκλικῆς ὀρχήστρας ἀπεκαλύφθη ἤδη. Τὸ θέατρον ἢ Ὠδεῖον ἔχει τὸ κοῖλον ἐνιαῖον, δηλαδὴ ἐξ ἑνὸς διαζώματος, τὸ ὁποῖον ἀριθμεῖ 12 σειρὰς ἑδωλίων. Τὰ ἕδρανα ἦσαν ἐκ πώρου, αἱ μεταξὺ αὐτῶν κλίμακες τῶν διαδρόμων, ἐκ σκληροτέρου ἀσβεστολίθου, διὰ τοῦτο καὶ διετηρήθησαν αὗται καλύτερον, ἐνῷ ἱκανὴ διάβρωσις καὶ μακρά, ὡς φαίνεται, χρῆσις, ἀλλὰ καὶ ἀπόσπασις ἑδωλίων, ἔχει ἱκανῶς ἀλλοιώσει τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ. Ἐνιαχοῦ ἔχουν συμπληρωθῆ τὰ πώρινα ἕδρανα διὰ κοινῶν λίθων, προφανῶς εἰς χρόνους πενίας καὶ παρακμῆς (εἰ κ. 20 - 22).

Πρὸ τῆς ὁλοκληρώσεως τῆς ἐρεύνης τοῦ θεάτρου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθοῦν ἀκριβέστεραι χρονολογήσεις, φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι τὸ θέατρον ᾠκοδομήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ ὅτι παρέμεινεν ἐν χρήσει μέχρι τῶν ὑστέρων Ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἱκανὰ μέλη αὐτοῦ ἔχουν ἁρπαγῆ καὶ ἐντειχισθῆ εἰς τὸν ναὸν τῆς Σκριποῦς, τὸν κείμενον ἔναντι αὐτοῦ. Ὡσαύτως, ἐπιγραφαὶ ἐντετειχισμέναι εἰς τὸν αὐτὸν ναὸν εἶναι φανερὸν ὅτι προέρχονται ἐκ τοῦ θεάτρου. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται ἀναφέρονται εἰς ἀγῶνας μουσικοὺς πρὸς τιμὴν τῶν Χαρίτων, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐλάμβανον χώραν εἰς τὸ θέατρον τοῦτο, τὸ ὁποῖον περιέργως, καὶ ἐξ ὅσων γνωρίζω, δὲν ἀναφέρονται εἰς τὰς

ἀρχαίας πηγάς. Αἱ συνεχιζόμεναι ἀνασκαφαὶ μέλλουν νὰ διαφωτίσουν ἱκανὰ ζητήματα τῆς σπουδαίας ταύτης ἀνακαλύψεως. Τέλος, ἀπεκαλύφθη καὶ ἀνεσκάφη εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν συγκρότημα κτηριακὸν μεγαλοπρεπὲς καὶ ἐκτεταμένον, κείμενον ἀκριβῶς πρὸ τῆς ἐκκλησίας τῆς Σκριποῦς, χρονολογούμενον δὲ εἰς τοὺς Μυκηναϊκοὺς χρόνους· τὰ εὑρήματα (ἀγγεῖα καὶ κυρίως θαυμάσιαι τοιχογραφίαι) δικαιολογοῦν τὴν σκέψιν ὅτι πρόκειται ἴσως διὰ τὸ Μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον τοῦ Ὀρχομενοῦ (εἰ κ. 23 - 24).

Παραπλεύρως δέ, καὶ ἐντὸς τοῦ «μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου» ἤρξατο ἀνασκαπτόμενον κτηριακὸν σύνολον τῶν κλασσικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον ἐταυτίσθη πρὸς τὸ Ἱερὸν τῶν Χαρίτων.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Γ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰκ. 24. Τὸ ἀνάκτορον τῆς εἰ κ. 23 (κεντρικὸν τμῆμα τοῦ α· ἔμπροσθεν διακρίνεται τμῆμα τῆς κυκλικῆς ἑστίας)

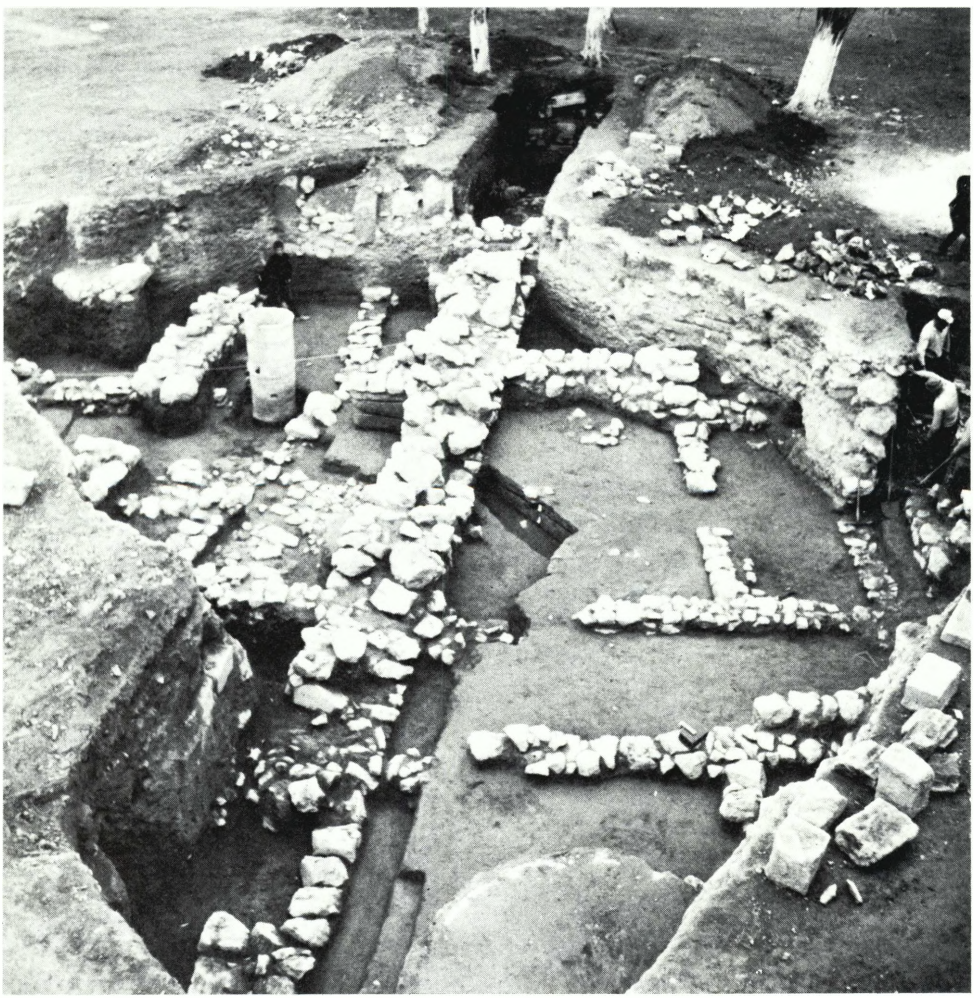

NEWS FROM BOEOTIA

I. Plataea

Some 200 m. before entering ancient Plataea, in the field of Ioannis Makris, we excavated the badly preserved foundations of a rectangular building with three steps projecting to the North, *i.e.* to the ancient road, which still leads at present through the ancient town to the modern village. Some cist - graves, found near the very damaged ruins of the building, date to the 5th century B.C., except one, which contained several skeletons but no other finds. Topographically the site fits the description given by Pausanias, who records that the Altar of Zeus Eleutherios and the graves of the warriors fallen in the battle against the Persians lie close to the entrance of Plataea. An important inscription found in the area (see above) seems to support our views.

II. Onchestos: The Poseidonion

A thorough investigation has revealed the ruins of a poros building, tentatively identified as the temple of Poseidon, and the columned hall of an extensive building, partly in polygonal masonry, characterized as the *Bouleuterion*, the assembly hall of the representatives of the Amphictyonia and the Boeotian League. Important inscriptions (see above) have confirmed the data of the excavation.

III. Tilphoussion

Near the spring of the Nymph Tilphoussa, at the foot of the homonymous mountain, was the sacred grove and shrine of Apollo Tilphoussios, some fifty stadia from Haliartos, according to Pausanias. The great seer Teiresias died there and was buried near the spring.

On the basis of these topographical indications, we made some trial trenches in what was thought to be the most appropriate place, *i.e.* round the little church of St. John the Baptist, near the village Soulinari, in Copais. Hundreds of human and animal figurines, bronze plates with relief decoration and few samples of broken pottery of the Classical period were unearthed. To the North of the church were uncovered the disturbed and partly destroyed foundations of the temple of Apollo. Among the few finds recovered in the temple, we mention some parts of the marble statue, possibly the statue of the god (see above). A stone base found near the church bears the name of the sculptor ΕΥΜΑΡΗΣ [ΘΗ]ΒΑΙΟΣ

IV. Itonion

To identify and discover the site and the monuments of the most important of all the Boeotian religious and political centres, *i.e.* the Itonion, had been a continuous and difficult task brought to success only after a long and painstaking topographical study of the area of Koroneia and the thorough study of traditional sources. Remains of three buildings, apparently of religious character, were unearthed (see above). The extension of the shrine is suggested by a ΗΟ[ROS] found some 200 m. West of the excavated buildings.

V. Orchomenos

Among other important antiquities discovered in the eastern slope of the ancient acropolis, we mention here the discovery of the theatre of Orchomenos, lying to the N.E. of the Treasury of Minyas.

Twelve rows of seats have been preserved, those of the *proedria* with relief decoration. To the east of the orchestra parts of the *skene*, inscriptions, marble pieces and other interesting finds have come to light. There are good reasons to justify a search for the temple of the Charites in this direction, as already suggested by some finds.

Finally we only mention here the discovery and excavation of a monumental complex of the Mycenaean period, immediately West of the Church of Skripou. Rich finds (pottery and, mainly, fine wall - paintings) prove that this complex is the Mycenaean palace of Orchomenos. Accurate and extensive reports on these important discoveries will be published shortly.

THEODORE G. SPYROPOULOS

ΕΚ ΛΙΑΝΟΚΛΑΔΙΟΥ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος φθινοπώρου (1972) διενεργήθη εἰκοσαήμερος ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸν γνωστὸν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Wace καὶ Thompson[1] προϊστορικὸν συνοικισμὸν Λιανοκλαδίου Φθιώτιδος, εἰς τὴν θέσιν « Παλιόμυλος ». Ἡ ἐν λόγῳ ἐπὶ χαμηλοῦ γηλόφου προϊστορικὴ ἐγκατάστασις εὑρίσκεται κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Σπερχειάδος - Ὑπάτης[2], εἰς τὴν βορείαν ὄχθην τοῦ Σπερχειοῦ ποταμοῦ, ἐν μέσῳ εὐφόρου κοιλάδος.

Κατὰ τὴν μέσην περίπου ἀπόστασιν τῆς ΒΑ μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ γηλόφου καὶ εἰς τὸ ὅριον τῶν ἀγρῶν Γ. Κολοβοῦ καὶ Δ. Δάμπαση ἠρευνήθη ἔκτασις 8 τ.μ. Εἰς βάθος 80 ἑκ. ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἀπεκαλύφθη τὸ βόρειον τμῆμα ἀψιδωτοῦ κτίσματος, πολὺ καλῆς διατηρήσεως (εἰ κ. 1), φορᾶς ἀπὸ ΝΑ πρὸς τὰ ΒΔ. Δυτικῶς αὐτοῦ καὶ εἰς βάθος 40 - 60 ἑκ. ἀνεφάνησαν καὶ ἐν μέρει ἀπεκαλύφθησαν λείψανα εὐθυγράμμων προϊστορικῶν κτισμάτων, ὁμοίας πρὸς τὸ προηγούμενον κατασκευῆς (εἰ κ. 2).

1. Wace-Thompson, Prehistoric Thessaly, σελ. 191 - 192 καὶ Wace, (L)iverpool (A)nnals of (A)rchaeology and (A)nthropology, 1908, σελ. 149 - 152 καὶ 156 κέ.

2. Ἔ.ἀ., LAAA, σέλ. 149.

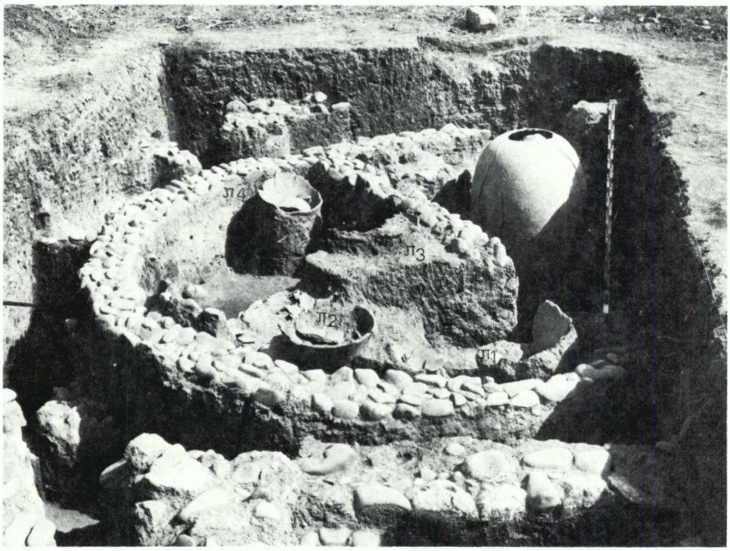

Εἰκ. 1. Βόρειον τμῆμα ἀψιδωτοῦ κτίσματος

Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἀψιδωτὸν κτίσμα[3] ἔχει ἐσωτερικὸν μέγιστον πλάτος 4.50 μ., βάθος δὲ 4 μ., συνολικῶς. Τὸ ἄνοιγμα τῆς ἀψῖδος εἶναι ἐστραμμένον πρὸς τὰ ΝΑ. Τοιχάριον μήκ. 1.40 μ., πλ. 50 ἑκ. φέρεται καθέτως καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου πρὸς τὸ Α σκέλος τῆς ἀψῖδος, μὲ τὴν θεμελίωσιν τῆς ὁποίας συνδέεται ὀργανικῶς, ὡς φαίνεται καὶ εἰς τὴν εἰκόνα 3. Δ τοῦ τοιχαρίου αὐτοῦ καὶ ὡς προέκτασίς του ἔχει κτισθῆ ἕτερος τοῖχος (μήκ. 1.80 μ., πλ. 45 ἑκ.) κατὰ 40 ἑκ. ὑψηλότερα, οὐχὶ συναφὴς πρὸς τὸν προηγούμενον (εἰκ. 3). Ὁ τελευταῖος οὗτος, προχειροτέρας κατασκευῆς, φαίνεται ὑστερωτέρα — οὐχὶ κατ' ἀνάγκην καὶ χρονολογικῶς — προσθήκη. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ ἀνισοϋψεῖς τοῖχοι ἀποχωρίζουν ἓν δωμάτιον, μήκ. 3.90 μ., βάθους 2.80 μ., ὀλίγον πρὸ τοῦ τέρματος τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀψῖδος (εἰκ. 1). Τὸ δυτικῶς τοῦ προαναφερθέντος, δευτέρου, τοίχου ἀφεθὲν ἄνοιγμα θὰ ἐχρησίμευεν ὡς εἴσοδος πρὸς τὸν διαιρεθέντα χῶρον.

Ὅ,τι ἀπεκαλύφθη ἀποτελεῖ τὴν εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον ὕψος θεμελίωσιν οἰκίας μὲ πλινθίνην ἀνωδομήν. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι τὸ ἐν λόγῳ θεμέλιον ἑδράζεται ἐπὶ στρώματος ὀπτῆς γῆς συνολικοῦ πάχους 50 ἑκ. Τὸ θεμέλιον τοῦ ἐν λόγῳ κτίσματος, ὡς καὶ τὰ δυτικῶς αὐτοῦ ἀποκαλυφθέντα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, τὰ ὁποῖα, ὡς ἔχουν, δὲν συνδέονται ὀργανικῶς μετὰ τῆς ἀψιδωτῆς κατασκευῆς (εἰκ. 2), εἶναι κτισμένα διὰ μικρῶν καὶ μεγαλυτέρων πλακομόρφων ἢ ὠοειδῶν λίθων καὶ πηλοῦ ὡς συνδετικοῦ ὑλικοῦ

3. Ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ἐρεύνης τοῦ τόσον καλῶς διατηρουμένου κτίσματος θεωρεῖται ἀπαραίτητος διὰ τὴν εὐκαιρίαν συγκρίσεως τῆς περιγραφομένης ἀψῖδος πρὸς ὁμοιάζοντας ἀρχιτεκτονικοὺς τύπους τῆς γείτονος Θεσσαλίας (Ρινί, P. Th., ἔ.ἀ., σελ. 132 - 133, εἰκ. 80) καὶ Ραχμάνι, οἰκία Ρ κυρίως, P. Th., σελ. 37 - 40), ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀνάλογα ἀψιδωτὰ οἰκοδομήματα τῆς κεντρικῆς καὶ νοτιωτέρας Ἑλλάδος.

Εἰκ. 2. Τὰ δυτικῶς τῆς ἀψῖδος ἐν μέρει ἀποκαλυφθέντα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, ἀπὸ ΝΔ

κατὰ τὴν τεχνικὴν τῆς « ἰχθυακάνθης ». Ὁ πλησιέστατα πρὸς τὸν οἰκισμόν, μέχρι καὶ σήμερον ρέων Σπερχειὸς ποταμὸς παρεῖχεν εἰς τοὺς πρώτους οἰκιστὰς τῆς περιοχῆς, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἄφθονον καὶ τὸ φυσικὸν ὑλικὸν τῆς περιοχῆς.

Εἰκ. 3. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀψῖδος ἐκ Νότου

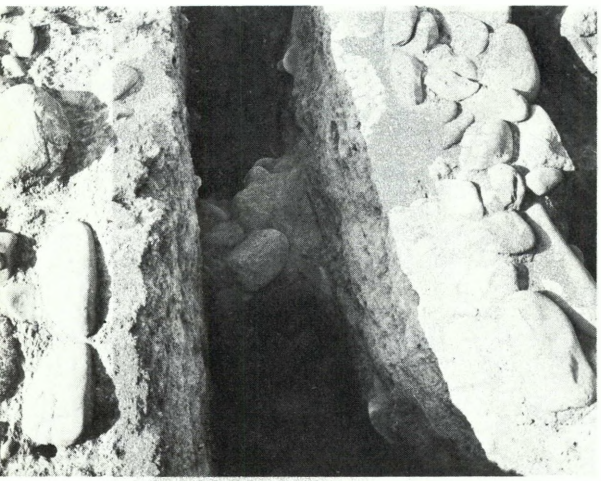

Εἰκ. 4. « Ἀντηρὶς » δυτικῆς πλευρᾶς

Μὴ ἔχοντες τὴν δυνατότητα παρατηρήσεως σαφοῦς κλίσεως τοίχων (μέγιστον ὕψος θεμελίου 25 ἑκ.) δυνάμεθα

Εἰκ. 5. Ὁ πίθος 4, πρβλ. εἰκ. 1

ἴσως, ἐξ ἀναλόγων περιπτώσεων, νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ἀνωτέρω κατασκευὴ θὰ ἀπετελεῖτο ἐκ πλέγματος ξύλων καὶ καλάμων καλυπτομένων διὰ πηλοῦ. Λείψανα τοιαύτης κατασκευῆς ἀνευρέθησαν εἰς ἱκανώτατον ἀριθμόν.

Τὴν ἀρχιτεκτονικὴν μορφὴν τῆς ἀψιδωτῆς κατασκευῆς συμπληρώνει ἡ ὕπαρξις τριῶν (3) « ἀντηρίδων » (εἰκ. 3 καὶ 4), μεγ. μήκ. 55 ἑκ. πλ. 40 ἑκ. Αὗται εὑρίσκονται εἰς βάθος 20 ἕως 50 ἑκ. ἐκ τῆς θεμελιώσεως τοῦ κτηρίου. Ὡς προκύπτει ἐξ ἄλλου, ἐκ τῶν γενομένων μετρήσεων, αἱ « ἀντηρίδες » αὐταὶ κατέχουν συμμετρικὴν θέσιν ὡς πρὸς τὴν περίμετρον τῆς ἀψῖδος.

Τὸ δάπεδον αὐτῆς, ἐκ κτυπητῆς γῆς, εἶχεν ἐπιχρισθῆ διὰ πηλοῦ εἰς τρεῖς διαδοχικὰς « στρώσεις »[4] τῆς αὐτῆς περιόδου, ὡς τοὐλάχιστον δεικνύουν τὰ in situ ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα. Πλὴν τῶν τελευταίων αὐτῶν τέσσαρες (4) πίθοι οἰκιακῆς χρήσεως, χονδροειδοῦς κατασκευῆς καὶ ἄνευ ἐπιχρίσματος ἀνευρέθησαν ἐντὸς τοῦ δαπέδου τοῦ διαιρεθέντος δωματίου (εἰκ. 1 καὶ 5)[5]. Ὑπολείμματα λιπαρῶν οὐσιῶν παρετηρήθησαν εἰς τὸν πυθμένα καὶ τῶν τεσσάρων πίθων. Τὰ τοιχώματα δύο ἐκ τούτων ἔφερον σαφῆ ἴχνη πυρᾶς[6]. Ποσότης τέφρας ἐπίσης, ὡς καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς καρπῶν, περισυνελέγησαν ἐξ ἀβαθοῦς λεκανίδος εὐρεθείσης ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς οἰκίας παρὰ τὸ βόρειον θεμέλιον.

Σαφέστερον δεῖγμα ἀποθηκευτικῆς χρήσεως πίθου ἀποτελεῖ ὁ Ν τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου (εἰκ. 1 καὶ εἰκ. 3)

4. ΠΑΕ 1952, σελ. 142.

5. α΄ Ρ. Th., ἔ.ἀ., σελ. 190, εἰκ. 138 καὶ β΄ BCH 1937, εἰκ. 7, σελ. 306 καὶ 308, σημ. 2.

6. Ἔ.ἀ. P. Th. σελ. 190.

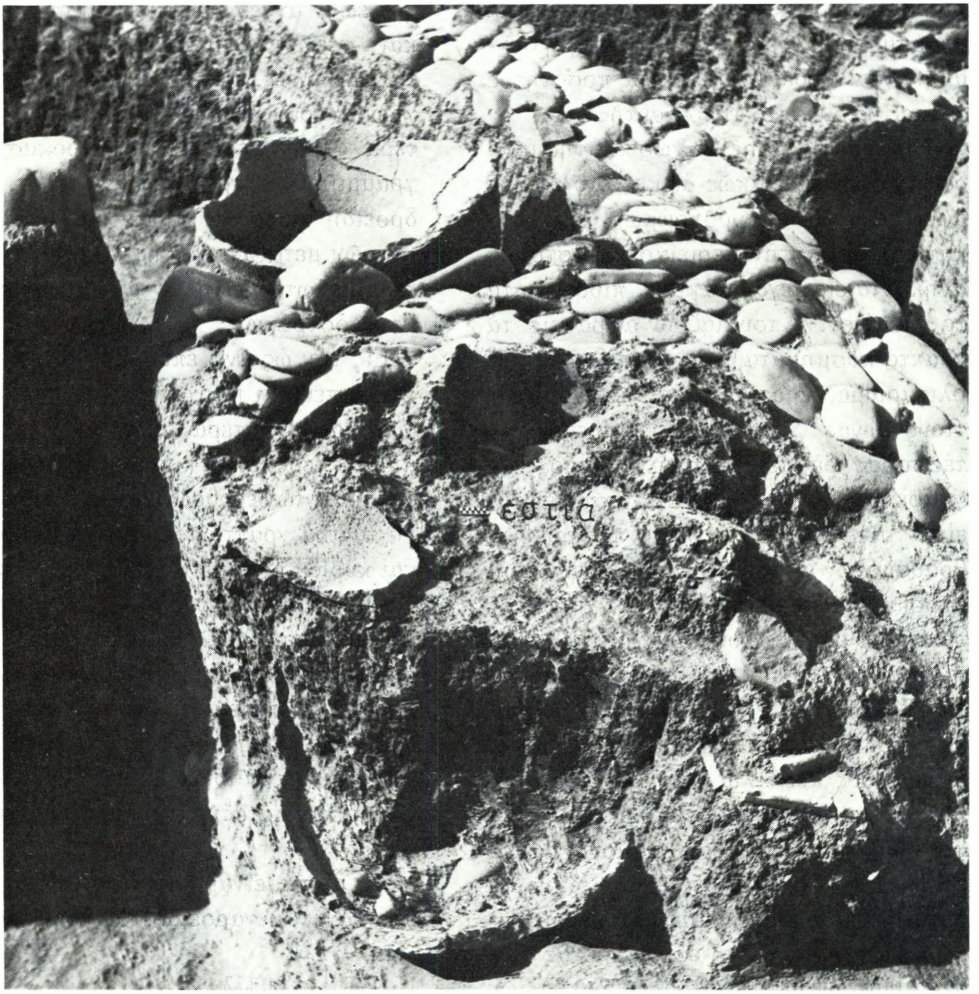

Εἰκ. 6. Ἡ κυκλοτερὴς ἑστία, ἐκ Νότου

ἀνευρεθεὶς τροχήλατος, ὀξυπύθμενος πίθος, συνολικοῦ ὕψ. 2.10 μ., ὁ ὁποῖος προφανῶς ἐξυπηρέτησεν περισσοτέρας τῆς μιᾶς γενεάς, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν πολλαπλῶν, ἐπιμελῶν ἐπιδιορθώσεων καὶ συγκολλήσεών του διὰ ταινιῶν καὶ ψηγμάτων μολύβδου. Τὸ κατώτερον τμῆμα τοῦ πίθου ἦτο κατακεχωσμένον. Ἐντὸς δ' αὐτοῦ περιείχοντο ὑπολείμματα ζωικῶν καὶ φυτικῶν ὑλῶν, ὡς καὶ θραύσματα Ἑλληνιστικῶν ἀγγείων, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὸν προϊστορικὸν οἰκισμόν, ἀλλὰ μὲ τὴν περιοχὴν τῆς Ὑπάτης γενικῶς.

Τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀψῖδος συμπληρώνει ἡ ὕπαρξις τυπικῆς κυκλοτεροῦς ἑστίας εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ Α σκέλους τῆς ἀψῖδος καὶ Ν τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου σχηματιζομένην γωνίαν (εἰκ. 6). Τὰ ἐξ ὀπτῆς γῆς τοιχώματα

τῆς ἑστίας ἐπενδύονται ἐσωτερικῶς μὲ θραύσματα χονδροειδοῦς ἀγγείου μὴ συνανήκοντα. Οὐδὲν πλὴν μικρᾶς ποσότητος τέφρας περιείχετο ἐντὸς αὐτῆς.

Ἡ κεραμεικὴ τῆς ἐπιχώσεως τῆς ἀψιδωτῆς οἰκίας βασικῶς διεκρίνετο ἐκ τῆς ἀφθονίας τῶν ἀμαυροχρώμων[7]. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν περιείχοντο ὄστρακα ἀνήκοντα εἰς μεγάλα ἀγγεῖα, πίθους κατὰ τὸ πλεῖστον. Ἀπουσιάζουν αἱ βάσεις· τὰ γραπτὰ κοσμήματα, λίαν ἀκανόνιστα καὶ ὀλιγάριθμα, διατάσσονται εἰς ὁριζοντίους ζώνας. Συχνὴ εἶναι ἡ σπεῖρα, εἰς τέσσαρας δὲ περιπτώσεις σταυρὸς ἐγγράφεται εἰς κύκλον[8]. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ἐμφάνισις τριῶν πλακοειδῶν θραυσμάτων ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, τὰ ὁποῖα φέρουν ἀνάγλυφον καὶ οὐχὶ ἐγχάρακτον διάκοσμον σπειρωτοῦ, συνεχοῦς θέματος, σώζοντος ἴχνη μελανοῦ χρώματος. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ περιγραφέντος ἀποθηκευτικοῦ χώρου εὑρίσκοντο δύο μόνωτα, ἄνευ ποδὸς κύπελλα, φαιοῦ καὶ κιτρινωποῦ ἐπιχρίσματος[9], ὡς καὶ μικρὸν σκυφωτὸν ἀγγεῖον, μία ἀκεραία μονόχρωμος πρόχους (ε ἰ κ. 7) κ.ἄ. Ἐκ τοῦ ἰδίου δαπέδου καὶ τῆς ἀκριβῶς ἄνωθεν αὐτοῦ ἐπιχώσεως περισυνελέγη ἐπίσης μέγας ἀριθμὸς βάσεων μετ' ἐπαλλήλων δακτυλίων ἀνηκουσῶν εἰς ὑψίποδα κύπελλα φαιοῦ χρώματος. Τὴν ἀφθονίαν τῶν ἀμαυροχρώμων καὶ φαιῶν μινυείων συναγωνίζονται τὰ στιλπνόχρωμα[10], οὐδόλως διαφέροντα τῆς ὁμοίας κατηγορίας τοῦ δευτέρου στρώματος τοῦ Ὀρχομενοῦ ἢ τοῦ κατωτάτου τῆς Τίρυνθος. Συνήθη σχήματα τὰ ἀβαθῆ bowls μετ' ἔσω νευόντων χειλέων, ἀγγεῖα μὲ σφαιρικὴν κοιλίαν καὶ στενὸν λαιμὸν ἀσκοπρόχοι κ.ἄ. Παραλλήλως, ἀντιπροσωπεύονται μονόχρωμα ἐρυθρὰ ἄνευ λειάνσεως, ὀλιγώτερα φέροντα ἀμαυράν, ὠχροκαστανὴν γραμμικὴν κόσμησιν καί, τέλος, χονδροειδῆ ὄστρακα πίθων καὶ οἰκιακῶν σκευῶν μετὰ σχοινωτῆς κοσμήσεως. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ἀπουσία ἐγχαράκτων ὀστράκων.

Εἰς τὴν ὡς ἄνω ἐπίχωσιν ὀλίγον ἀντιπροσωπεύεται ἡ γνωστὴ ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν ὑστέρα καὶ πρωϊμωτέρα Νεολιθικὴ κεραμεική, κυρίως δὲ διὰ τῆς κατηγορίας τῶν ἐρυθρῶν μονοχρώμων (Α1). Τὰ τυπικὰ γραπτὰ τοῦ Λιανοκλαδίου (Α) καὶ κυρίως ἡ ποικιλία Α3β, ἡ γνωστὴ ὡς « ρυθμὸς Λιανοκλαδίου »[11], δὲν ἀπαντᾷ μέχρι βάθους 2 μ., ὅπου ἐφθάσαμεν, παρὰ μόνον εἰς δεκάδας ὀστράκων. Γενικῶς, πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ διαδοχὴ ρυθμῶν καὶ κατηγοριῶν κεραμεικῆς ἀνευρέθη κατὰ τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς στρωματογραφικὴν διάταξιν τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς.

Ἐξ αὐτῆς, εἶναι γνωστὸν τὸ ἰδιαιτέρως ἀξιόλογον μεγαροειδὲς οἰκοδόμημα τοῦ

7. Ἔ.ἀ., σελ. 180.
8. Ἔ.ἀ., LAAA, σελ. 151.
9. P.Th., ἔ.ἀ., εἰκ. 129 α καὶ 130 β.
10. Ἔ.ἀ., LAAA, σελ. 151.
11. P.Th., σελ. 172.

Εἰκ. 7. Ὁ πίθος 2 καὶ ἀγγεῖα in situ

συνοικισμοῦ Λιανοκλαδίου, τὸ ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν διαμερισμάτων ἑνουμένων κατ' ἀμβλεῖαν γωνίαν. Τὸ δυτικώτερον δωμάτιον τοῦ ἀνατολικοῦ διαμερίσματος, ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν κατὰ χώραν πέντε οἰκιακῆς χρήσεως πίθοι, ἑρμηνεύθη ὡς « ἀποθήκη »[12].

Ἐκ τοῦ χρονικοῦ τῆς ἀνασκαφῆς, νοεῖται ὅτι κατὰ τοὺς ἐρευνήσαντας τὸ ἀνωτέρω εὐθύγραμμον οἰκοδόμημα, τοῦτο ἀνήκει εἰς τοὺς ΜΕ χρόνους[13], μολονότι οὐδὲν λέγεται κατηγορηματικῶς. Ἡ ἐν μέρει ἐρευνηθεῖσα νέα ἀψιδωτὴ οἰκία παρέχει ἰδίας πρὸς τὸ ἀνωτέρω κτήριον ἀνασκαφικὰς ἐνδείξεις. Βεβαίως, ἡ συνύπαρξις εὐθυγράμμων καὶ ἀψιδωτῶν κτισμάτων εἰς τὸν αὐτὸν οἰκισμὸν καὶ μάλιστα εἰς τὸ αὐτὸ στρῶμα δὲν ἀποτελεῖ νέαν περίπτωσιν. Ἀμφότεροι οἱ τύποι συναντῶνται εἰς Θέρμον[14], Κρῖσαν[15], Εὔτρησιν[16], Ἐλευσῖνα[17], προέρχονται δὲ κατὰ κανόνα ἐκ τῶν αὐτῶν στρωμάτων.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

12. Ἔ.ἀ., εἰκ. 137, σελ. 190.
13. Ἔ.ἀ. LAAA, σελ. 151 - 152.
14. Matz, Handbuch II, σελ. 261.
15. BCH, ἔ.ἀ. οἰκία D, σελ. 306 - 308 καὶ οἰκίαι A, B, C, σελ. 302 - 306.
16. H. Goldmann, Eutresis, σελ. 33 - 36 καὶ σελ. 37, σημ. 1.
17. AJA 1936, σελ. 416 - 417, Ἐλευσινιακὰ I, σελ. 17 - 20 καὶ σελ. 25.

NEWS FROM LIANOKLADI IN PHTHIOTIS

A brief investigation, in the known prehistoric settlement of Lianokladi in Phthiotis, carried out at the site *Paliomylos* by the crossing of the Spercheias - Hypate roads, has revealed the northern section of an apsidal house with SE - NW orientation.

A straight wall running horizontally to the vertical parts of the apse separates a room (fig. 1) entered from the west end of the wall. This probably served as storeroom to the partly uncovered house, as suggested by the discovery in the floor of four crudely made pithoi of domestic use bearing clear traces of fire, in addition to the other pottery (fig. 7) of the early MH period found *in situ*. Another wheel - made storage - jar (of 2.10 m. height), full of remains of animal and plant matter, was situated south of the above - mentioned partition wall. The hearth unearthed next to the wall completes the picture of the house, which lay in the same level as the house of three aligned rooms investigated by Wace and Thompson (Wace-Thompson's Stratum III).

There has been a notable verification of the stratigraphical formation described in the Wace - Thompson study (down to the depth of 2 m. reached so far). A large percentage of the numerous pottery collected consists of matt - painted, glazed, and grey Minyan vases (cups with superposed rings at the base, monochrome footless kylikes). Category A1 was more sparsely represented, and the well - known Category A3b (Lianokladi Style) was identified in only a few dozens of sherds.

A. IOANNIDOU

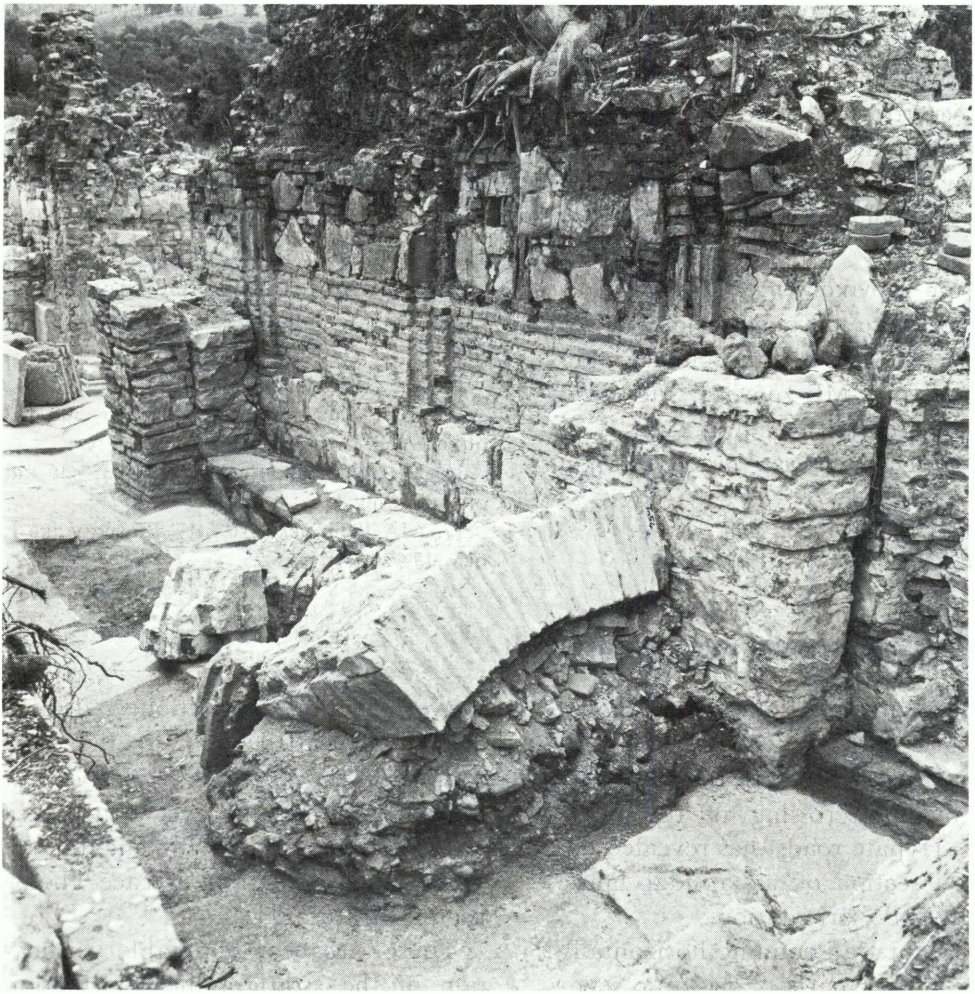

Εἰκ. 1. Ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ καθολικοῦ ἀπὸ ΒΔ. (λεπτομέρεια)

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΠΑΝΤΑΝΑΣΣΗΣ ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΟΣ 1972

Ἡ ἀρξαμένη πρὸ διετίας ἀνασκαφὴ τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Παντανάσσης Φιλιππιάδος[1] συνεχίσθη κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1972[2]. Κατὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφι-

1. Βλ. Π. Βοκοτοπούλου, Νέα στοιχεῖα περὶ τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Παντανάσσης Φιλιππιάδος, ΑΑΑ, V (1972) σ. 87 - 97.

2. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν μετέσχον οἱ πτυχιοῦχοι ἀρχαιολογίας δ. Μαρία Καμπούρη καὶ κ. Εὐάγ-

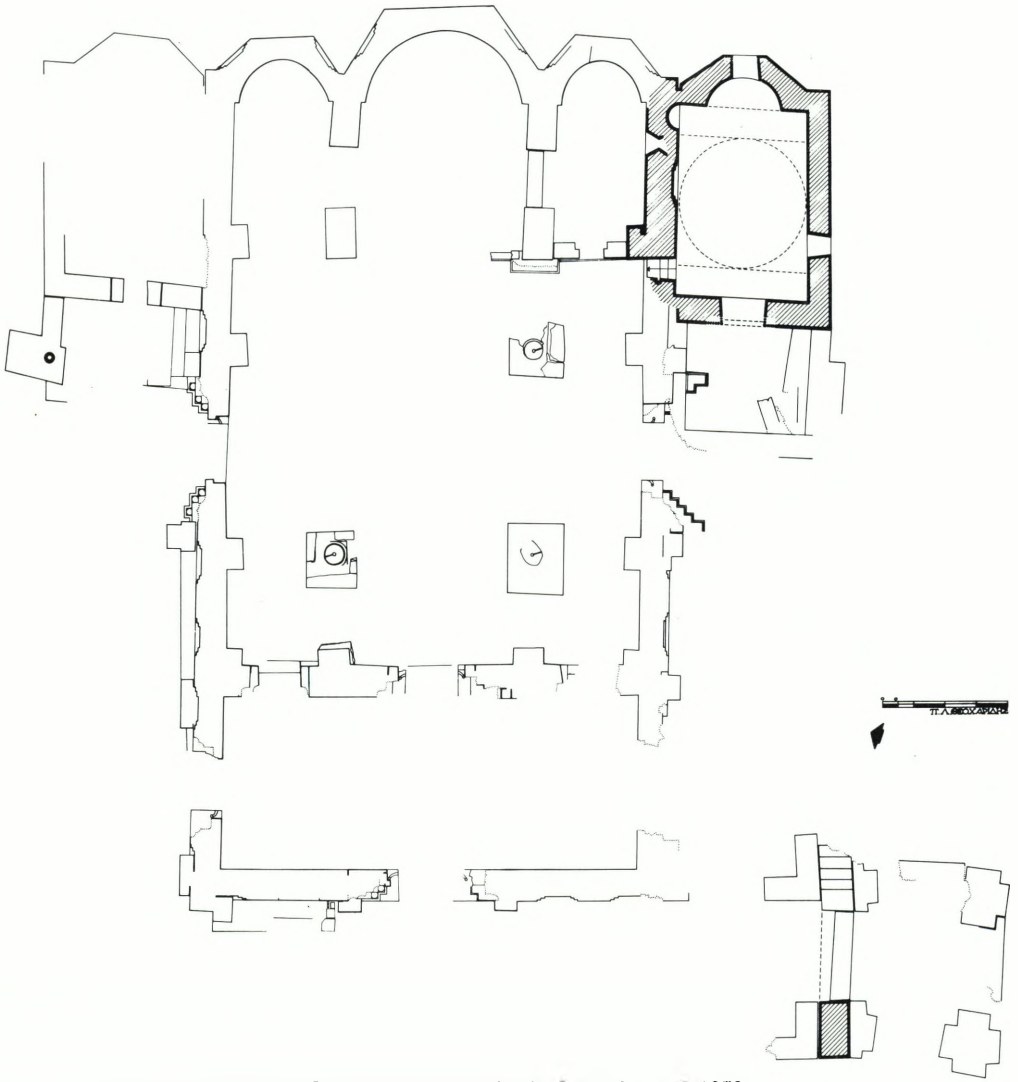

Σχέδ. 1. Παντάνασσα Φιλιππιάδος. Κάτοψις μετὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1972

κὴν περίοδον εἶχε καθαρισθῆ ὁ ἐρειπιὼν ἀπὸ τὴν καλύπτουσαν αὐτὸν βλάστησιν καὶ εἶχεν ἀποκομισθῆ στρῶμα πάχους 0,80 μ. περίπου ἀπὸ τὴν ἐπίχωσιν, τὸ ὕψος τῆς ὁποίας φθάνει τὰ δύο μέτρα. Εἶχεν οὕτως ἀποκαλυφθῆ τὸ περίγραμμα τοῦ μνημείου, καὶ διαπιστωθῆ ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ βασιλικῆς, ὡς μέχρι τότε ἐπιστεύετο, ἀλλὰ περὶ ναοῦ μὲ τριμερὲς ἱερόν, κεντρικὸν χῶρον περίπου τετρά-

γελος Κυριακούδης. Τὰ σχέδια ἐξεπόνησεν, ὡς καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην ἀνασκαφικὴν περίοδον, ὁ ἀρχιτέκτων κ. Πλούταρχος Θεοχαρίδης.

Εἰκ. 2. Λεπτομέρεια τοῦ δυτικοῦ πυλῶνος

γωνον, νάρθηκα, καὶ δύο παρεκκλήσια μετὰ τρούλλου, τοποθετημένα συμμετρικῶς ἑκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ. Ἡ τοιχοδομία καὶ ὁ πλίνθινος διάκοσμος εἶχον ἐπιβεβαιώσει τὴν ταύτισιν τοῦ μνημείου πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Β΄ (περίπου 1231 - 1267) ἀνεγερθεῖσαν Μονὴν Παντανάσσης. Σκαφὴ μέχρι τοῦ δαπέδου εἶχεν ἐπιχειρηθῆ μόνον εἰς τὸ κέντρον τῆς βορείας πλευρᾶς, ἔνθα ἀπεκαλύφθη τὸ κατώτερον τμῆμα πυλῶνος μὲ ρωμανίζοντα διάκοσμον, καὶ εἰς τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα τοῦ κεντρικοῦ χώρου, ὅπου θὰ ἀνέμενέ τις τὴν ἀποκάλυψιν λειψάνων τοῦ ἑνὸς τῶν τεσσάρων στηριγμάτων τοῦ τρούλλου, ἐὰν ὁ ναὸς ἦτο σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐρεύνης ταύτης ὑπῆρξεν ἀρνητικόν, τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο μᾶς εἶχεν ὁδηγήσει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ μνημεῖον ἀνῆκεν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ὀκταγωνικῶν ναῶν.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ 1972 ἠρευνήθησαν μέχρι τοῦ δαπέδου τὸ Ἱερὸν Βῆμα, ὁ κεντρικὸς χῶρος πλὴν τῆς ΒΔ καὶ ΝΔ γωνίας του[3], τὸ κεντρικὸν τμῆμα τοῦ νάρθηκος, λωρὶς πλάτους 2,50 μ. κατὰ μῆκος τμήματος τῆς βορείας καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (ἀπὸ τῆς βορείας θύρας τοῦ κυρίως ναοῦ μέχρι τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ νάρθηκος), ὡς καὶ ὁ πρὸ τοῦ νοτίου παρεκκλησίου χῶρος.

3. Εἰς τὴν κεντρικὴν καὶ τὴν βορείαν ἁψῖδα καὶ εἰς τὸ δυτικῶς τῶν πλαγίων θυρῶν τμῆμα τοῦ κυρίως ναοῦ ἀφέθη ἄσκαφος λωρὶς πλάτους 0,50 μ. κατὰ μῆκος τῶν τοίχων, διότι οὗτοι διασώζουν λείψανα τοιχογραφιῶν, τὰς ὁποίας δὲν θὰ εἶχε χρόνον νὰ στερεώσῃ ὁ ὑπὸ τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως διατεθεὶς συντηρητής.

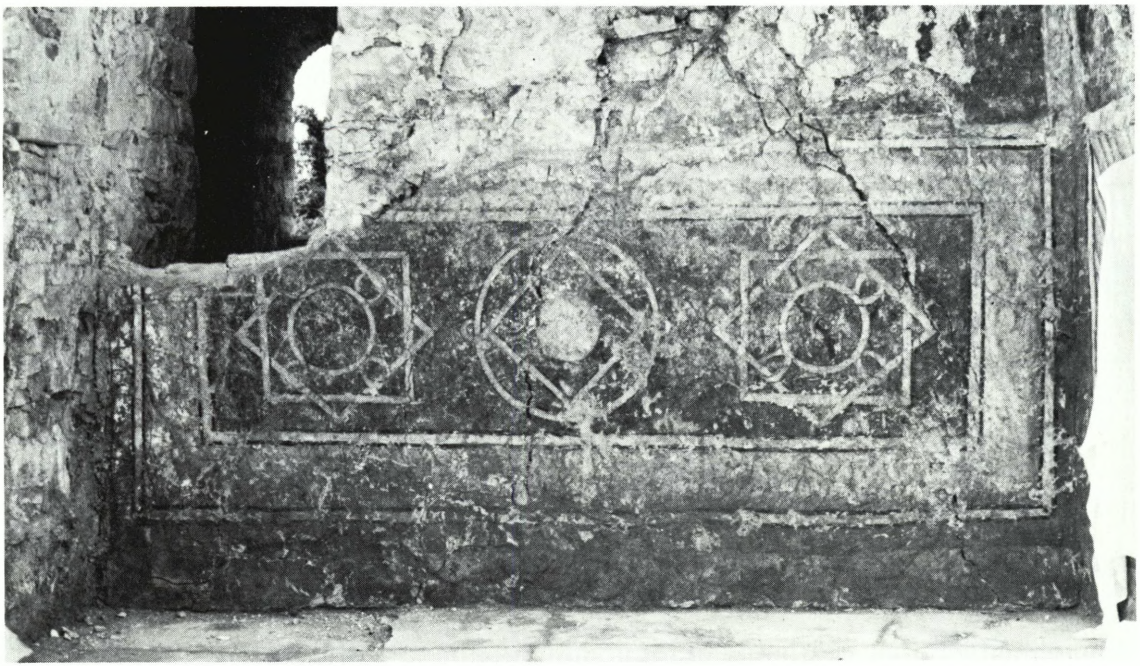

Εἰκ. 3. Τοιχογραφία τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ καθολικοῦ

Ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ἐρεύνης τοῦ κεντρικοῦ χώρου ἔφερεν εἰς φῶς στοιχεῖα, ἀποδεικνύοντα ὅτι ὁ κυρίως ναὸς δὲν ἦτο ὀκταγωνικός, ὡς εἴχομεν ἀρχικῶς ὑποθέσει, ἀλλὰ σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος, τῆς κατηγορίας τῶν συνθέτων τετρακιονίων. Πλησίον τῆς ΝΑ, ΝΔ καὶ ΒΔ γωνίας ἀπεκαλύφθησαν βάσεις κιόνων σωζόμεναι κατὰ χώραν, ἐνσωματωμέναι εἰς κτιστοὺς πεσσούς (σχέδ. 1). Οἱ βαστάζοντες τὸν τροῦλλον κίονες, διαμέτρου περ. 0,60 μ. εἰς τὴν βάσιν των, διερράγησαν προφανῶς λόγῳ σεισμοῦ ἢ ἄλλης αἰτίας, καὶ πρὸς ἐνίσχυσίν των κατεσκευάσθησαν πέριξ αὐτῶν πεσσοὶ ἐξ ἀργολιθοδομῆς, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν κατώρθωσαν νὰ ἀποτρέψουν τὴν τελικὴν κατάρρευσιν τοῦ μνημείου. Αὕτη συνέβη πιθανῶς τὸν 17ον ἢ τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος : ὁ ἐπισκεφθεὶς τὸν χῶρον κατὰ τὴν δευτέραν δεκαετίαν τοῦ 19ου αἰῶνος ἄγγλος περιηγητὴς Th. Smart Hughes ἀναφέρει ὅτι τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τῶν τοίχων ἵστατο εἰσέτι, σκιαζόμενον ὑπὸ ἐκπληκτικοῦ μεγέθους δένδρων[4], κατὰ δὲ τὴν πρώτην ἀνασκαφικὴν περίοδον εὑρέθη νόμισμα τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας εἰς βάθος 0,90 μ. Συμπεραίνομεν ἐκ τούτου ὅτι ὁ ναὸς ἐσώζετο ἀκόμη εἰς ἀρκετὸν ὕψος κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.

Μεταξὺ τῶν ἐρειπίων εὑρέθησαν συμπαγῆ τμήματα πολυγωνικοῦ τρούλλου διαμέτρου 1.50 - 1.70 μ., ἐκτισμένα διὰ πλίνθων διαστάσεων 0,26 × 0,14 × 0,05 μ. περίπου. Ἡ μικρὰ διάμετρος τοῦ τρούλλου ἀποκλείει νὰ ἐκάλυπτεν οὗτος τὸν

4. Travels in Sicily, Greece and Albania by the Rev. Thos. Smart Hughes, London, 1820, II, σ. 333.

Εἰκ. 4. Ὀδοντωτὴ πλίνθος

μεταξὺ τῶν τεσσάρων στηριγμάτων κεντρικὸν χῶρον ἢ τμῆμα τοῦ νάρθηκος. Πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι τὰ ἀνευρεθέντα τμήματα τοιχοποιΐας ἀνῆκον εἰς τρουλλίσκους καλύπτοντας τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα. Ὑπάρχουν βεβαίως παραδείγματα τρουλλίσκων στεφόντων τὰς κεραίας τοῦ

Εἰκ. 5. Πλίνθος μετ' ἐγχαράκτου ἐπιγραφῆς

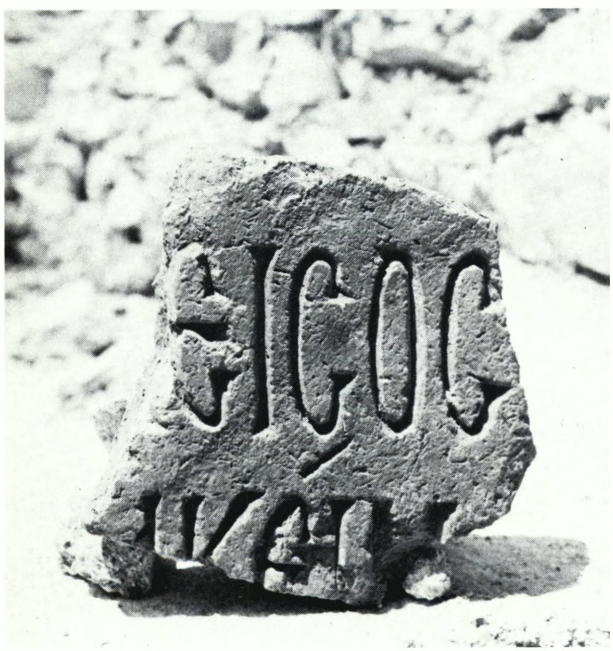

σταυροῦ (π.χ. εἰς Ἅγιον Μᾶρκον Βενετίας [5]) ἢ τὰ παραβήματα (Παναγία Matejča Σερβίας, ἔργον πιθανώτατα ἑλλήνων μαϊστόρων [6]). Αἱ λίαν ἐπιμήκεις ἀναλογίαι τῶν παραβημάτων καὶ τὸ πεπλατυσμένον σχῆμα τῶν σκελῶν τοῦ σταυροῦ καθιστοῦν τὰς ἀνωτέρω λύσεις ἀπιθάνους. Τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα καλύπτονται ὑπὸ τρουλλίσκων εἰς πολλοὺς βυζαντινοὺς σταυροειδεῖς ἐγγεγραμμένους ναοὺς τοῦ 10ου - 15ου αἰῶνος[7], οὗτοι ὅμως ἀνήκουν εἰς τὰς παραλλαγὰς τῶν μεταβατικῶν (Παλαιὰ Ἐπισκοπὴ Τεγέας), δικιονίων (Κοσμοσώτειρα Βήρας) καὶ ἁπλῶν τετραστύλων (Καθολικὴ Στύλου καὶ Ἅγιος Μᾶρκος Rossano Καλαβρίας, Παντάνασσα Μονεμβασίας· πρβλ. ἐπίσης τὸν Ἅγιον Παντελεήμονα εἰς Νέρεζι καὶ τὸ Gül Camii τῆς Κωνσταντινουπόλεως [8]), ἢ εἰς τὸν ἐπιχωριάζοντα εἰς τὸ Δεσποτᾶτον τοῦ Μωρέως συνδυασμὸν βασιλικῆς καὶ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου ναοῦ (Βροντόχιον, δευτέρα φάσις Μητροπόλεως καὶ Παντάνασσα Μυστρᾶ, Ἅγιοι Ἀπόστολοι Λεονταρίου). Ἡ Παντάνασσα τῆς Φιλιππιάδος ἀποτελεῖ σπάνιον παράδειγμα συνθέτου σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου ναοῦ, ὅπου ἀπαντᾷ τοιαύτη διάταξις[9].

5. O. Demus, The Church of San Marco in Venice, Washington, D.C., 1960, σ. 88, εἰκ. 1.

6. Sv. Radojčić, Geschichte der Serbischen Kunst, Berlin, 1966, σ. 74, εἰκ. 16.

7. Πρβλ. τὴν σχετικὴν διαπραγμάτευσιν ὑπὸ τοῦ Α. Ὀρλάνδου εἰς τὸ ΑΒΜΕ Α' (1935), σ. 144 - 151.

8. H. Schäfer, Die Gül Camii in Istanbul, Tübingen, 1973, σ. 63, 87.

9. Διὰ τρουλλίσκων ἐστεγάζοντο πιθανῶς κατὰ τὸν Megaw τὰ παρεκκλήσια τῶν ὑπερῴων τοῦ βορείου ναοῦ τῆς Μονῆς Λιβός. Βλ. A.H.S. Megaw, The Original Form of the Theotokos Church of Constantine Lips, DOP 18 (1964) σ. 292 - 294, εἰκ. E, F, G.

Εἰς τὰς ἀκμὰς τοῦ τυμπάνου τῶν τρουλλίσκων ἐξεῖχον ἡμικίονες, σχηματιζόμενοι ὑπὸ πλίνθων μὲ ἡμικυκλικὴν ἀπόληξιν. Ἀνάλογον διαμόρφωσιν παρουσιάζουν οἱ τροῦλλοι τῆς Βλαχέρνας καὶ τῆς Παρηγορητίσσης τῆς Ἄρτης, ὡς καὶ πολλοὶ κομνήνειοι καὶ παλαιολόγειοι τροῦλλοι τῆς πρωτευούσης, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν σφαιρῶν ἐπιρροῆς των (π.χ. Παντεπόπτης καὶ Παμμακάριστος Κωνσταντινουπόλεως, Ἅγιος Παντελεήμων καὶ Ἅγιοι Ἀπόστολοι Θεσσαλονίκης, Ὀλυμπιώτισσα Ἐλασσῶνος).

Κατὰ τὴν περυσινὴν ἀνασκαφὴν ἀπεκαλύφθησαν παραστάδες πλάτους 0,60 - 1.50 μ., ἐξέχουσαι κατὰ 0,35 - 0,90 μ. τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ δυτικοῦ καὶ τῶν πλαγίων τοίχων. Αὗται εἶναι ἐκτισμέναι εἰς μὲν τὴν βορείαν καὶ νοτίαν πλευρὰν δι' ἀμελῶς λαξευμένων λίθων, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεντίθενται πλίνθοι, εἰς δὲ τὴν δυτικὴν διὰ τριπλῶν σειρῶν πλίνθων, ἐναλλασσομένων πρὸς ἁπλᾶς στρώσεις λευκῶν λίθων. Αἱ παραστάδες αὗται ἐστήριζον πιθανῶς ἀνοικτὴν στοάν, περιβάλλουσαν τὸ μνημεῖον κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὴν Ἁγίαν Θεοδώραν τῆς Ἄρτης[10]. Σκαφὴ πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν ἀντιστοίχων πρὸς τὰς παραστάδας πεσσῶν θὰ καταστῇ δυνατὴ μετὰ τὴν ἀπὸ ἐτῶν προταθεῖσαν ἀπαλλοτρίωσιν μικρᾶς ἐκτάσεως πέριξ τῶν ὁρατῶν σήμερον ἐρειπίων τοῦ μνημείου.

Εἰκ. 7. Κλεὶς νευρώσεων σταυροθολίου

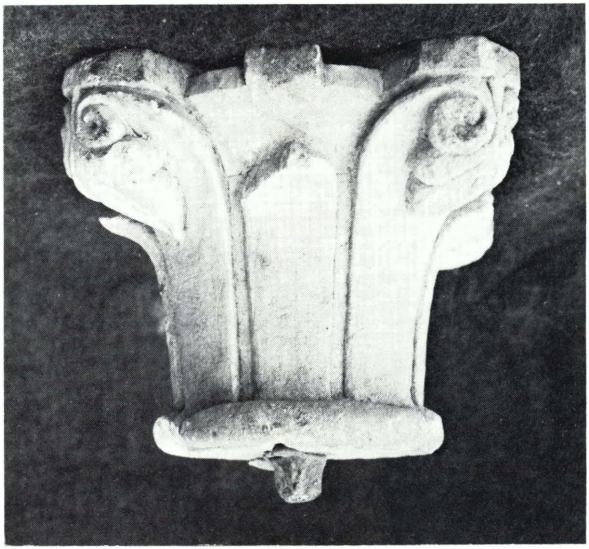

Εἰκ. 6. Κιονόκρανον

Αἱ παραστάδες καλύπτουν μερικῶς ἢ ὁλικῶς τινὰ τῶν ἀψιδωμάτων, τὰ ὁποῖα διαρθρώνουν τὴν πρόσοψιν καὶ τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ καθολικοῦ. Δὲν ἀποκλείεται ἡ στοὰ νὰ προσετέθη ἐκ τῶν ὑστέρων, ἂν καὶ ὑπάρχουν παραδείγματα προσκτισμάτων μὴ συνδεομένων ὀργανικῶς πρὸς τὸ κτήριον τὸ ὁποῖον περι-

10. Α. Ὀρλάνδου, Ἡ Ἁγία Θεοδώρα τῆς Ἄρτης, ΑΒΜΕ Β' (1936) σ. 103 - 104, εἰκ. 3. Κατάλογον βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ναῶν μετ' ἀνοικτῶν στοῶν κατὰ μῆκος μιᾶς ἢ πλειόνων πλευρῶν παρέχει ὁ A. Orlandos, Ein Spätbyzantinischer Hallenkirchen - Typus Nordgriechenlands, JÖB 21 (1972) σ. 219 - 222.

βάλλουν, οἰκοδομηθέντων δὲ συγχρόνως πρὸς αὐτό[11].

Ἡ εἰς βάθος σκαφὴ κατὰ τὴν βορείαν καὶ δυτικὴν πλευρὰν τοῦ μνημείου ἀπεκάλυψεν, ὅτι μεταξὺ τῶν παραστάδων ὑπάρχουν χαμηλὰ πεζούλια, ὅτι τὰ ἀψιδώματα ἀρχίζουν εἰς ὕψος 0,95 μ. (βορεία πλευρὰ) ἢ 0,75 μ. (δυτικὴ πλευρά), καὶ ὅτι κάτωθι αὐτῶν ἡ τοιχοποιΐα εἶναι πλινθοπερίβλητος, μὲ μίαν πλίνθον εἰς τοὺς ὁριζοντίους ἁρμοὺς καὶ δύο εἰς τοὺς καθέτους (εἰκ. 1). Εἰς τὸν δεύτερον δόμον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς οἱ λίθοι τῆς πλινθοπεριβλήτου τοιχοποιΐας ἐναλλάσσονται πρὸς τρεῖς ἐπαλλήλους πλίνθους. Τὸ βορείως τῆς δυτικῆς θύρας ἀψίδωμα εἶχε καλυφθῆ διὰ πλίνθων καὶ διακοσμηθῆ διὰ τοιχογραφίας.

Ἀπεκαλύφθησαν πέρυσι κατὰ μέγα μέρος αἱ βάσεις τῶν πλαισιούντων τὴν νοτίαν θύραν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τὴν δυτικὴν θύραν τοῦ νάρθηκος πυλώνων, ἀναλόγων πρὸς τὸν τῆς βορείας θύρας[12], ἀλλ' ὄχι ἀπολύτως ὁμοίων πρὸς αὐτόν. Ὁ τῆς δυτικῆς θύρας ἐπλαισιοῦτο ὑπὸ δύο μόνον ζευγῶν κιόνων, βαινόντων ἐπὶ ὑψηλοῦ τοιχοβάτου μετὰ κοίλου κυματίου εἰς τὴν βάσιν του (εἰκ. 2). Αἱ βάσεις τῶν κιόνων εἶναι ὅμοιαι πρὸς τὰς τοῦ βορείου πυλῶνος, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν ἡ γωνία τῆς πλίνθου καταλαμβάνεται ὑπὸ φυλλοσχήμου ἐξέργου στοιχείου (griffe). Ὁ νότιος πυλὼν εἶχε περισσότερον πολύπλοκον διαμόρφωσιν, μετὰ πέντε ζευγῶν κιόνων ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου. Τούτων οὐδεὶς διεσώθη κατὰ χώραν, εἰμὴ μόνον αἱ δύο χαμηλαὶ βαθμίδες ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔβαινον αἱ βάσεις των, σχηματίζουσαι κοιλόκυρτον κυμάτιον διάφορον τοῦ τῶν βαθμίδων τοῦ βορείου πυλῶνος. Θύρα, μὴ ἀποκαλυφθεῖσα πλήρως, ἠνοίγετο εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ νάρθηκος, πάρισός της δὲ θὰ ὑπῆρχε πιθανώτατα καὶ εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν αὐτοῦ.

Ἡ πλακόστρωσις τοῦ δαπέδου εἶναι τεταραγμένη καὶ πολλαὶ τῶν ὀρθογωνίων πλακῶν του τεθραυσμέναι, λόγῳ τῆς πτώσεως ὄγκων τοιχοποιΐας. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ ναοῦ αὕτη εἶναι τελείως κατεστραμμένη· δὲν γνωρίζομεν, ὡς ἐκ τούτου, ἐὰν ὑπῆρχεν ἐκεῖ μαρμαροθέτημα.

Ὁ νάρθηξ εὑρίσκεται εἰς ὑψηλοτέραν κατὰ 0,18 μ. στάθμην τοῦ κυρίως ναοῦ, ἐνῷ τὸ ἱερὸν εἶναι ὑπερυψωμένον κατὰ 0,10 μ.

Τὸ διακονικὸν ἐξηκολούθησεν, ὡς φαίνεται, χρησιμοποιούμενον μετὰ τὴν ἐρείπωσιν τοῦ κυρίως ναοῦ: Μεταγενέστερος τοῖχος, καλύπτων τοιχογραφίας, φράσσει τὴν πρὸς τὸ Ἱερὸν Βῆμα δίοδον, ἕτερος δὲ τοῖχος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνοίγεται θύρα πλάτους 0,75 μ., ἀντικατέστησε τὸ μαρμάρινον τέμπλον (σχέδ. 1).

Ἄφθονα σπαράγματα τοιχογραφιῶν περισυνελέγησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, εἶναι ὅμως μικρῶν διαστάσεων καὶ ἡμιεξίτηλα. Εἰς ἓν μεγαλυτέρων διαστάσεων τεμάχιον ἀναγιγνώσκεται ἡ ἐπιγραφὴ ΙΩΜΕΝΟΣ, γεγραμμένη διὰ λευκοῦ χρώματος ἐπὶ τοῦ κυανοῦ κάμπου: Μεταξὺ τῶν εὐαγγελικῶν σκηνῶν περιελαμβάνοντο προφανῶς καὶ θαύματα τοῦ Κυρίου. Τὸ κατώτερον τμῆμα τῶν τοίχων ἐκοσμεῖτο διὰ τοιχογραφιῶν μιμουμένων ὀρθομαρμάρωσιν, ἥ, εἰς τὴν ἀψῖδα

11. Ἡ Παρηγορήτισσα εἶχε πιθανώτατα σχεδιασθῆ ἄνευ τῶν περιβαλλόντων αὐτὴν διωρόφων παρεκκλησίων, τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις ἐπερατώθησαν συγχρόνως πρὸς τὸν κυρίως ναόν. Βλ. Α. Ὀρλάνδου, Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης, ἐν Ἀθήναις, 1963, σ. 55.

12. Βλ. Π. Βοκοτόπουλον, ΑΑΑ V (1972) σ. 96, εἰκ. 3, 11.

τοῦ διακονικοῦ, παραπετάσματα. Τὸ καλύτερον διατηρούμενον τμῆμα, μεταξὺ τοῦ διακονικοῦ καὶ τοῦ νοτίου πυλῶνος (εἰκ. 3), συνετηρήθη κατὰ χώραν καὶ ἐπροστατεύθη διὰ ξυλίνου στεγάστρου βαίνοντος ἐπὶ κιλλιβάντων.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν κεραμοπλαστικὸν διάκοσμον, ἀνευρέθησαν ἀβάκια μετὰ μαστοειδοῦς ἀποφύσεως διὰ τὴν ἐπὶ τοῦ τοίχου πάκτωσίν των, ὀλίγα δισέψιλον, πλίνθοι μὲ ὀδοντωτὴν ἀπόληξιν εἰς τὴν μίαν πλευρὰν (εἰκ. 4) καὶ μικρὰ τμήματα πλίνθων μετ' ἐγχαράκτου ἐπιγραφῆς (εἰκ. 5).

Σημαντικώτερα εἶναι τὰ ἐλθόντα εἰς φῶς λείψανα τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου. Ὑπενθυμίζομεν ὅτι τὰ γλυπτὰ τῆς Παντανάσσης ἀνήκουν εἰς τρεῖς ὁμάδας: εἰς τὰ χρησιμοποιηθέντα ἐκ νέου ἀρχαῖα μέλη, εἰς τὰ δυτικῆς τεχνοτροπίας, καὶ εἰς τὰ ἀμιγῶς βυζαντινά[13].

Ἀνευρέθησαν πολλά, μικρῶν διαστάσεων, θραύσματα τῶν κορινθιαζόντων κιονοκράνων, τὰ ὁποῖα ἔστεφον προφανῶς τοὺς βαστάζοντας τὸν κεντρικὸν τροῦλλον τέσσαρας κίονας. Τεμάχια αὐτῶν, διατηρούμενα καλύτερον, εἶχον εὑρεθῆ κατὰ τὴν προηγουμένην ἀνασκαφικὴν περίοδον, ὅμοια δὲ κιονόκρανα ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ἐκ νέου εἰς τὴν Ἁγίαν Θεοδώραν τῆς Ἄρτης[14]. Σημειωτέον ὅτι βορειοανατολικῶς τοῦ βορείου παρεκκλησίου ἀπόκειται κιονόκρανον ἀποκεκρουμένον κατὰ τὰ πλάγια, τὸ ὁποῖον προφανῶς ἀνήκει εἰς τὴν ὁμάδα ταύτην. Τὸ σωζόμενον ὕψος του εἶναι 0,61 μ., ὅσον περίπου καὶ τῶν κιονοκράνων τῆς Ἁγίας Θεοδώρας.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ δυτικῆς τεχνοτροπίας γλυπτά, ἦλθον εἰς φῶς πολλοὶ σπόνδυλοι τῶν ἀρραβδώτων κιονίσκων τοῦ δυτικοῦ πυλῶνος, διαμέτρου 0,11 μ., ὡς καὶ κιονόκρανον τῶν κιονίσκων τούτων, τοῦ ὁποίου ὁ κάλαθος κοσμεῖται ὑπὸ ὀκτὼ γλωσσοειδῶν ταινιῶν. Πεντάφυλλα ἀναδιπλούμενα ἀνθέμια ἐκφύονται ἀπὸ τῶν τεσσάρων γωνιαίων ταινιῶν. Ἡ κατὰ τὴν βάσιν τοῦ κιονοκράνου ἐξέχουσα σπεῖρα καὶ ὁ ἄβαξ εἶναι ἀκόσμητοι[15] (εἰκ. 6). Ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἐπιμήκεις πώρινοι θολῖται, προερχόμενοι ἀπὸ νευρώσεις σταυροθολίων, οἱ ὁποῖοι φέρουν εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν ζεῦγος ἡμικυλινδρικῶν ραβδώσεων, μεταξὺ τῶν ὁποίων μεσολαβεῖ δίεδρον στοιχεῖον (εἰκ. 7). Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ ταῦτα μέλη ἀνεσύρθησαν ἀπὸ τὴν κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἐπίχωσιν, μεταξὺ τοῦ πυλῶνος καὶ τῆς ΒΔ. γωνίας τοῦ μνημείου. Συμπεραίνομεν ὅτι τοὐλάχιστον τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ περιστώου ἐκαλύπτετο διὰ σταυροθολίων μετ' ἐξεχουσῶν νευρώσεων.

Δύο μαρμάρινοι πεσσίσκοι μετὰ σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἀποκεκρουμένων συμφυῶν κιονίσκων προέρχονται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸ τέμπλον τοῦ καθολικοῦ[16]. Φέρουν εἰς τὰς δύο ἀντιθέτους πλευρὰς ἐπάλληλα ἀβαθῆ πλαίσια, καὶ εἰς τὰς ἑτέρας δύο ἐσοχὰς διὰ τὴν στερέωσιν θωρακίων.

Τὰ ἐντυπωσιακώτερα εὑρήματα τῆς περυσινῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξαν ἀσφαλῶς

13. Π. Βοκοτόπουλος, ἔ.ἀ., σ. 96 - 97.

14. Π. Βοκοτόπουλος, ἔ.ἀ., σ. 96 - 97, εἰκ. 13. Α. Ὀρλάνδος, ΑΒΜΕ Β΄ (1936) σ. 96 - 98, εἰκ. 7 - 8. Καὶ τὰ νέα θραύσματα διασώζουν ἴχνη ἐπιχρυσώσεως.

15. Ὕψος κιονοκράνου: 0,135 μ. Διάμετρος βάσεως: 0,12 μ.

16. Διαστάσεις πεσσίσκων: 1,06 × 0,235 × 0,25 μ.

Εἰκ. 8. Ἀνάγλυφον τόξον

δύο μαρμάρινα τόξα ἐγγεγραμμένα ἐντὸς ὀρθογωνίου πλαισίου, φέροντα ἀνάγλυφον φυτικὸν διάκοσμον. Τῶν ἐξαιρέτων τούτων δειγμάτων τῆς γλυπτικῆς τοῦ Δεσποτάτου τὸ ἓν σώζεται ἀκέραιον, ἐνῷ τοῦ ἑτέρου ἀνευρέθη μόνον τὸ ἥμισυ[17] (εἰκ. 8 - 12). Σπεῖρα παράλληλος πρὸς τὸ τόξον διαρθρώνει τὴν κυρίαν ὄψιν ἑκάστης πλακὸς καὶ τὴν διαιρεῖ εἰς δύο τμήματα. Ὁ διάκοσμος ἁπλοῦται δίκην τάπητος εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν καὶ τὸ ἐσωρράχιον τοῦ τόξου ἀμφοτέρων τῶν πλα-

17. Ἀμφότερα εὑρέθησαν εἰς τὸ ΝΑ. γωνιαῖον διαμέρισμα, πρὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὸ διακονικόν. Τὸ ἀκέραιον τόξον ἔχει ὕψος 0,81 μ., μῆκος 1,69 μ. καὶ πάχος 0,18 μ., τὸ σωζόμενον κατὰ τὸ ἥμισυ: ὕψος 0,80 μ., μῆκος 0,945 μ. καὶ πάχος 0,17 μ.

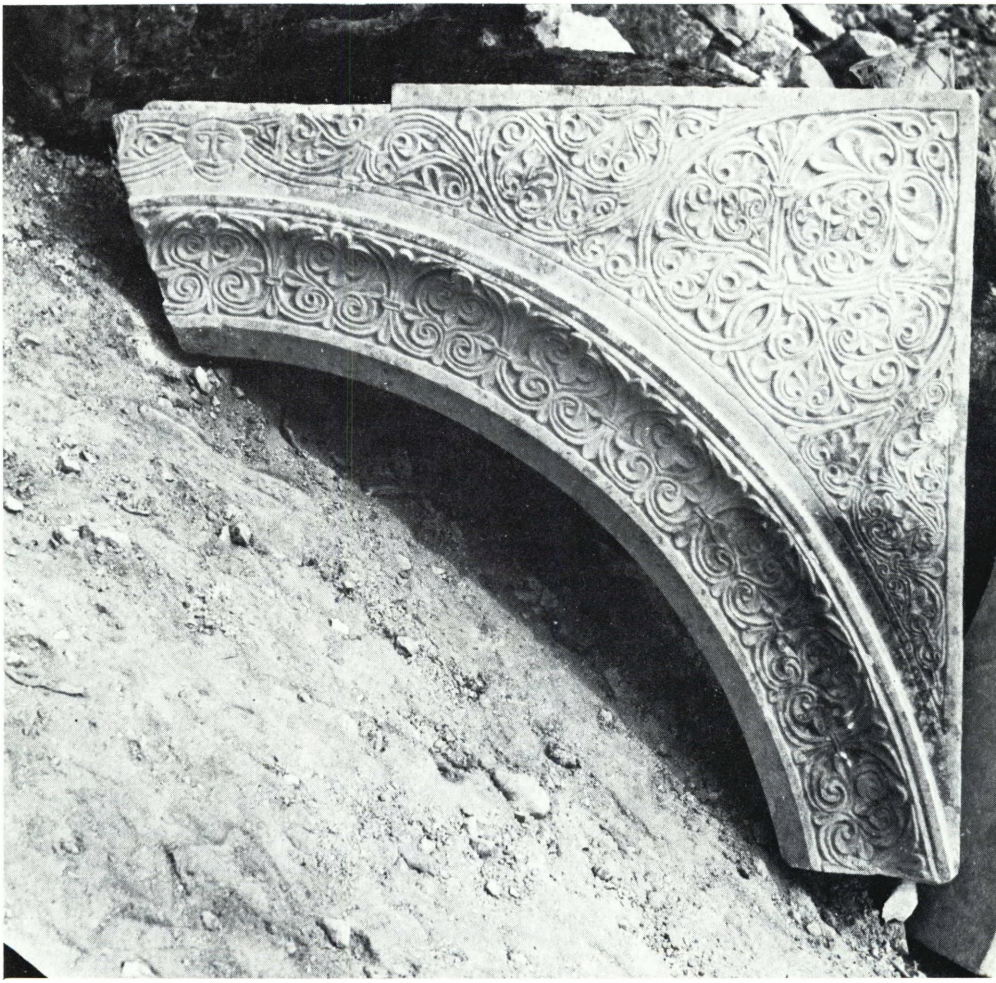

Εἰκ. 9. Ἀνάγλυφον τόξον σωζόμενον κατὰ τὸ ἥμισυ

κῶν. Ἀποτελεῖται βασικῶς ἀπὸ ἐλισσομένους δισχιδεῖς βλαστούς, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐκφύονται ἡμιανθέμια καὶ ἀνθέμια, τῶν ὁποίων τὰ ἄκρα συνήθως ἀνακάμπτονται, περιβάλλοντα μικρότερα ἀνθέμια. Ὁ διάκοσμος παραλλάσσει ὄχι μόνον ἀπὸ πλακὸς εἰς πλάκα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ δύο ἡμίση τῆς σωζομένης ἀκεραίας. Τὸ μέσον τοῦ ἀνωτέρου διαχώρου ἀμφοτέρων τῶν τόξων καταλαμβάνουν προσωπεῖα, γενειοφόρου ἀνδρὸς εἰς τὸ ἕν (εἰκ. 11), ζῴου εἰς τὸ ἕτερον (εἰκ. 12).

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς θὰ διευκρινήσῃ τὸν χαρακτῆρα τῶν προσκτισμάτων τοῦ καθολικοῦ, θὰ φέρῃ δ' ἀσφαλῶς εἰς φῶς καὶ νέα γλυπτά, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπιτρέψουν νὰ ἀναπαραστήσωμεν μετ' ἀρκετῆς βεβαιότητος τὸν πλαστικὸν διάκοσμον ἑνὸς τῶν σημαντικωτέρων μνημείων τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰκ. 10. Ἐσωρράχιον τοῦ ἀναγλύφου τόξου τῆς εἰκ. 8 (λεπτομέρεια)

Εἰκ. 11. Προσωπεῖον. Λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 8

FOUILLE DE PANTANASSA (ÉPIRE) 1972

La deuxième campagne de fouilles au monastère de Pantanassa, aux environs de Philippias, en juillet 1972, a révélé que le catholicon était une église en croix grecque inscrite du type « complexe », où la coupole repose sur quatre colonnes, et trois travées, formant le sanctuaire, s'intercalent entre les absides et le carré de la croix (plan 1). Les compartiments d'angle étaient probablement couronnés par de petites coupoles, dont on a retrouvé des vestiges. Dans ce cas, la Pantanassa serait un des rares examples d'église en croix grecque inscrite à cinq coupoles du type complexe (selon Megaw l'église nord du monastère de Lips appartiendrait au même groupe). Les coupoles d'angle de la Pantanassa étaient polygonales, aux angles marqués par de demi-colonnettes en briques. Les colonnes avaient été endommagées, peut-être par suite d'un tremblement de terre, et enveloppées ultérieurement par des piliers en maçonnerie.

La fouille a révélé l'existence de pilastres faisant saillie sur les faces nord et ouest (le côté sud n'a pas en-

Εἰκ. 12. Ζωόμορφον προσωπεῖον. Λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 9

core été déblayé, à l'exception du portail du naos). Ces pilastres soutenaient probablement une galerie, comme c'est le cas à Sainte - Théodora d'Arta. Cette galerie était sans doute voûtée en ogive; on a retrouvé des claveaux des arêtes et des clefs de voûte (fig. 7). Les portails ouest et sud étaient ornés, de même que le portail nord dégagé en 1971, de colonnes adossées, fortement influencées par des modèles occidentaux (fig. 2, 6). Le portail ouest (fig. 2) était décoré de chaque côté de l'entrée de deux colonnes à piédestal, le portail sud de cinq colonnes, dont il ne reste que les socles.

La partie centrale du dallage est complètement détruite; nous ne savons donc pas si le pavement était orné au centre d'incrustations ou pas.

Plusieurs fragments de fresques de petites dimensions ont été recueillis. L'un d'eux porte l'inscription ΙΩΜΕ-ΝΟΣ; le décor comportait donc des scènes de miracles. La partie inférieure de l'abside sud était décorée de fresques simulant des rideaux, celle des murs nord et sud de dessins géométriques (fig. 3).

De nouveaux fragments de chapiteaux corinthiens, semblables à ceux de Sainte - Théodora d'Arta, ont été retrouvés (cf. AAA V (1972) p. 98, fig. 13); ils portent des traces de dorure et appartenaient sans doute aux colonnes qui soutenaient la coupole centrale. Deux piliers en marbre proviennent sans doute du templon. Parmi les nombreux autres fragments sculptés retrouvés l'année dernière, les plus importants sont deux magnifiques archivoltes en marbre, dont une seule est conservée en entier, tandis que de l'autre il ne reste qu'un peu plus de la moitié. Elles sont ornées sur l'une des faces et à l'intrados de rinceaux en bas-relief couvrant toute la surface (fig. 8 - 10). La clef de chaque archivolte est occupée par un masque (fig. 11 - 12).

Parmi les vestiges du décor céramoplastique mis au jour, signalons des plaquettes carrées en terre cuite, disposées autrefois en damier, des briques au bord taillé en dents de scie (fig. 4), des « disépsilon » et des fragments de briques à inscriptions gravées (fig. 5).

P. L. VOCOTOPOULOS

Εἰκ. 1. Ἄποψις τοῦ κτηρίου ἀπὸ τῆς προσόψεως

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1971 ἤρξαντο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωαννίνων ἐργασίαι στερεώσεως, ἐπισκευῆς καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ κτηρίου τῆς παλαιᾶς Βιβλιοθήκης εἰς τὸ Κάστρον τῶν Ἰωαννίνων, περατωθεῖσαι τὸ θέρος τοῦ 1973. Τὸ κτήριον ἀνήκει εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν (ἐκ τῶν ἀνταλλαξίμων). Ὅταν τοῦτο παρελήφθη, εὑρίσκετο εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ἦτο ἡμιερειπωμένον, αἱ δὲ κατὰ καιροὺς γενόμεναι παλαιότερον ὑπὸ τῶν προσωρινῶν ἐνοίκων του πρόχειροι ἐπισκευαί, προσθῆκαι καὶ μετατροπαί, κυρίως κατὰ τὸ πρόσθιον καὶ καλύτερον διατηρούμενον μέρος του, εἶχον ἀλλοιώσει εἰς σημαντικὸν βαθμὸν τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τοῦ κτίσματος.

Ἡ ἄλλοτε Βιβλιοθήκη[1] εὑρίσκεται εἰς

1. Περὶ τοῦ κτηρίου βλ. Α. Ξυγγοπούλου, Με-

καίριον σημεῖον τοῦ παλαιοῦ οἰκισμοῦ τοῦ Κάστρου. Ἤτοι, συγκεκριμένως, εἰς τὴν ἄμεσον περιοχὴν τῆς ΒΔ ἐκ τῶν δύο παλαιῶν ἀκροπόλεων τοῦ Φρουρίου, ἐπὶ τῆς ὁποίας δεσπόζει τὸ σπουδαιότερον Τέμενος τοῦ Ἀσλὰν Πασᾶ, ἱδρυθὲν τὸ 1618[2] (σήμερον Δημοτικὸν Μουσεῖον), εἰς ὀλίγων δὲ μέτρων ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς κεντρικῆς πύλης τῆς ἀνοιγομένης ἐπὶ τοῦ περιβόλου τοῦ Τεμένους. Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν εὑρίσκονται τὸ κτήριον τῶν παλαιῶν τουρκικῶν λουτρῶν[3] καὶ ὀλίγον μακρότερον, ἐκτισμένη ἐν μέρει ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ πρὸς τὴν λίμνην περιβόλου τοῦ φρουρίου, ἡ παλαιὰ ἀρχοντικὴ οἰκία τοῦ Πασᾶ τοῦ Καλοῦ. Ἡ Βιβλιοθήκη, ὡς καὶ ἐκ τῆς θέσεώς της ἐμφαίνεται, συνεδέετο στενῶς πρὸς τὸ Τέμενος τοῦ Ἀσλὰν Πασᾶ καὶ τὸν παρ' αὐτὸ Μενδρεσέν, διότι, καθ' ἃ μαρτυρεῖται, εἰς αὐτὴν ἐφυλάσσοντο τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, τὰ ἐπικυρωτικὰ τῶν διαφόρων προνομιῶν κλπ. τοῦ Μενδρεσέ.

Ὁ ἐπίσημος χαρακτὴρ τοῦ κτηρίου, ἡ σημασία αὐτοῦ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Κάστρου κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τὸ ἀρχιτεκτονικὸν καὶ μορφολογικὸν ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὸ οἰκοδόμημα, ἐπέβαλον τὴν ἀποκατάστασίν του. Τὰ σωζόμενα παλαιὰ στοιχεῖα τοῦ κτηρίου ἐβοήθησαν εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῶν διαφόρων προβλημάτων τὰ ὁποῖα παρουσίαζον ἡ στερέωσις καὶ ἡ ἀποκατάστασις αὐτοῦ.

Ἐν περιλήψει, ἐξετελέσθησαν αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι : Ἐστερεώθησαν τὰ τοιχώματα καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν τὰ ἐλλείποντα μέρη τῆς τοιχοδομῆς· ἀνακατεσκευάσθη ὁ κατεστραμμένος θόλος τῆς κυρίας αἰθούσης· ἀπεμακρύνθησαν αἱ μεταγενέστεραι προσθῆκαι· ἐστερεώθησαν οἱ κίονες τῆς ἐπὶ τῆς προσόψεως στοᾶς· καθῃρέθη ἡ νεωτέρα, ἐνιαία κεραμοσκεπὴς στέγασις τοῦ προσθίου τμήματος τοῦ κτηρίου καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀνακατεσκευάσθησαν οἱ ἡμικατεστραμμένοι θόλοι, οἱ καλύπτοντες κατὰ σειρὰν τὰ τρία διαμερίσματα τοῦ κεντρικοῦ μέρους τοῦ κτηρίου, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ μονοκλινὴς στέγη τῆς στοᾶς, καλυφθεῖσα ὡς καὶ τὰ ἄλλα, θολωτὰ μέρη τῆς στεγάσεως, διὰ λιθίνων σχιστολιθικῶν πλακῶν· ἐστερεώθη καὶ συνεπληρώθη ἡ ἐξωτερικὴ κλῖμαξ· ἐγένοντο νέα κονιάματα εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἐκτὸς τῆς κυρίας αἰθούσης καὶ τῶν κατασκευασθέντων νέων τμημάτων τῶν θόλων· ἀνακατεσκευάσθη τὸ πλακόστρωτον δάπεδον τοῦ κτηρίου καὶ ἐγένοντο νέα, ἁπλᾶ ξύλινα κουφώματα τῶν ἀνοιγμάτων, πλὴν μόνον ἐκείνων τῆς κυρίας αἰθούσης, τὰ ὁποῖα χρῄζουν εἰσέτι μελέτης.

Διὰ τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν ἐπανεκτήθη εἰς σημαντικὸν βαθμὸν ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τοῦ κτηρίου (εἰκ. 1 - 2), τὸ ὁποῖον, ὡς ἔχει σήμερον, διακρίνεται διὰ τὴν κομψότητα τῶν ἀναλογιῶν καὶ τὴν εὔρυθμον διάπλασιν τοῦ ἐσωτερικοῦ του. Πρόκειται περὶ λιθοκτίστου, μονωρόφου οἰκοδομήματος, περιωρισμένων σχετικῶς διαστάσεων, μετὰ βοηθητικῶν χώρων ἐν ἡμιϋπογείῳ, κάτωθεν τῆς στοᾶς, δημιουργηθέντων ἐκ τῆς προσαρμογῆς ἐν μέρει τοῦ κτίσματος πρὸς τὴν φυσικὴν ἀπὸ τῆς

σαιωνικὰ μνημεῖα Ἰωαννίνων, εἰς Ἠπειρ. Χρον. 1 (1926) σ. 301 - 302, εἰκ. 28 - 29. Αἱ δημοσιευόμεναι φωτογραφίαι εἶναι τοῦ ὑπαλλήλου τοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων, φωτογράφου κ. Λ. Πτηνοπούλου.

2. Ἔ.ἀ., σ. 296 κ.ἑ., Λ. Βρανούση, Ἱστορικὰ καὶ τοπογραφικὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ Κάστρου τῶν Ἰωαννίνων, εἰς Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὀρλάνδον, Δ΄ (1967 - 68) σ. 471.

3. Βλ. Ξυγγόπουλον, ἔ.ἀ., σ. 302 κἑ.

Εἰκ. 2. Πλαγία ἄποψις τοῦ κτηρίου

ἀκροπόλεως κατωφέρειαν τοῦ ἐδάφους. Χάρις εἰς τοῦτο, ἀνεδείχθη προσφυῶς καθ' ὕψος ἡ εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ οἰκοδομήματος διαμορφουμένη κιονοστήρικτος στοά. Λιθόκτιστος ἐξωτερικὴ κλῖμαξ, εἰς σχῆμα ἡμιτόξου, ὁδηγεῖ εἰς τὴν στοάν. Κάτωθεν τῆς κλίμακος ἀνοίγεται ἡμικυκλικὸς τοξωτὸς πυλὼν πρὸς τοὺς χώρους τοῦ ἡμιϋπογείου. Ἡ ἐλαφρότης τῆς μορφῆς τοῦ τοξωτοῦ πυλῶνος, συνιστῶντος τὸ κεντρικὸν σημεῖον τῆς πλευρᾶς, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξισορροπεῖται ἡ δυναμικὴ γραμμὴ τοῦ ἡμιτόξου τῆς κλίμακος, καὶ ἡ ἠρεμία τῆς ἐλαφρᾶς κιονοστοιχίας τῆς στοᾶς ὕπερθεν, μὲ τὴν κατ' ἐλευθέραν αἴσθησιν ὑφισταμένην διαφοροποίησιν, ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν μεταξὺ τῶν κιόνων ἀνοιγμάτων, διαλύουν τὸ βάρος τοῦ ὄγκου τοῦ κτηρίου εἰς τὴν πρόσοψιν. Εὐρὺς χῶρος διαδρόμου κατὰ τὸν κύριον ἄξονα τῆς οἰκοδομῆς ἄγει διὰ μνημειώδους τοξωτῆς θύρας εἰς τὴν εὐρύχωρον, κυρίαν αἴθουσαν τῆς Βιβλιοθήκης εἰς τὸ βάθος τοῦ κτηρίου. Ἑκατέρωθεν τοῦ διαδρόμου ἀνοίγονται αἱ στεναὶ τοξωταὶ θύραι δύο —ἑνὸς καθ' ἑκάστην πλευρὰν— βοηθητικῶν δωματίων, καλυπτομένων ἐπίσης διὰ θόλων. Ἡ κυρία αἴθουσα τῆς Βιβλιοθήκης εἶναι τετράγωνος, εἰσέχουσα κατὰ τὰ πλάγια τοῦ προσθίου μέρους τοῦ οἰκοδομήματος. Αὕτη καλύπτεται ὑπὸ εὐμεγέθους θόλου, μὲ πολυγωνικὸν τύμπανον, ὁ ὁποῖος στηρίζεται ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων διὰ τεσσά-

ρων ἀβαθῶν κογχῶν κατὰ τὰς γωνίας καὶ δι' ἡμικυκλικῶν ἀνακουφιστικῶν τόξων κατὰ τὰς πλευράς. Θύραι καὶ παράθυρα ἀνοίγονται συμμετρικῶς καθ' ἁπάσας τὰς πλευρὰς τῆς οἰκοδομῆς. Ἡ κυρία αἴθουσα ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ ἐξωτερικὸν δι' ἓξ θυρῶν, ἀνὰ δύο ἐφ' ἑκάστης τῶν τριῶν πλευρῶν της, κατὰ συμμετρικὴν μεταξύ των ἀντιστοιχίαν, αὗται δὲ ἀποτελοῦν καὶ τὰς ἑστίας φωτισμοῦ τῆς αἰθούσης. Ἡ τοιχοποιΐα εἶναι μᾶλλον ἀμελὴς εἰς τὴν κατασκευήν της, διὰ μετρίου καὶ μικροῦ μεγέθους ἁδρομερῶς λαξευμένων ἢ ἀκανονίστων λίθων, μὲ ἄφθονον κονίαμα κατὰ τοὺς ἁρμοὺς συνδέσεως τῶν λίθων. Ἀλλὰ τὰ πλαίσια τῶν ἀνοιγμάτων, τὰ γωνιακὰ μέρη τῶν τοίχων καὶ τὰ κορυφαῖα θολωτὰ μέρη τῆς στεγάσεως εἶναι κανονικῶς ἐκτισμένα διὰ λαξευμένων λίθων, μὲ ἰσόδομον αἴσθησιν. Αἱ κατακόρυφοι ἐπιφάνειαι τοῦ κτηρίου καταλήγουν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν εἰς ἁπλᾶ ἢ διπλᾶ, βαθμιδωτῶς ἐξέχοντα γεισώματα διὰ λιθίνων σχιστολιθικῶν πλακῶν. Ἡ βάσις τοῦ θόλου τῆς κυρίας αἰθούσης τονίζεται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν διὰ λιθίνου, ἐλαφρῶς ἐξέχοντος δακτυλίου.

Εἰς τὸ σύνολον, παρατηρεῖται ἡ ἐπιτυχὴς σύζευξις τῶν εὐθυγράμμων καὶ τῶν καμπυλογράμμων στοιχείων τοῦ κτηρίου. Παρατηρεῖται, ἐπίσης, ἡ κατὰ σαφῶς διαφαινομένην κλασσικιστικὴν ἀντίληψιν εὐκρινὴς διάρθρωσις καὶ συναρμογὴ τῶν μερῶν καὶ ἡ καθόλου ἠρεμία καὶ συμμετρικότης τῶν μορφῶν τοῦ οἰκοδομήματος. Ἡ καθ' ἁπάσας τὰς πλευράς της ἀνοιγομένη, ἐλαφρὰ κιονοστήρικτος στοὰ ἐπὶ τῆς προσόψεως, ἐξ ἄλλου, ὑποδηλώνει τὴν ἐπίδρασιν ἀναλόγων στοιχείων τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν μνημειωδῶν οἰκοδομημάτων. Εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἡ ἐντύπωσις ἐκ τοῦ καθόλου μνημειακοῦ χαρακτῆρος τοῦ κτηρίου συναρμόζεται κατ' εὐάρεστον τρόπον μὲ τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἀνέσεως, τῆς οἰκειότητος καὶ τῆς εὐρυθμίας.

Ἐπειδὴ τὰ πλεῖστα τῶν παλαιῶν οἰκοδομημάτων τοῦ Κάστρου ἠφανίσθησαν κατὰ τὰς διαφόρους καταστροφάς, καὶ ἰδίως κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 1822, εἶναι εὐνόητος ἡ σημασία τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ἀποκατασταθεῖσα διὰ τῶν τελευταίων ἐργασιῶν παλαιὰ τουρκικὴ Βιβλιοθήκη, καὶ λόγῳ τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος καὶ τῆς χρήσεως τοῦ κτηρίου καὶ λόγῳ τοῦ ὅτι αὕτη εἶναι μία ἐκ τῶν ὀλίγων σωζομένων οἰκοδομῶν τοῦ παλαιοῦ οἰκισμοῦ τοῦ Κάστρου.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ - ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

THE OLD TURKISH LIBRARY IN THE CASTLE OF IOANNINA

Operations undertaken since 1971 by the Ephorate of Byzantine Antiquities of Ioannina with a view to consolidate, repair and restore the building of the old Turkish Library in the Castle of Ioannina, have been completed in 1973. The Library occupied an important location in the old settlement, just before the enclosure of the Mosque of Aslan Pasha (1618) —which overlies the one (the northwestern) of the two ancient acropoleis of the fort— and stood in close connection with the old *Medrese* next

to the Mosque. The building was half-ruined, while provisional repairs, alterations and additions occasionally effected by its tenants had altered its original form, now considerably restored by recent operations.

As most of the old buildings in the Castle have perished in the various destructions suffered by the city of Ioannina, the restoration of the old Turkish Library assumes particular importance, owing both to the special character and use of this architecturally and morphologically interesting building, as well as the fact that it is one of the rare surviving buildings of the old settlement of the Castle.

M. ACHEIMASTOU-POTAMIANOU

PREHISTORIC SETTLEMENT OF SERVIA

(West Macedonia) Excavations 1972

A second season of the rescue excavations at this prehistoric settlement site took place from 16th August to 21st September 1972. A report on the first year's results appeared in AAA V (1972) pp. 27-34.

We wish to express our deep gratitude to the following organisations for their continued financial support :

The Greek Service of Antiquities, The British Academy, The British School at Athens, The Craven Fund, The Marc Fitch Fund, The Russell Trust.

Three of the five trenches opened in 1971 proved to be seriously disturbed by several large pits and two deep ditches. A glazed Byzantine sherd found at the bottom of one of the pits has been dated to the 12th Century A.D. by Mr. A.H.S. Megaw; from their contents the rest of the cluster should be contemporary. The ditches antedate the Early Bronze Age structures.

In 1972 four of the original trenches were excavated to virgin soil and the fifth, which contained a Late Neolithic floor overlying a substructure of logs, was extended southward. New trenches were opened to east and north of the main area to recover more Early Bronze Age remains. In addition, since the upper Middle Neolithic layers had suffered particularly severely from the pits and ditches, an area of about 40 m.^{2}, some 5 m. to the east, was mechanically excavated to expose these levels. This trench was then dug by conventional methods to within half a metre of virgin soil.

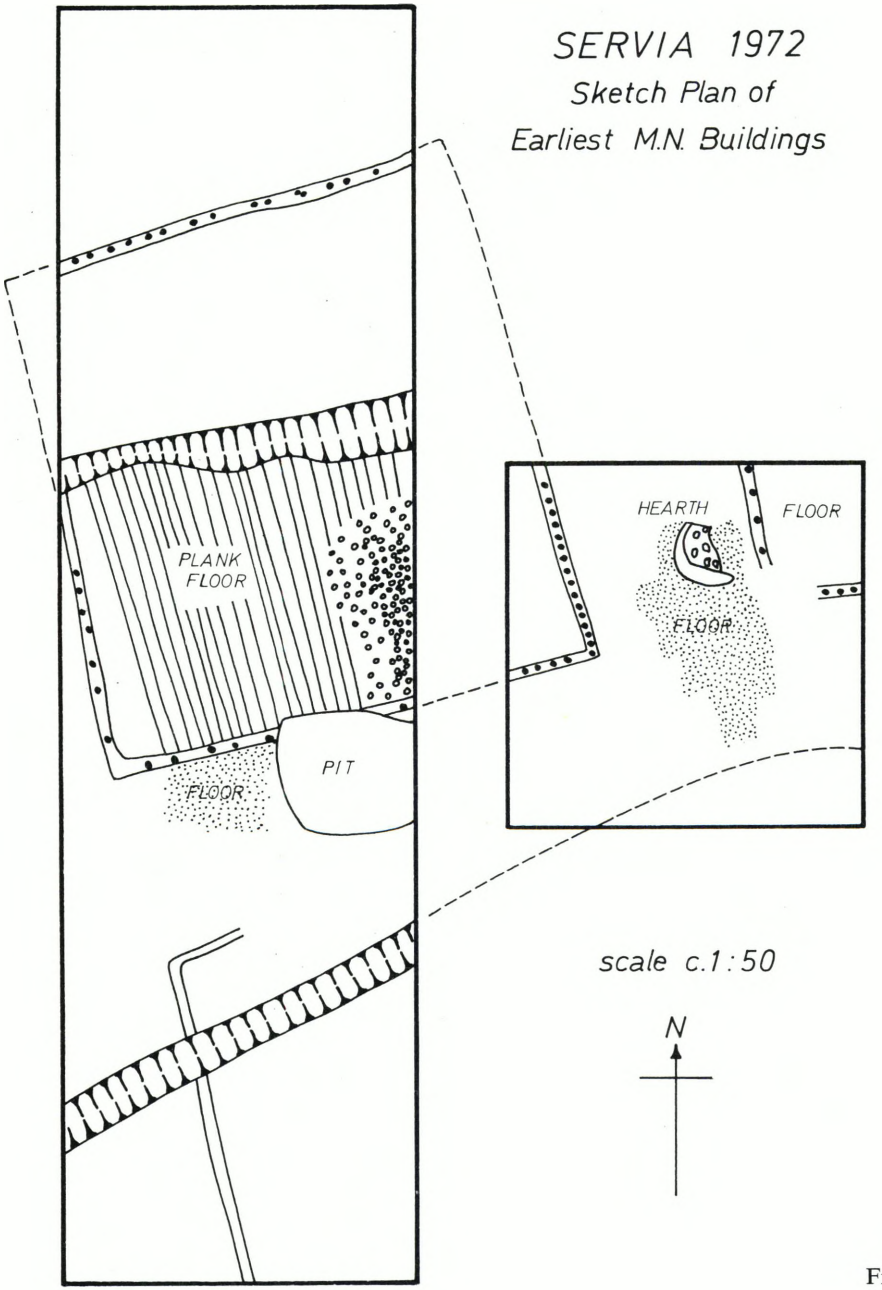

Fig. 1.

Stratigraphy and Structures

Virgin soil consists of a yellow silt and was reached at a depth of 3.40 m. below ground surface. Into it were cut the earliest postpits, reaching a depth of well over 4 m. from the surface. These holes, 0,50 m. - 1 m. in diameter

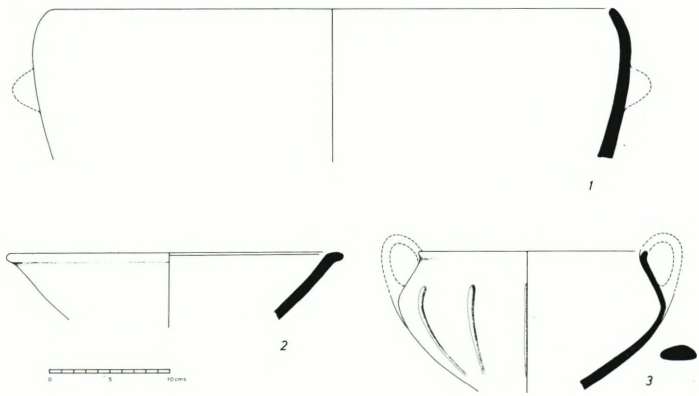

Fig. 2.

and up to a metre or more deep, served as settings for one, or sometimes two, large timber uprights. The postholes, some of which contain fragments of decayed wood, do not seem to indicate the lines of walls. Indeed the stout timbers look more like roof supports, but the area exposed is too small for their function to be determined with certainty. The earliest M.N. house appeared at —3.30 m. This house, a rectangular structure of about 5.70 m. × 5.20 m., was oriented N.N.W. – S.S.E. (fig. 1). The walls consisted of a framework of small wooden posts, reinforced at intervals by larger ones, and plastered with mud. The floor was constructed of beams which survived only as shadows except in the middle of the building where they could be traced quite clearly and suggested planks rather than logs : i.e. floor surface rather than a foundation. The next floor belongs to a house following

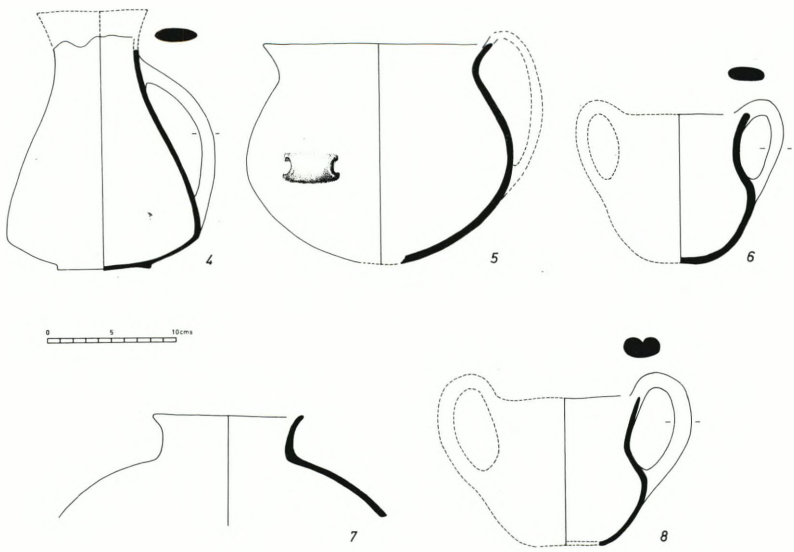

Fig. 3.

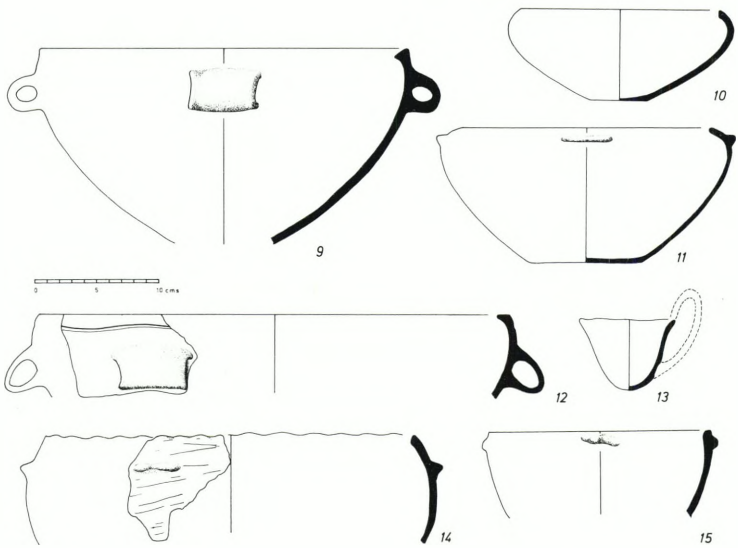

Fig. 4.

the same orientation and above this four or five building phases can be distinguished, although the increasing size of the pits and ditches prevents the recovery of complete plans. The type of house changes little but the use of postpits and very large timbers (one posthole is over 2 m. deep) seems confined to the earlier M.N. levels. Although suitable boulders are easily available from the river - bed, stone wall foundations have been found in two trenches only, at —2.40 m. Four substantial ovens were found inside the houses; in two cases the entrances were preserved and proved to face east, away from the present prevailing wind. Major repairs to the walls and floors of these ovens show that they remained in use for some time. Other internal features were patches of pebble flooring and storage bins of unbaked clay. The best preserved example of a building from the last M.N. phase lies under a thick layer of burnt debris and has not yet been fully uncovered. It contains two small areas fenced off by a paling of closely set sticks or reeds.

Above it, at about —1 m., lies the first L.N. building. The second is the house with the log floor - foundation uncovered in 1971. This proved to extend southward, but since the north end is cut by the southern ditch only its minimum dimensions, of 8 × 4 m., can be deduced. The following phase is represented by the two ditches; they are apparently concentric, with the convex side of the curve facing the river; they are set about 4 m. apart and now measure 3 m. in width at the top, narrowing to 0.20 m. at a depth of 3 m.

Building plans and techniques remain much the same throughout the prehistoric occupation at Servia and the only new features in the E.B.A. period are cobbled yards. These levels lie very close to the surface and we

were unable to recover a complete plan because the north end of our best preserved house had been ploughed out.

The Pottery

Study of the material is still at an early stage but something can be added to last year's account, particularly of the Early Bronze Age.

Pottery shapes do not change greatly during the M.N. period but the development of the painted red-on-cream pottery follows in general the Thessalian scheme put forward by Professor Milojčić. A simpler painted style, with rectilinear designs carried out in a variety of colours (red-on-light, dark-on-buff, dark-on-red and so on), is present from the first and although the classical Sesklo style becomes relatively commoner, it never supplants the less sophisticated and accomplished decoration completely. The proportion of coarse to fine pottery also increases with time but the surface never becomes really rough.

This is no longer true of the following period, and one type of coarse ware with a furrowed surface, apparently produced by dragging the fingers over the damp clay, is peculiar to the Late Neolithic. Sherds of the stamp - decorated pottery described by Heurtley as his Early Incised Style turn up throughout these levels : pottery with similar decoration has been discovered at the site of Cakran in Albania[1]. Heurtley's Later Incised Style, with concentric curvilinear motifs carried out in white paste - filled grooving, recalls contemporary pottery from E. Macedonia. Since both these types of pottery are rare, particularly the second, it is doubtful how much chronological significance can be ascribed to his description.

The pottery from the ditches is characterised by the type described by Heurtley as Varnished Ware[2], and attributed to his L.N. 2 phase. The three typical shapes are the incurving bowl *1* (fig. 2), carinated bowl *3* (fig. 2) and conical bowl *2* (fig. 2). Recent excavations in Thessaly have suggested that this fabric belongs to the E.B. 2 period[3]. No floors have yet been found which belong to this period.

1. Studia Albanica 1972, 1 : (15 ff., Pl. VIII).

2. This is a heavy fabric with a well burnished brush - applied slip, which is rather thick and has a tendency to flake; it generally fires black but is sometimes a mottled red - brown. W. A. Heurtley, Prehistoric Macedonia, 73.

3. Vl. Milojčić, Hauptergebnisse der Deutschen Ausgrabungen in Thessalien 1953 - 1958, 26ff.

Fig. 5.

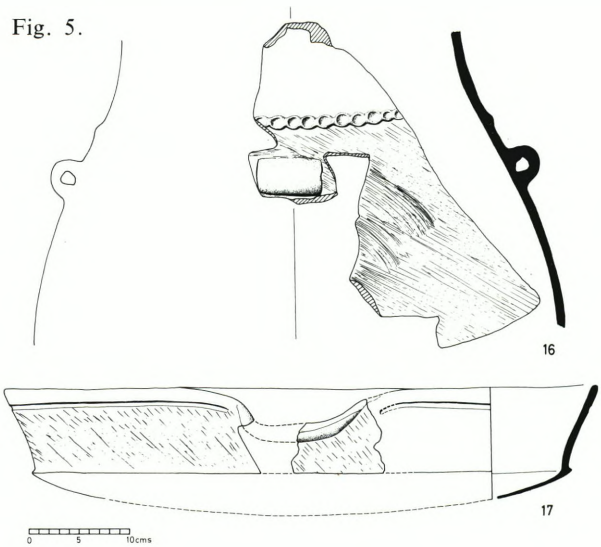

Subsequent E.B.A. occupation is shown by a well defined group of pottery with parallels in Thessalian E.B. 2 and E.B. 3, found in pits beneath the house floors and on the house and yard floors themselves (f i g s. 3 - 5). The fabric of the fine ware is thin and well fired and coated with a thin burnished slip varying from black to red in colour. Examples of incurving bowls with ledge or tubular lugs are found throughout these deposits, together with bowls of similar shape with T-rims (f i g. 4)[4]. The same shapes also occur in coarse fabrics. Other vases include jugs similar to those from Orchomenos (f i g. 3, No *4*)[5], and funnel - necked jars (f i g. 4). Another fabric typical of these levels has a scored surface apparently produced by smoothing the pot with a bunch of stiff grasses or slender twigs : shapes in this fabric include baking plates, (f i g. 5, No *17*), storage jars, (f i g. 5, No *16*), and some small bowls. Indented rims and finger - impressed cordons are frequent on coarse ware.

Examples of mugs with one or two handles and conical scoops (f i g. 3 and 4), have so far only been indentified above the E.B.A. floors, and suggest that the occupation of the buildings may fall within the E.B. 3 phase[6]. Imported sauceboat fragments in yellow mottled ware[7] and EH III Smear Ware[8] have both been found above the E.B.A. floors.

Trials

A sounding dug in a cave on the hillside across the river gave evidence of L.N. occupation and a second trial on the south bank of the river at a spot a short distance downstream from the main site produced a quantity of finds, including figurine fragments and unbaked clay 'spools'. The pottery seems to be a local version of that found in the Proto - Sesklo phase of the Thessalian Early Neolithic sequence. Typologically, it does not appear to be the immediate precursor of the earliest M.N. pottery found so far.

There is a marked contrast between the Thessalian character of the pottery throughout and the building tradition. The post-framed houses resemble those from other Macedonian sites such as Nea Nikomedeia and Photolivos - Sitagroi, and many of their features, such as internal ovens and wooden floors, find parallels in the Balkans and as far away as the Ukraine.

A final season at Servia is planned for this autumn, during which the E.N. site will also be investigated.

K. RHOMIOPOULOU - C. RIDLEY

Abb. 21 : 4, 5, 7, 9, 15. D. H. French, Anatolia and the Aegean in the Third Millenium B.C. (unpublished Ph. D. dissertation available in Ankara, Athens, Cambridge and London) 68ff.

4. Milojčić *loc. cit.* 27ff., Abb. 22. French *loc. cit.* 70ff.

5. E. Kunze, Orchomenos III, 27, Taf. IX.

6. Milojčić *loc. cit.* 28, Abb. 23 : 7.

7. Hesperia XXIX (1960), 289.

8. *Ibid.* 296.

APPENDIX

SERVIA EXCAVATIONS

The geomorphological setting of the site

The site is situated in a broad valley, where the River Aliakmon flows north - eastwards towards the gorge section that is being dammed. Unconsolidated deposits extend well up the mountain sides and several stages of infill and reworking are evident, mostly long pre-dating the site. The various levels of terraces have been truncated by the river and dissected by tributary channels that have carried drainage from the mountains. The history of change is long and complex, but in general it seems that in the area of the site the latest phases have involved an overall northward shift of the Aliakmon until its left bank has come into contact with the rising bedrock of the north side of the valley.

The site itself lies on what is locally the lowest terrace on the right bank of the river. The main part of it occupies an interfluve between two old tributary channels. The ground surface is there about 17 m. above the present bed of the river, and the terrace is rock protected (rock head reaches 8 - 10 m. above river level). Below the terrace, the Aliakmon occupies a wide braided course within which shingle banks shift frequently. At the site however the river is confined to this tract by well defined bluffs. Neither the natural stratigraphy nor the morphology suggested that the river might have reached the level of the site since Neolithic times. However, the archaeological stratigraphy of the main part of the site showed a considerable accumulation of habitation deposit from the Middle and Late Neolithic, but very little since the Early Bronze Age, while the Early Neolithic part of the site nearby had no depth of overburden. The possibility that this might imply river erosion of habitation deposits was therefore considered, but again no positive evidence of as recent river action at this level was detected either on the site or in the surrounding countryside. It was therefore concluded that the thinness of later deposits reflected reductions in the original accumulation of mud brick detritus (etc.) on different parts of the site, rather than recent erosion of hypothetical deposits.

The main part of the site is based on an archaeologically sterile stratum of yellowish silt. This homogeneous, fine and completely stone - free material appears to be a lake deposit. It is topped by a fossil soil profile, so it seems reasonable to presume that the water level had dropped well before the Neolithic material was superimposed.

It would seem then that except for modifications in the flora and fauna and the build-up of the occupation debris itself, the basic layout of the landscape in which the site is set has changed little since Neolithic times. It stands where rising bedrock con-

stricts the river bed, giving a crossing place that has been much valued and indeed fought over in more recent times. Well clear of winter floods, it is yet within easy reach of springs that provide good drinking water through summer droughts. The old lake deposit on which it sits provides excellent material for mud brick, while suitable potting clay outcrops extensively in the river banks nearby. Altogether, the location is an attractive one.

IAN A. MORRISON
University of Edinburgh

Εἰκ. 1. Πατριαρχικὸν μολυβδόβουλλον ἐκ Μαρωνείας (σχέδιον)

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ ΜΟΛΥΒΔΟΒΟΥΛΛΟΝ ΕΚ ΜΑΡΩΝΕΙΑΣ

Κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τῆς παραλίας τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους Μαρωνείας, εὑρέθη εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κ. Τ. Τζυρίνη Πατριαρχικὸν μολυβδόβουλλον (εἰκ. 1-3), τὸ ὁποῖον φυλάσσεται εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς [1].

Τοῦτο ἔχει συνολικὴν διάμετρον 37 χιλιοστά, διάμετρον δὲ τοῦ φέροντος τὴν παράστασιν κύκλου 27 χιλ. Ἡ περιφέρεια τῆς σφραγῖδος ἔχει τὸ χεῖλος ἐλαφρῶς ὑπερεξέχον. Ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως, ἐντὸς κυκλικοῦ πλαισίου, σχηματιζομένου ἐκ συνεχομένων στιγμῶν, παρίσταται ἡ Θεοτόκος καθημένη ἐπὶ θώκου. Πρὸ τοῦ στήθους της, κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τὸ Θεῖον Βρέφος περιβαλλόμενον ὑπὸ

1. Εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν τὸν συνάδελφον κ. Δ. Τριαντάφυλλον ὁ ὁποῖος μοὶ ἐπέδειξε τὸ μολυβδόβουλλον.

ὠοειδοῦς « Δόξης ». Ἡ δεξιὰ χεὶρ ὑψοῦται εἰς χειρονομίαν λόγου. Ἡ ἀριστερὰ κνήμη, προβαλλομένη, δημιουργεῖ κίνησιν σχηματίζουσαν διαγωνίους πτυχάς, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς κνήμης. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἀποδίδονται συνοπτικῶς, ὁ δὲ φωτοστέφανος διὰ συνεχομένων στιγμῶν, ὡς καὶ τὸ πλαίσιον τῆς παραστάσεως. Ἑκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου, εἰς τὸ ὕψος τῶν ὤμων της, ἀναγράφεται ἐν συντομογραφίᾳ ΜΡ ΘΥ. Ὁ θῶκος εἶναι ἐλαφρὸν καὶ λιτὸν πλατὺ κάθισμα ἄνευ ἐρεισινώτου, στηριζόμενον ἐπὶ τριῶν εἰς ἑκάστην πλευρὰν κιονοσχήμων στυλίσκων, συνδεομένων εἰς τὴν κορυφὴν διὰ τοξυλλίων. Ἐπὶ τοῦ καθίσματος ὑπάρχει ἐπίμηκες κυλινδρικὸν προσκεφάλαιον, αἱ ἄκραι τοῦ ὁποίου ἀπολήγουν εἰς μικρὸν θύσανον.

Ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως, ὡσαύτως ἐντὸς κυκλικοῦ πλαισίου ἐκ συνεχῶν στιγμῶν, περικλείεται, εἰς ἓξ στίχους, ἡ ἐπιγραφή :

ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΕΛΕΩ ΘΥ ΑΡΧΙΕ
ΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΠΟ
ΠΟΛΕΩΣ ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ[Σ]
ΠΡ ΧΗΣ

Ἡ παράστασις τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ θώκου παρουσιάζεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὰ μολυβδόβουλλα τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντίνου Γ΄ (1059 - 1063) καὶ τοῦ διαδόχου του Ἰωάννου Η΄ (1064 - 1075)[2]. Ἡ μορφὴ τῆς παραστάσεως εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὸ περιγραφὲν μολυβδόβουλλον τῆς Μαρωνείας. Ἐν συνεχείᾳ, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 13ου αἰῶνος,

Εἰκ. 2. Προσθία ὄψις τοῦ μολυβδοβούλλου τῆς εἰκ. 1

Εἰκ. 3. Ὀπισθία ὄψις τοῦ μολυβδοβούλλου τῆς εἰκ. 1

2. G. Galavaris, The representation of the Virgin and Child on a Thokos on Seals of the Constantinopolitan Patriarchs, ἐν ΔΧΑΕ, περ. Δ΄, τόμ. Β΄, σελ. 154 - 155.

ἤτοι ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ Γ΄ (1265 - 1266), ἀντικαθίσταται ὑπὸ τοῦ τύπου τῆς ἐνθρόνου Θεοτόκου. Οὗτος παραμένει ἐν χρήσει μέχρι τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰῶνος, ὁπότε ἐπανεμφανίζεται παράστασις τῆς Παναγίας ἐπὶ θώκου διαφέρουσα κυρίως κατὰ τὴν μορφὴν τοῦ καθίσματος ἀπὸ τοῦ τύπου τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰῶνος. Ὁ θῶκος ἀποδίδεται ὡς πλατὺ καὶ βαρὺ ἔπιπλον στηριζόμενον ἐπὶ βάσεων τετραγωνικῆς διατομῆς, φέρει δὲ δύο προσκεφάλαια ἐπ' αὐτοῦ.

Ὁ τίτλος τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἐμφανίζεται εἰς τὸ μολυβδόβουλλον τῆς Μαρωνείας « ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης », ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν βαθμίδα εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς προσωνυμίας του. Εἰς τὸ γ΄ τέταρτον τοῦ 9ου αἰῶνος, πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Φωτίου, ὁ τίτλος τοῦ Πατριάρχου εἰς τὰς σφραγῖδας διεμορφώθη ὡς « ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Νέας Ρώμης », παραλειφθέντος τοῦ τίτλου τοῦ Πατριάρχου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρχεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος ἐπὶ τῶν σιγιλλίων. Τοῦτο ἐγένετο κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἐντάσεως τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, προφανῶς διὰ νὰ τονισθοῦν τὰ ἴσα δικαιώματα τῆς νέας πρωτευούσης τοῦ κράτους ἔναντι τῆς Ρώμης. Ὁ Μιχαὴλ Κηρουλάριος (1054 - 1058) προσθέτει τὸν τίτλον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Ἡ τελευταία προσθήκη τοῦ « ἐλέῳ Θεοῦ », ἡ ὁποία ἀνάγει εἰς τὸν Θεὸν τὴν ἐκπόρευσιν πάσης ἐξουσίας, ὀφείλεται εἰς τὸν Πατριάρχην Κοσμᾶν Α΄ (1075 - 1081)[3].

3. Πρβλ. V. Laurent, Le corpus des sceaux de l'empire byzantin, τόμ. V, Paris 1963 σελ. XV - XVII.

Τὰ χρονικὰ πλαίσια, τὰ ὁποῖα ὁρίζουν διὰ τὸ μολυβδόβουλλον τῆς Μαρωνείας ἡ παράστασις τῆς Παναγίας ἐπὶ θώκου καὶ ὁ πλήρης τίτλος τοῦ Πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κυμαίνονται ὅθεν μεταξὺ τῆς πατριαρχίας τοῦ Κοσμᾶ Α΄ καὶ τοῦ Γερμανοῦ Γ΄ (1265 - 1266). Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν ἀνεφάνησαν δύο Πατριάρχαι μὲ τὸ ὄνομα Νικόλαος, ὁ Νικόλαος Γ΄ ὁ Γραμματικὸς (1084 - 1111) καὶ ὁ Νικόλαος Δ΄ ὁ Μουζάλων (1147 - 1151).

Τὰ μολυβδόβουλλα τοῦ Πατριάρχου Νικολάου τῶν συλλογῶν Ermitage, Longuet καὶ Dumbarton Oaks Library, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν τὸν αὐτὸν πρὸς τὴν σφραγῖδα τῆς Μαρωνείας τύπον ἀπεδόθησαν ὑπὸ τοῦ V. Laurent εἰς τὸν Νικόλαον Γ΄, ἐνῷ ὁ Likhačev ἀπέδιδε τὸ μολυβδόβουλλον τοῦ Ermitage εἰς τὸν Νικόλαον Μουζάλωνα[4]. Αἱ διαστάσεις τῆς σφραγῖδος τῆς Μαρωνείας προσφέρουν μίαν εἰσέτι ἔνδειξιν διὰ τὴν πιθανωτέραν ἀπόδοσιν αὐτῆς εἰς τὸν Νικόλαον τοῦ 11ου αἰῶνος παρὰ εἰς τὸν νεώτερον Νικόλαον τοῦ 12ου αἰῶνος. Ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος τὰ πατριαρχικὰ μολυβδόβουλλα ἔχουν μέσην διάμετρον 30 - 35 χιλ. Αὕτη αὐξάνεται αἰσθητῶς ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 11ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς, ἕως 40 - 45 χιλιοστά[5]. Τὸ μέσον μέγεθος τῆς σφραγῖδος τοῦ Νικολάου ἀπομακρύνει ταύτην ἐκ τῶν δειγμάτων τῶν μέσων τοῦ 12ου αἰῶνος.

Ἐφ' ὅσον δεχθῶμεν ὡς πιθανωτέραν τὴν ἀπόδοσιν τῆς σφραγῖδος τῆς Μαρωνείας εἰς τὸν Νικόλαον Γ΄, εἶναι φυσικὸν νὰ ἀναζητήσωμεν τὸ περιεχόμενον τοῦ

4. Πρβλ. V. Laurent, ἔ.ἀ., σελ. 18, no 21. Τὴν δημοσίευσιν τοῦ N. P. Likhačev, Istoriceskoe znacenie italo-greceskoj ikonopisi izobrazenija Bogomateri, δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω.

ἀπολεσθέντος Πατριαρχικοῦ ἐγγράφου, τὸ ὁποῖον ἐστάλη εἰς τὴν Μαρώνειαν σφραγισθὲν ὑπὸ τοῦ εὑρεθέντος μολυβδοβούλλου τοῦ Πατριάρχου Νικολάου[6]. Ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν του[7] δίδει τὴν πληροφορίαν ὅτι « βασιλεύοντος Ἀλεξίου τοῦ ἐκ Κομνηνῶν καὶ Νικολάου τὸν θρόνον τοῦ Κωνσταντίνου διέποντος », Πεντακλᾶς τις ἀπὸ Ρωσιάνων τοποθετεῖται ἀρχιεπίσκοπος Λήμνου. Εἰς αὐτὸν τὸν ἀρχιεπίσκοπον Λήμνου προσεδόθη τότε καὶ ἡ ἐπισκοπὴ Μαρωνείας. Εἶναι λοιπὸν πιθανή, ὅσον καὶ γοητευτικὴ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι τὸ μελετώμενον μολυβδόβουλλον τοῦ Πατριάρχου Νικολάου Γραμματικοῦ ἐσφράγιζε τὸ ἔγγραφον διὰ τοῦ ὁποίου παρεχωρεῖτο ἡ ἐπισκοπὴ Μαρωνείας εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Λήμνου, πιστοποιοῦσα μίαν ἱστορικὴν στιγμὴν τῆς ἐπισκοπῆς ταύτης καὶ παρέχουσα οὕτω μικρὰν συμβολὴν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ « κάστρου τῆς Μαρωνείας[8] ».

ΕΥΤ. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ - ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

5. V. Laurent, ἔ.ἀ., σελ. XXV.

6. V. Grumel, Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, vol. I, fasc. III, 1947, σελ. 40 κ.ἑ., no 991.

7. Νικηφόρου Καλλίστου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία XIV (P.G. 146) κεφ. ΛΘ' « Περὶ μεταθέσεων ἀπὸ θρόνου εἰς θρόνον... » 1196 Δ.

8. Μ. Κωνσταντοπούλου, Κάστρον Μαρωνείας, Θρακικὰ 1933, τόμ. 4ος, σελ. 35 κἑ.

UN SCEAU BYZANTIN DE MARONIA

Dans un champ de Maronia, ville byzantine de Thrace, s'est trouvé un sceau qui représente à l'avers la figure de la Vierge assise sur un banc en tenant l'Enfant Jésus et à revers le titre du Patriarche œcuménique Nicolas.

Le style de la représentation et les éléments du titre datent le sceau entre le Patriarcat de Cosmas I (1075 - 1081) et de Germanos III (1265 - 1266).

Des deux archevêques de Constantinople qui portaient le nom de Nicolas dans cette période on croit que le sceau se rend à Nicolas III Grammaticos.

E. COURCOUTIDOU - NICOLAÏDOU

ΑΡΧΕΙΟΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Α ΚΑΙ ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΩΝ ΕΙΣ ΤΑ ΧΑΝΙΑ

Ἡ χαμηλὴ ἐδαφικὴ ἔξαρσις ὑπὲρ τὸν λιμένα τῶν Χανίων, τὸ Καστέλλι, ἀπετέλεσε, φαίνεται, πάντοτε, ἀκόμη μέχρι τῶν προπολεμικῶν ἐτῶν, τὸ κέντρον τῆς πόλεως.

Ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα καὶ ἱστορικὴ γνῶσις καθιστοῦν φανερὸν ὅτι δύο τοὐλάχιστον περίοδοι τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως ἔλαμψαν εἰς τὸ Καστέλλι. Τὰ κτηριακὰ καὶ τὰ ἄλλα λείψανα, τὰ ὁποῖα ἦλθον εἰς φῶς κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν τελευταίων ἐτῶν[1], δεικνύουν τὴν ὕπαρξιν ζωῆς ἀπὸ τῆς Νεολιθικῆς ἐποχῆς, ἀκμὴν δὲ ἀπὸ τῶν ΜΜ χρόνων. Πιστεύομεν, ὅτι ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ καὶ ἡ ἀκρόπολις τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Τὸ Βυζαντινὸν τεῖχος δηλοῖ ἐπίσης τὴν σημασίαν τοῦ Καστελλίου κατὰ τὸν Μεσαίωνα.

Μετὰ τὴν Μινωικὴν ἐποχήν, εἰς τὸ Καστέλλι συμβαίνει νὰ εἶναι καλύτερον γνωστὴ ἡ ἐποχὴ τῆς Ἐνετοκρατίας. Ἐδῶ ἦτο τὸ palazzo καὶ τὰ σημαντικώτερα μέγαρα τῶν Ἐνετῶν ἀρχόντων. Μέχρι τοῦ Β΄ Παγκοσμίου πολέμου διετηρεῖτο καλῶς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο πολεοδομικὸν σύνολον. Οἱ βομβαρδισμοὶ καὶ αἱ μετέπειτα οἰκοδομήσεις τὸ ἠφάνισαν καὶ τὴν θέσιν τῆς λαμπρᾶς πόλεως κατέχει σήμερον μία συνήθης σύγχρονος ἐπαρχιακὴ συνοικία.

Τὴν εἰκόνα τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰ Χανιὰ φωτίζουν μὲ ἐξαιρετικὴν λάμψιν τὰ νέα πολύτιμα εὑρήματα τὰ ὁποῖα ἀποκαλύπτονται κατὰ τὴν διεξαγομένην, ἐξ ἀφορμῆς οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, ἀνασκαφικὴν ἔρευναν εἰς τὸ Καστέλλι, παρὰ τὴν ὁδὸν Κατρὲ 10[2].

Πρόκειται περὶ οἰκοπέδου διαστάσεων 14 × 6 μ. Κατὰ τὴν μέχρι τοῦ τέλους Ὀκτωβρίου ἔρευναν εἶχον σκαφῆ δύο τάφροι, ἑνωθεῖσαι ὕστερον, συνολικοῦ μεγέθους 8,80 × 3,70 μ.

Δίδομεν ἐνταῦθα συντόμως δεδομένα τινὰ τῆς συνεχιζομένης ἀνασκαφῆς καί, ἐκ τῶν πολυπληθῶν εὑρημάτων, ἀντιπροσωπευτικά τινα δείγματα τῶν μνημείων τῆς γραμμικῆς Α.

Ὑπὸ τὰ ἐπιφανειακὰ χώματα ὑπῆρχον τὰ συνήθως ἐμφανιζόμενα εἰς Καστέλλι μὴ καθαρὰ στρώματα, τὸ ἀνώτερον, πάχους περίπου 40 ἑκ., τῆς Ἐνετοτουρκικῆς ἐποχῆς καὶ τὸ κατώτερον, πάχους μέχρις 1 μ., ἀρχαῖον στρῶμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρίσκονται ὄστρακα ἀπὸ τῶν ΥΜΙΙΙ μέχρι καὶ τῶν Κλασσικῶν χρόνων καὶ λείψανα τοίχων. Εἰς βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, κυμαινόμενον ἀπὸ 1.10 ἕως 1.80 μ., ἐνεφανίσθη στρῶμα καταστροφῆς, σαφῶς διακρινόμενον διὰ τοῦ ἐντόνως ἐρυθροκαστάνου χρώματος τῶν χωμάτων. Παρουσιάζει κλίσιν ἀπὸ Β πρὸς Ν, ὡς καὶ ἡ φυσικὴ κλίσις τοῦ ὁμαλῶς πρὸς τὸ βυζαντινὸν τεῖχος κατερχομένου ἐδάφους καὶ καταλαμβάνει ἐντὸς τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου ἔκτασιν περίπου 10 τ.μ. Τὸ μεγαλύτερον πάχος του εἶναι 70 ἑκ., μειοῦται δὲ μέχρι τῶν 40 ἑκ.

1. Βλ. Χρονικὰ ΑΔ 20 (1965) 568 κέ. 21 (1966) 425 κέ., 22 (1967) 501 κέ., 23 (1968) 413 κέ., 24 (1969) 428 κέ., 25 (1970) 465 κέ., ΑΑΑ IV (1971) 147 κέ., ΑΑΑ V (1972) 387 κέ.

2. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν βοηθοῦν αἱ ἀρχαιολόγοι δδ. Κ. Εὐστρατίου καὶ Ν. Ρούσσου. Ὁ κ. Louis Godart, μελετητὴς τῆς γραμμικῆς Α, ἐβοήθησε εἰς τὴν συγκόλλησιν τῶν θραυσμάτων τῶν πινακίδων. Διὰ τοῦτο, ὡς καὶ διὰ τὰς πολιτίμους ὑποδείξεις του, ἐκφράζονται ἐνταῦθα εὐχαριστίαι.

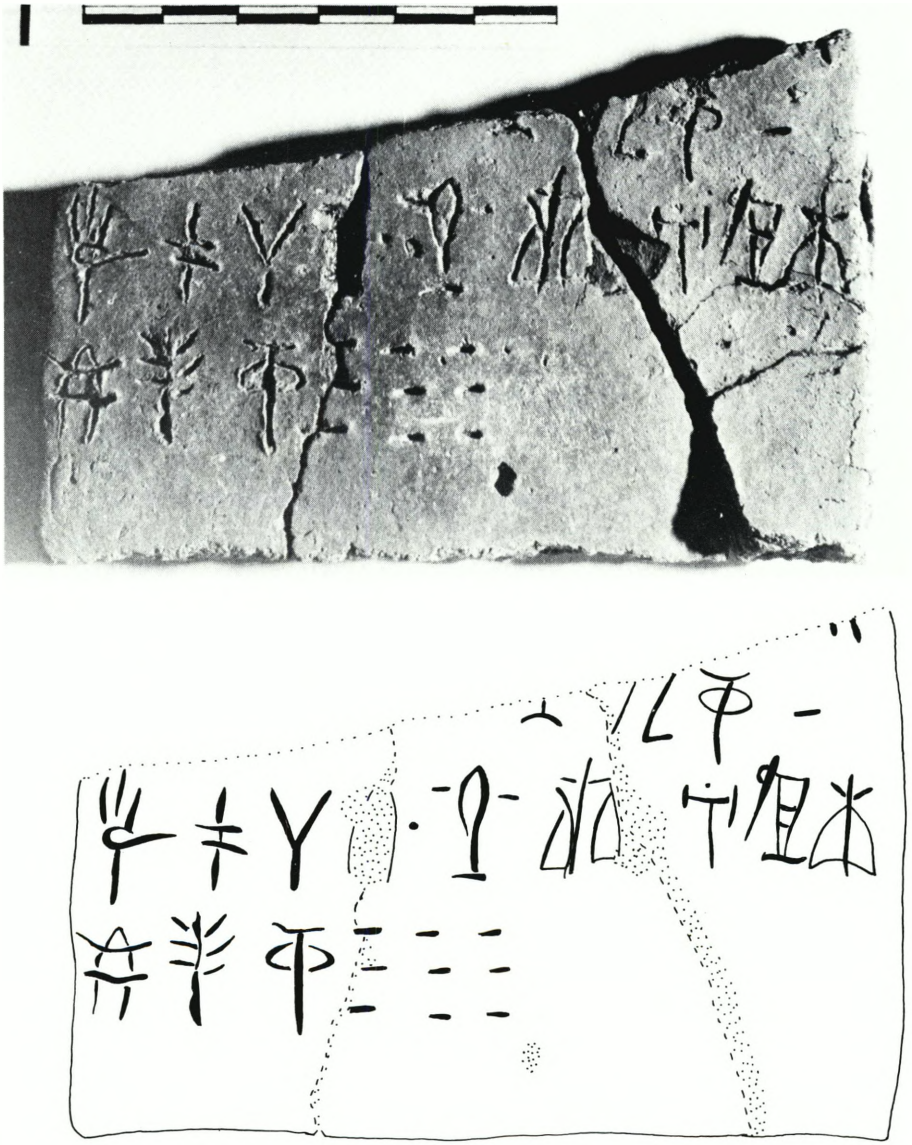

Εἰκ. 1. Πινακὶς γραμμικῆς Α
Σχέδ. 1. Πινακὶς γραμμικῆς Α

Λόγῳ τοῦ περιωρισμένου χώρου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκτήσωμεν ὡλοκληρωμένην εἰκόνα τοῦ στρώματος τούτου, συνεχιζομένου, ὡς φαίνεται, πρὸς Β, ὑπὸ οἰκίαν καὶ κατὰ ἓν μέρος καὶ πρὸς Ν τοῦ σκάμματος. Εἰς ἓν τμῆμα, παρὰ τὸ ΒΑ ἄκρον τῆς τάφρου, τὸ στρῶμα διακόπτεται σαφῶς, ἐξ αἰτίας δύο, προφανῶς μεταγενεστέρως ἐντὸς αὐτοῦ κτισθέντων τοίχων, ἑνὸς καλῶς σωζομένου (εὑρίσκεται ἀκόμη ὑπὸ τὸν μὴ ἀνασκαφέντα χῶρον) καὶ ἑτέρου διαλελυμένου.

Ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου ἀνευρίσκονται :

Ἴχνη ἀπηνθρακωμένου ξύλου σχηματίζοντα ἐνίοτε βραχείας καὶ λεπτὰς στρώσεις. Τεμάχια ὠμῶν πλίνθων ἐκ τῆς τοιχοδομίας καὶ τῆς στέγης φέροντα τὰ ἴχνη ἀχύρου, τὸ ὁποῖον περιείχετο διὰ τὴν στερεότητα. Πολλὰ τούτων σώζουν τὰς γωνίας των. Τεμάχια ἐγχρώμων κονιαμάτων. Θραύσματα πινακίδων τῆς γραμμικῆς Α. Δισκία φέροντα σημεῖα ἢ ἰδεογράμματα τῆς αὐτῆς γραφῆς καὶ εἰς τὰς πλαγίας ἐπιφανείας σφραγίσματα διὰ τῆς αὐτῆς σφραγῖδος. Σφραγίσματα πήλινα πολυεδρικά, φέροντα καὶ σημεῖα τῆς γραμμικῆς Α. Σφραγίσματα ἐπὶ ἰσομεγέθους πρὸς τὴν σφραγιστικὴν ἐπιφάνειαν τεμαχίου πηλοῦ.

Παρετηρήθησαν λεπταὶ στρώσεις διαλελυμένων πωρολίθων, ἀνηκόντων πιθανῶς εἰς πλάκας δαπέδου τοῦ καταρρεύσαντος ὀρόφου. Εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα αἱ πινακίδες, τὰ δισκία καὶ τὰ σφραγίσματα εὑρέθησαν ὑπὲρ τὰς λεπτὰς ταύτας στρώσεις. Τὰ ἐξ ἑκάστου σφραγιδολίθου σφραγίσματα εἶναι πολυπληθῆ. Τὰ ἴχνη τῆς πυρᾶς εἰς τὰ ἀνωτέρω πήλινα ἀντικείμενα εἶναι κατὰ τόπους ἰσχυρά.

Τὸ στρῶμα τῆς καταστροφῆς εἶχε διαταραχθῆ καὶ ὑποστῆ ἀναμίξεις ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Παρὰ τὸ πλῆθος τῆς ΜΜΙΙ-ΙΙΙ κεραμεικῆς ἀνευρίσκονται πολλὰ ὄστρακα ΥΜΙΙΙΑ καὶ ΙΙΙΒ ἐποχῆς[3].

Ἡ ἀποκάλυψις κειμένων τῆς γραμμικῆς Α εἰς τὸ Καστέλλι δὲν ἐκπλήσσει, διότι ἤδη εἶχον ἀνευρεθῆ τέσσαρα τεμάχια πινακίδων καὶ δύο ἐνεπίγραφα δισκία κατὰ τὴν ἑλληνοσουηδικὴν ἀνασκαφὴν εἰς τὸν χῶρον τῆς πλατείας τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης[4].

Ἡ ἐξαιρετικὴ σημασία τοῦ παρόντος εὑρήματος ὀφείλεται εἰς τὸ πλῆθος, τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν ποιότητα τῶν πινακίδων καὶ τῶν λοιπῶν εὑρημάτων.

1. Αἱ πινακίδες

Περὶ τὰ ἑξήκοντα θραύσματα, ὀπτηθεισῶν κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ κτηρίου, πινακίδων ἤλθον εἰς φῶς. Ταῦτα ἀνήκουν εἰς τριάκοντα περίπου πινακίδας.

Ἡ πρώτη ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθεισῶν εἶναι ἡ ἐνταῦθα δημοσιευομένη (εἰκ. 1, σχέδ. 1).

Μεταγραφὴ Α (κατὰ στίχον)

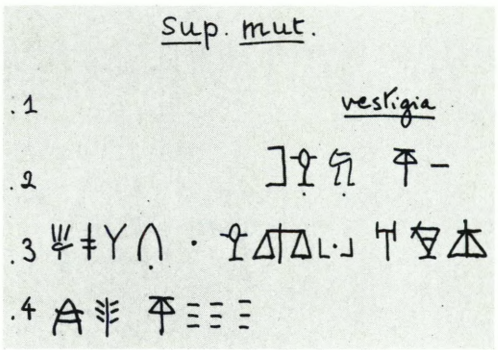

Μεταγραφὴ Β (κατὰ λέξιν)

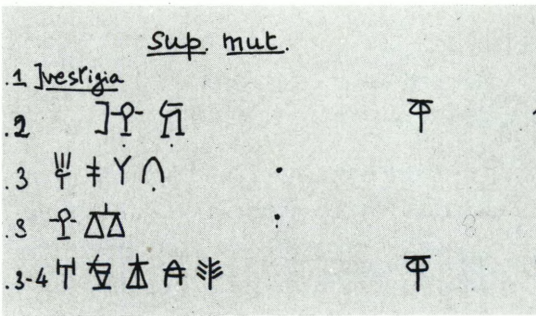

3. Τοῦτο προκύπτει ἐκ πρώτης καὶ μερικῆς ἐξετάσεως τοῦ ἀνευρισκομένου ὑλικοῦ.

4. Erik Hallager ἐν Kadmus XII, 1,20 κἑ.

Μεταρίθμησις κατὰ τὸ σύστημα G. Pugliese Carratelli [5]

	sup.	*mut.*
.1		]*vestigia*
.2	]L 62-99	L 42 *10*
.3	L 100-2-31-78 , 62-85 ?	52-103-56-
.4	L 44-92	L 42 *90*

Μεταγραμματισμὸς διὰ φωνητικῶν ἀξιῶν τῆς γραμμικῆς Β

	sup.	*mut.*
.1		]*vestigia*
.2	]QA - L 99	*GRA 10*
.3	I-PA-SA-TI , QA L 85 ?	A-KI-PI-
.4	E-TE *GRA 90*	

Σχόλιον

(α) Τὰ σημεῖα

Ἡ πινακὶς αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν τεμαχίων, ἔχει ὕψος 6,20 ἑκ., πλάτος 10,50 ἑκ., πάχος 1,10 ἑκ. καὶ ἔχει ἀποκοπῆ εἰς τὸ κάτω μέρος διὰ μαχαιριδίου. Τὰ ἀσφαλῶς ταυτισθέντα σημεῖα καὶ ἰδεογράμματα εἶναι τὰ ἑξῆς : L42 εἰς τὸν στίχον . 2. L2, 31, 52, 56, 62, 85, 100, 103, εἰς τὸν στίχον . 3. L42, 44 καὶ 92 εἰς τὸν στίχον . 4. Ταῦτα εἶναι καλῶς γνωστὰ ἐξ ἄλλων πινακίδων τῆς γραμμικῆς Α ἐν Κρήτῃ. Ἡ ταύτισις τοῦ τετάρτου κατὰ σειρὰν σημείου τοῦ στίχου .3 εἶναι ἀμφίβολος. Ἐν τούτοις τὰ διακρινόμενα ἴχνη τοῦ χαρακτικοῦ ἐργαλείου εἰς τὰ δύο θραύσματα δὲν ἐπιτρέπουν ἑτέραν λύσιν.

(β) Αἱ λέξεις

Ὁ στίχος .1 ἔχει ἀφανισθῆ πλὴν μικροῦ ὑπολοίπου σημείου ἄνω δεξιά. Εἰς τὸν στίχον .2 προηγοῦνται τοῦ L42 δύο σημεῖα, τὰ ὁποῖα συμπληροῦνται δοκιμαστικῶς διὰ τῶν L62 καὶ L99. Εἶναι ἄγνωστον ἂν πρόκειται περὶ καταλήξεως λέξεως.

Εἰς τοὺς στίχους .3 καὶ .4 σώζονται τρεῖς πλήρεις λέξεις : L100 - 2 - 31 - 78

L62 - 85

L52 - 103 - 56 - 44 - 92

Πρόκειται περὶ νέων λέξεων, αἱ ὁποῖαι πλουτίζουν τὸ λεξιλόγιον τῆς γραμμικῆς Α, παρ' ὅλον ὅτι ὁ συνδυασμὸς τῶν L62 καὶ L85 δὲν εἶναι ἄγνωστος. Καὶ πράγματι συναντῶμεν τὰ δύο ταῦτα σημεῖα εἰς τὰς λέξεις L100 - 62 - 85 τῆς HT 44b .1 καὶ 131 .2-3 καὶ L62 - 85 - 53 - 54 τῆς HT 96b .1-2 [6].

Ἑρμηνεία

Ποία ἡ σημασία τῆς πινακίδος ταύτης ; Τὸ ἰδεόγραμμα L42 τὸ ὁποῖον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα παριστάνει τὸν σῖτον ἐμφανίζεται δίς. Ἑπομένως φαίνεται, ὅτι ἔχουν καταγραφῆ ποσότητες σίτου. Πρόκειται περὶ κειμένου οἰκονομικῆς φύσεως, ὡς εἶναι ἄλλωστε τὰ κείμενα ὅλων τῶν πινακίδων τῆς γραμμικῆς Α ἐν Κρήτῃ. Πέραν τούτου οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῆ. Δὲν εἶναι δυνατὸν π.χ. νὰ εἴπωμεν, ὅσον ἡ γραμμικὴ Α δὲν ἀποκρυπτογραφεῖται, ἂν αἱ ποσότητες αὗται τοῦ σίτου παρεδόθησαν ὑπὸ ἀτόμων εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ Καστελλίου ἢ ἀντιστρόφως.

2. Τὰ δισκία

Εὑρέθησαν ὑπὲρ τὰ ἑξήκοντα. Πλεῖστα φέρουν εἰς τὰς πλαγίας ἐπιφανείας σφραγίσματα, ὡς συμβαίνει συνήθως εἰς τὰ ὅμοιά των ἐκ τῆς ἄλλης Κρήτης.

Χαρακτηριστικὸν τῶν δισκίων τῶν Χανίων εἶναι, ὅτι πλέον τῶν εἴκοσι φέρουν ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ἰδεόγραμμα ἀγγείου καὶ τοῦτο κατὰ ἐνενήκοντα τοῖς

5. Βλ. G. Pugliese Carratelli, Le epigrafi di Hagia Triada in Lineare A, 1963.

6. Αὐτόθι.

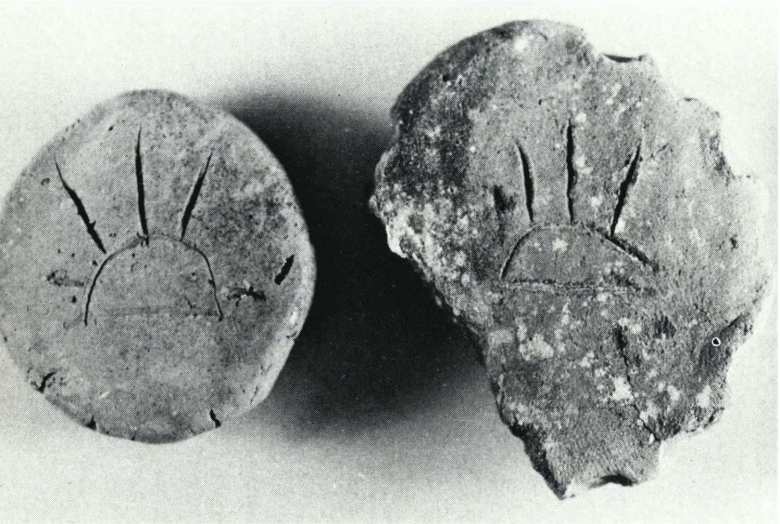

Εἰκ. 2. Δισκία μετ' ἰδεογραμμάτων

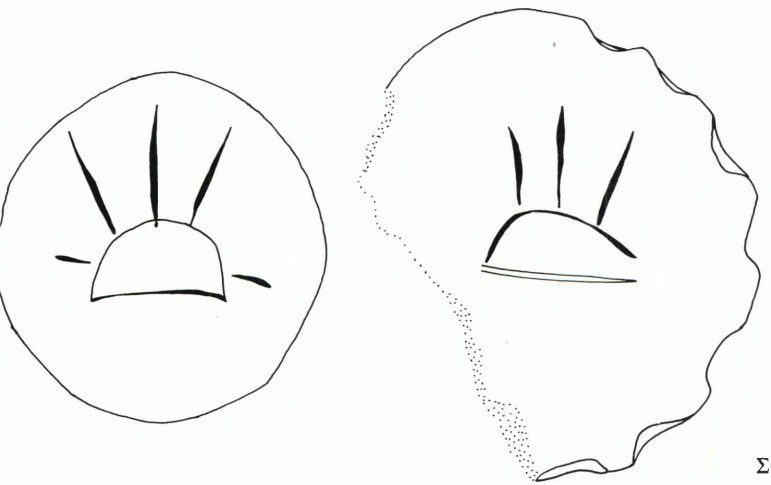

Σχέδ. 2 - 3. Δισκία μετ' ἰδεογραμμάτων

ἑκατὸν παριστᾷ τριποδικὸν λέβητα (εἰκ. 2, σχέδ. 2 - 3). Ἐκτὸς τοῦ ἰδεογράμματος τούτου, ἰδιαίτερον ἀρχαιολογικὸν ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ ἄλλα, ὡς τὸ ἰδεόγραμμα Lc 55, καλῶς γνωστὸν ἐκ τῆς Ἁγίας Τριάδος (εἰκ. 3, σχέδ. 4 - 5). Παριστᾷ πολεμιστὴν κρατοῦντα ἀσπίδα καὶ ξίφος.

Τὸ σημεῖον L80 (εἰκ. 4 ἀριστερά, καὶ σχέδ. 6) εἶναι ἐπίσης γνωστὸν ἐκ δύο τουλάχιστον πινακίδων τῆς Ἁγίας Τριάδος (HT 144 .1 καὶ HT 93 α .6 - 7)[7]. Τὸ συναντῶμεν εἰς τὸ Παλαίκαστρον[8] καὶ εἰς τὸν ἀρυτῆρα τοῦ Τρούλλου[9].

7. W. C. Brice, Inscriptions in the Minoan Linear Script of Class A, Oxford 1961, πίν. XIV.
8. Αὐτόθι, πίν. XXVII.
9. Αὐτόθι, πίν. XX.

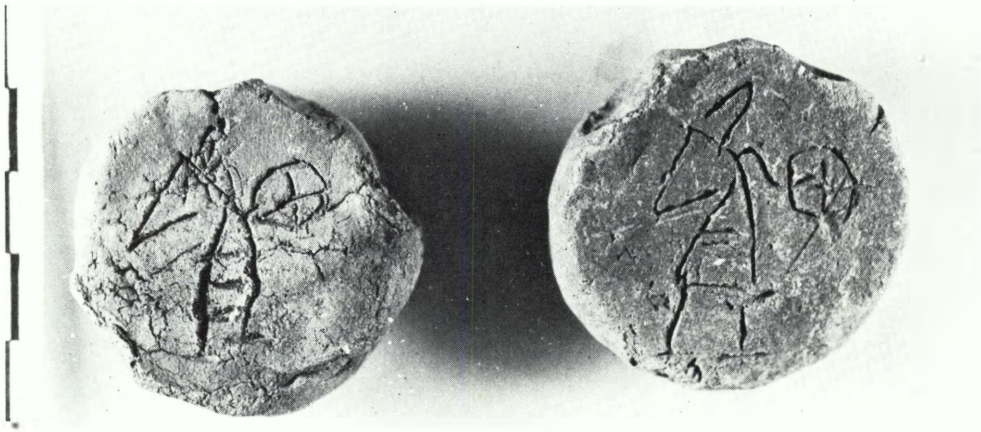

Εἰκ. 3. Δισκία μετ' ἰδεογράμματος

Σχέδ. 4 - 5. Δισκία μετ' ἰδεογραμμάτων

Ἓν σημεῖον ἄγνωστον μέχρι σήμερον, ἐνθυμίζει τὸ *18 τῆς γραμμικῆς **B** (ε ἰ κ. 4 δεξιά, σ χ έ δ. 7). Ἐμφανίζεται εἰς τὰς πινακίδας τοῦ γραφέως 117 τῆς Κνωσοῦ[10]. Ὁ παραλληλισμὸς οὗτος εἶναι ἐνδιαφέρων, διότι συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἤδη παρατηρηθεῖσαν συγγένειαν μεταξὺ τῆς κεραμεικῆς τοῦ Καστελλίου καὶ τῆς Κνωσοῦ, δὲν δύναται ὅμως νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ ἀκόμη εἰς συμπεράσματα.

10. J. P. Olivier, Les scribes de Cnossos, Rome 1967, 60 κέ.

3. Τὰ σφραγίσματα

Μεταξὺ τῶν μέχρι σήμερον ἀνευρεθέντων, ἓν τῶν πλέον σημαντικῶν εἶναι σφράγισμα, παρουσιάζον ἐπὶ δύο ἐκ τῶν τριῶν ἐπιφανειῶν του τὰ σημεῖα L52 - 103 καὶ L30 - 22, τὰ ὁποῖα κατ' ἐφαρ-

μογὴν τῶν φωνητικῶν ἀξιῶν τῆς γραμμικῆς Β ἔχουν: A-K I καὶ DA - RO[11] (εἰκ. 5-6, σχέδ. 8-9). Ἡ μορφὴ τοῦ σημείου L52, ὡς ἐμφανίζεται ἐδῶ, ταυτίζεται πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ διπλοῦ πελέκεως. Τοῦτο ἐνισχύει τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ σημεῖον τῆς γραμμικῆς Β διὰ τὸ *a* παρίστα ἀρχικῶς τὸν διπλοῦν πέλεκυν.

Αἱ παραστάσεις τῶν σφραγισμάτων θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν εἰς μελλοντικὴν μελέτην.

Συμπεράσματα

Ἡ ἐν ταὐτῷ ἀποκάλυψις πινακίδων, δισκίων καὶ σφραγισμάτων, δεικνύει, ὅτι ταῦτα σχετίζονται στενῶς μεταξύ των καὶ πρὸς τὸ ἀρχεῖον ἔνθα ἐφυλάσσοντο.

Ἡ ὕπαρξις ἑνὸς διοικητικοῦ κέντρου ἐπὶ τοῦ χαμηλοῦ λόφου τοῦ Καστελλίου εἶναι πλέον ἀναντίρρητος. Εὐλόγως δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εὑρισκόμεθα πρὸ τῆς καταστραφείσης αἰθούσης ἀρχείου ἑνὸς σημαντικοῦ κτηρίου.

Ἡ μελέτη τῶν κειμένων τούτων θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν λύσιν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἤδη θέσει τὰ μνημεῖα τῆς γραμμικῆς Α καὶ Β ἐν Κρήτῃ. Πιθανώτατα θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ γίνῃ ἡ διάκρισις τῆς γραμμικῆς Α τῆς Δυτικῆς, τῆς Κεντρικῆς καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης.

Ι. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

11. Πρβλ. τοὺς κανόνας τῆς γραμμικῆς Β καταρτισθέντας ἐν Wingspread: E. L. Bennett, Mycenaean Studies, 255.

LES DOCUMENTS EN LINÉAIRE A DE LA CANÉE

La découverte de textes écrits en linéaire A dans l'ouest de la Crète n'est pas une surprise puisque la mission archéologique gréco - suédoise avait déjà exhumé quatre fragments de tablettes et deux médaillons inscrits lors de fouilles exécutées sur la butte de Kastelli, au cœur de la vieille ville de la Canée.

Ce qui revêt une importance exceptionnelle, c'est le nombre, la variété et la qualité des documents que l'on met à jour à l'occasion d'une fouille d'urgence effectuée à Kastelli, au numéro 10 de la rue Katré.

Jusqu'à présent, plus de soixante fragments de tablettes correspondant à environ une trentaine de documents différents, plus d'une cinquantaine de médaillons et plus de soixante crétules et empreintes de sceaux ont été trouvés. La plupart de ces documents portent des traces d'inscription en linéaire A.

Dans la même couche de destruction d'où sortent les inscriptions, on a trouvé des fragments de stucs peints et des morceaux de trigones.

Dans ce rapport préliminaire, on se contentera de donner l'édition de l'une des tablettes découvertes et de présenter un échantillon des médaillons et des crétules déterrés à ce jour.

Εἰκ. 4. Δισκία μετὰ σημείων γραμμικῆς Α

Σχέδ. 6 - 7. Δισκία μετὰ σημείων γραμμικῆς Α

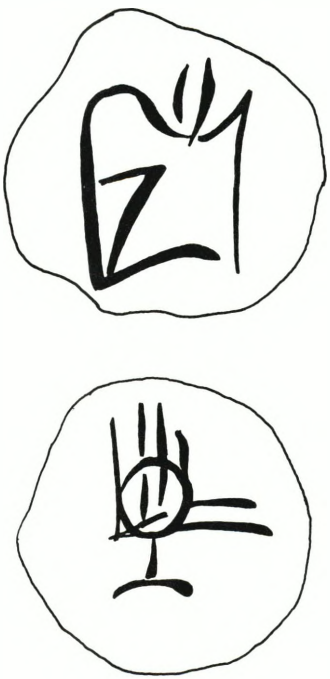

La tablette que l'on édite a 6,20 cm de hauteur conservée, 10,50 cm de largeur et 1,10 cm d'épaisseur; elle a été coupée volontairement en sa partie inférieure (fig. 1, dessin 1). Elle est suffisamment bien écrite pour que l'on puisse être sûr de l'identification des signes apparaissant dans les parties conservées à L42 à la ligne .2, L2, 31, 52, 56, 62, 85, 100, 103 à la ligne .3, L42, 44 et 92 à la ligne .4.

Tous ces signes sont bien connus par ailleurs et on les rencontre abondamment attestés sur tous les documents en linéaire A de par toute la Crète.

Aux lignes .3 et .4, nous trouvons

Εικ. 5 - 6. Σφράγισμα μετὰ σημείων γραμμικῆς Α

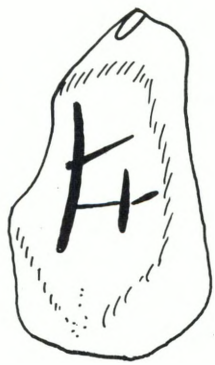

Σχέδ. 8 - 9. Σφράγισμα μετὰ σημείων γραμμικῆς Α

trois mots nouveaux, certainement complets :

L100 - 2 - 31 - 78

L62 - 85

L52 - 103 - 56 - 44 - 92

Quelle était la finalité de cette tablette ?

On trouve à deux reprises sur ce document l'idéogramme L42 qui, selon toute vraisemblance, sert à désigner le blé; on peut donc parler d'une transaction relative à des enregistrements de blé, comme on en trouve tant en linéaire A, sans pouvoir en dire beaucoup plus pour l'instant.

Les rondelles —ou médaillons— trouvées à ce jour sont plus d'une soixantaine. La plupart portent des em-

preintes de sceaux sur les bords, comme c'est d'ailleurs le cas avec les autres documents du genre trouvés en d'autres endroits de Crète.

Ce qui est caractéristique des médaillons de La Canée, c'est que plus de 20 d'entre eux présentent sur une face un idéogramme de vase qui, dans plus de 90 % des cas, figure un trépied (fig. 2, dessins 2, 3).

À côté de ces idéogrammes archéologiques, on trouve d'autres types de représentations sur ces rondelles : le signe Lc 55, bien connu à HT (fig. 3, dessins 4, 5), le signe L80 (fig. 4 à gauche, dessin 6) bien connu lui aussi, tant à HT qu'à Palaikastro ou Troullos par exemple, et enfin, un signe apparaissant pour la première fois en linéaire A et qui n'est pas sans rappeler le signe *18 du linéaire B tel qu'il apparaît dans les tablettes du scribe 117 de Cnossos (fig. 4 à droite, dessin 7).

Des crétules trouvées jusqu'à présent, l'une des plus intéressantes est celle qui présente sur deux de ses trois faces les signes L52-103 et L30-22 soit, en adoptant les valeurs phonétiques du linéaire B A - KI et DA - RO. Le signe 52 tel qu'on le trouve ici figure parfaitement la double hache (fig. 5, 6, dessins 8, 9).

En guise de conclusions provisoires, soulignons trois choses :

— La découverte en un même endroit de tablettes, crétules, médaillons et empreintes de sceaux prouve, si besoin en était, que tous ces documents étaient étroitement associés dans les chancelleries minoennes.

— L'existence d'un grand centre à Kastelli, foyer d'une administration d'une importance considérable est désormais indéniable. Il existe de bonnes raisons pour supposer que l'on se trouve en présence de la salle d' archives d'un bâtiment d'une importance exceptionnelle.

— L'étude des textes de La Canée va sans doute permettre d'éclaircir certains des problèmes posés par les linéaires A et B de Crète et, déjà, la comparaison des écritures du centre, de l'est et de l'ouest de l'île s'avère riche en enseignements.

J. PAPAPOSTOLOU

MINOAN KYDONIA. EXCAVATIONS 1973

The joint Greek - Swedish Excavations continued at Kastelli, Chania for five weeks in June and July, for the Greek part under direction of Mr. Yannis Tzedakis, present ephor of the Cyclades, and for the Swedish part under general direction of Dr. Carl-Gustaf Styrenius, director of the Museum of Mediterranean and Near Eastern Antiquities in Stockholm, with

Mr. Erik Hallager as field director of the excavations. The excavations were carried out with the generous aid and support of the General Direction of Antiquities in Athens and the late King Gustaf VI Adolf of Sweden.

The purpose of the excavations was to investigate the architecture of what seemed to be the most important building phase at the site. In this building, we found in previous years a room with a column base (Room A), part of a big room with a burned clay floor and well preserved fragments of slabbed floors in the E. part of the big trench. All these remains were covered by a destruction debris and since they were found in the E. part of our big trench it was decided to open two new trenches here and excavate the big trench down to the destruction level.

The two new trenches that were opened were trench 9 continuing north of the old trench 9 from 1971 and trench 10 north of trench 9. Both trenches measured 3.10 × 4.50 m. Scarps of 1 m were left between the trenches (fig. 1).

Work started in the big trench with the removal of a LM III B wall in the centre. This was a rubble wall built directly upon the destruction level. Excavation below the wall continued down to the floors of the destruction level. The N.E. corner of room B and the N.W. corner of room C (fig. 1) were found at level —2.30 below site datum. In both rooms a red clay stucco was found along the walls. Room B was excavated and it revealed several interesting features. In the middle of the E. wall was found a cupboard and south of this a door with stone bases for wooden doorposts (fig. 1, 1 & 2). In the S. wall one broken stone base for a wooden doorpost was found *in situ* and since no remains of the wall were found *ca.* 70 cm towards S.W. a door is supposed to have existed here (fig. 1, 3).

The S.W. part of the room had been disturbed by a Venetian pit, but the size of room B can be estimated to *ca.* 3.40 × 3.30 m. On the floor *in situ* and in the cupboard, were found nine vases one of which was decorated and datable to the LM III A period (fig. 2).

The most interesting area to excavate above room C, was the area of the round built hearth. It was known from the 1971 excavations that 3 succesive floors from —2.00 to —2.10 existed in this area and the digging proved that a hearth had existed to each of these floors. The upper hearth had a diameter of 1.55 and was built with a circle of stones above which hard stamped clay had been laid. The hearth belonging to the second (middle) floor was unfortunately partly destroyed. This was the largest of the three and the maximum preserved diameter was 2.05 m. This hearth consisted of a heavy stucco layer laid directly upon a bedding of broken potsherds. On the surface of this hearth were small grooves forming a square. The lowest hearth belonging to the pebble floor, was different from the other two, since it was not raised above floor level, but on the contrary had its centre 6 cm below. The surface

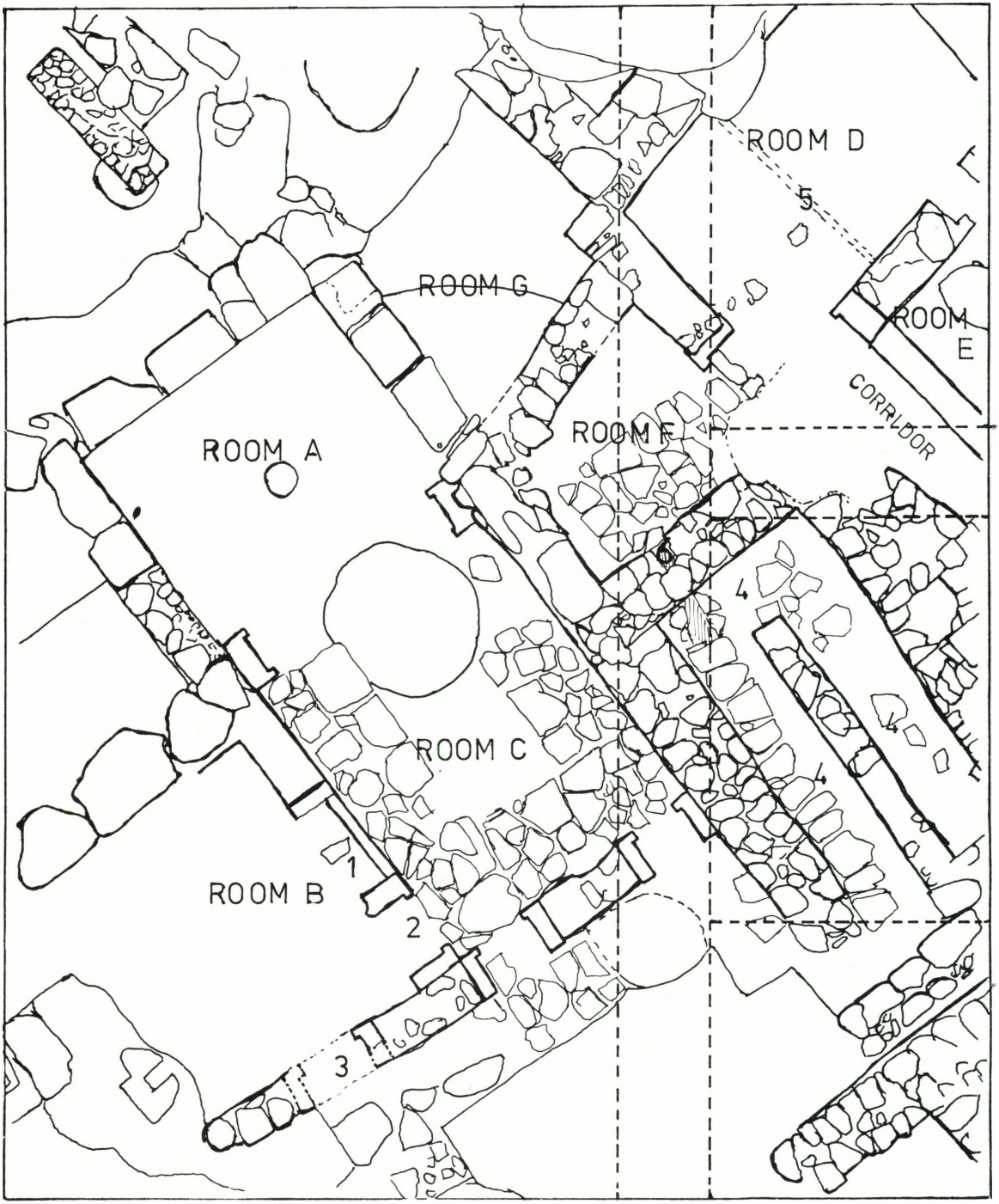

Fig. 1. Plan of the Greek-Swedish Excavations 1973

Fig. 2. LM III A «alabastron» from room B

Fig. 3. Concentration of pottery below staircase

of this hearth was also stucco and it had a diameter of 1.60 m.

The pebble floor was placed directly upon the destruction debris, which was the next to be excavated. This debris consisted almost exclusively of fallen mudbrick constructions. The room itself had been laid with slab stones 1 m from each of the walls thus leaving a square in the centre of the room where only the same yellow clay bedding as used for the slab stones was found—burned red at the top. Nothing was found at the floor of this room C, and it might be suggested that the room had been under reconstruction when the catastrophe happened. The N. part of room C was disturbed by a Venetian well. The construction of this well might have removed two bases of a pier and door partition and part of the pavement which we suggest had existed here. In the south wall of the room, two doors were found, each with stone bases for wooden door posts. Room C measures 3.80 × 2.90 m.

Although the area south of the rooms C and B was disturbed by Minoan pits it was clear that we have here the continuation from room C with the same kind of slabbed floor found outside the southern door. The only find made here was a brazier in the very N.E. corner against the wall. The level of the slabbed floor here, was the same as in room C : —2.30.

After the surface level had been removed in trench 9 the trench seemed to consist mainly of walls. The whole E. part of the trench was filled up by a Venetian wall going north - south cut-

ting deep into the Minoan levels. West of this wall a Minoan rubbish deposit was found directly below surface. In this layer were remains of 3 Minoan walls forming an H-shape with openings towards N.W. and S.E. Towards the N.W. the walls were cut off by a modern pit, but none of them were clearly seen to correspond with the E. wall of room A and C, thus giving the room with the hearth (to which the walls at different periods probably belonged) a strange irregular shape. All of these walls were removed and the area below excavated.

During this process the outline of a staircase in two flights was found (fig. 1, 4). No steps were actually preserved, because of the later walls, but it was seen that the lower part of the staircase was reached from the room south of room C. In the outroom below the staircase the south part below the lower flight consisted of a filling of earth and stones, whereas the rest certainly served as a storeroom. Here great quantities of pottery were found *in situ* on an ill defined earth floor at level - 2.28 (figs. 3 & 4). The pottery consisted mainly of small unpainted cups but also six smaller storage jars, a pyxis and a censer. Further, a few other shapes were represented among this pottery. In the fallen debris at different levels, were found many slab stones which might well have come from the steps of the staircase. The entrance to this room must have been in the very S.E. part — exactly where the room runs into the E. scarp. Also this room was clearly part of the large destruction

Fig. 4. Smaller storage jars and slabstones below staircase

Fig. 5. Destruction level in trench 10 seen from photo tower

noticed in the big trench, since many traces of the fire were found. The earth floor was dug away and below this was found in the E. passage a floor which had been poorly slabbed. In the W. passage slab stones were found which covered a drain coming from room F (fig. 1, *6*).

Trench 10, which was the last to be opened, proved in many ways to form a direct contrast to trench 9. Where trench 9 mainly consisted of walls below surface, trench 10 consisted of pits, modern as well as Minoan. Among these pits was unfortunately a modern one which occupied the whole southern third of the trench and which went down to a level of —2.15. After all the pits were identified and excavated, we found in the N. part of the trench what seemed to be a undisturbed destruction level at about —1.60. It was clear then, that we had to deal with fallen wall and roof constructions. In most of the cases the clay had been burned red by the fire.

Apart from fallen slab stones the most remarkable finds from this destruction level were the great quantities of well preserved carbonized wood. In the northern part of the trench we found traces of a wooden column fallen in vertical position. The diameter of a column could be measured to 45 cm. The most impressive find was the carbonized remains of what must have been either a fallen column or beam from the ceiling. It was lying in a horizontal position near to the W. scarp of the trench with its N.W. end continuing into the scarp. The length was measured to 1.30 m. This column, from a cypress, was embedded in plaster and brought to the museum for further treatment. Figure 5 shows the level of the fallen constructions and the carbonized column can be seen in the centre of the trench to the left.

As excavating continued in this area, we found an almost complete room (D), the west corner of another room (E) and a corridor. The walls of room D (measuring 4.50 × 2.50 m), were all covered with a red clay stucco, apparently the same kind seen on the walls in rooms B and C. The remarkable thing about this room was that it was divided by a wooden partition wall of which clear carbonized remains were found. The partition wall could also be followed all the way up the clay stucco walls (fig. 1, 5). This meant that the only entrance to the northeastern and greater part of the room was room E, whereas the smaller southwestern part, could be entered both from the corridor and room F.

The floor of room D was a hard stamped clay floor. The most remarkable finds were made N.E. of the wooden partition wall. *In situ* on the floor was a.o. found : three complete stone vases, a seal stone, an amulet, beads from a necklace, several miniature cups, pyxides and several smaller vases of different shapes, most of them decorated (fig. 6). In the southwestern part of the room the finds mainly consisted of unpainted cups. Level for the floor : —2.00.

Room E, containing rough clay walls, of which only the W. corner was

excavated proved to be a type of store room. On the floor at —2.20 were found *in situ* : 1 pithos and 20 other vases of different shapes and sizes. Several were decorated and one contained grain (f i g. 7).

General Remarks

The most remarkable general feature of this year's excavation was that we all overreached a heavy destruction level everywhere with many clear traces of fire and carbonized wood. The destruction of these rooms thus seems to have been caused by a big conflagration. The general floor levels of the different rooms are also noteworthy : Rooms A,B,C, south of these and below the staircase on *ca.* —2.30 room D and F at level —2.00 while room E and the corridor were at level —2.20. The complex with the staircase and the rooms west of that, has a general N.W. — S.E. orientation whereas the rooms to the north (D, E and the corridor) are still more E.—W. This might be the reason for the strange irregular shape of room F. As it is now, no direct connection between the two slightly different orientated complexes has been found. However, the outroom below the staircase might have had an entrance connected to the corridor (south of room E).

More detailed studies of the finds must be carried out before anything definite can be said about the functions of the different rooms. The plan of room A and C very strongly suggests a Minoan Hall with a lightwell in the N.W. part of room A, which is built of well cut ashlar stones. In the east wall, beside the door, there was a window opening into room G. The S.E. part of room A would be an anteroom of the Hall with an entrance from room G, and opening through the supposed pier and door partition (destroyed by the Venetian well) into the Hall itself. The finds of room B gave a somewhat contradicting evidence as to the use of the rooms. A small pyxis with a small trinket inside and the vase f i g. 2 rather suggest domestic use.

Room D which revealed the most interesting finds was adjoining a storeroom with vases of many different shapes. This taken together with the finds : several miniature cups, stonevases (f i g. 8), an amulet, necklaces and small decorated pots, makes it tempting to suggest that we are in or near the cult rooms of a building.

Dating of the rooms

The N.W. — S.E. orientated complex existing of rooms A,B,C, the area south of these and the staircase, could for its construction be dated to the late LM III A period. Trial tests below the floors in the rooms A, B and below the staircase, all gave LM III A and maybe as late as LM III B pottery as *post quem* for the construction date. This date seems to be confirmed by the LM III A vase (f i g. 2) found on the floor in room B. This LM III A/B building phase could not have been of a very long duration since a heavy LM III B layer was built directly above the destruction level. In the LM III B layer at least five construction phases can be distinguished indi-

Fig. 6. Stone vases and pots *in situ* in room D

cating a long period. This is also confirmed by the investigation of the LM pottery of which only 15 - 20 % of the datable fragments can be ascribed to the LM III A and earlier periods. Noteworthy for this complex is that it was built directly upon the Middle Minoan constructions.

The farthest E.W. orientated complex, existing of rooms D,E and the corridor gave a somewhat different picture even though these rooms were also placed directly upon Middle Minoan structures. Two trial tests in and below the floors of room D gave only pottery datable to the Middle Minoan period. The pottery on the floors in the two rooms showed uncommon characteristics but with a strong resemblance to the pottery of the LM I period (figs. 9 & 10). It must also be noted that no traces of later Minoan walls or floors were found above the excavated areas of these two rooms

Fig. 7. West corner of room E

except for the pits leaving the area without building activity since the conflagration.

This raises the question of whether or not we are concerned with two different buildings destroyed by fire at different times. Architectural considerations indicate that there was one building destroyed by the same fire : the supposed connection between the outroom below the staircase and the corridor and similar building technique of several of the walls with the same kind of clay stucco in the different rooms. If so, the explanation of the uncommon pottery from the room D and E might be that it had been used for ritual purposes. This is a problem which might only be solved by further excavations.

All the same, after the discovery of a complex around a Minoan Hall and the possible cult rooms at the Plateia Aikaterini our earlier statement:

Fig. 8. Stone vase from room D

« Chania, A New Minoan Centre », can no longer be doubted and the many recent trial diggings in the whole area around the plateia, which all revealed impressive Minoan remains, points in the same direction.

ERIK HALLAGER

Fig. 9. Tripod spouted bowl from room D

Fig. 10. Pyxis from room D

THE MITATA OF NIDHA AND EARLY MINOAN THOLOS TOMBS

The great circular communal tombs of Early Minoan Crete became known through the excavations of Stephanos Xanthoudides in the early part of this century and were recorded in his major Minoan publication, *The Vaulted Tombs of Mesara* (1924). These megalithic monuments command respect and interest for two reasons at least. Even as they survive, in their lower stone courses only, they clearly embody impressive building skills. The largest known tomb, at Platanos in the Mesara, was over thirteen metres in diameter, while the tallest preserved, at Megaloi Skhinoi in the valley of the Mone Odheghetria, has walls of great unworked blocks rising to 3.40 metres, with inward curvature[1]. Secondly, we know that these tombs in some cases continued in use into the First Palace Period (Middle Minoan) and that some were actually built at this time, examples standing at Arkhanes, Kamilari and Knossos (Gypsadhes). These Middle Minoan tombs were built partly below ground and continued to be used into the Late Bronze Age. There is therefore a distinct possibility that the architectural form of the great mainland tholoi, which began in Messenia in the late Middle Bronze Age, was derived from the Minoan circular tombs, as M.S.F. Hood argued[2].

Now it is well known that the mainland tholoi were built with true corbelled vaults. The question of the superstructure of the Early and Middle Minoan tombs is therefore obviously relevant to the problem of the origine of mainland tholoi and has provoked much discussion, since none of the Cretan tombs survive to anywhere near the top of their roofs. In his article Hood suggested[3] that many of the smaller tombs were vaulted in stone, while the upper parts of others were of mud brick. K. Branigan, with much

1. St. Alexiou, Arch. Delt. 22 (1967): Khronika 482 & πίν. 357 γ.

2. Antiquity 34 (1960) 166 - 176.

3. Antiquity, *ibid.* 171 - 2, 175.

Fig. 1. Mitato (left) and tyrospiti (right) near Nidha, Crete

the fullest consideration of the subject in his book, *The Tombs of Mesara* (1970), argued[4] that in most cases a stone vault was constructed to half or three - quarters of the total height with a stone roof above supported on wooden beams, for which the burnt remains in the Kamilari tomb provide clear evidence[5]. He agreed that in some of the smaller Middle Minoan I tombs a true stone vault may well have been used.

The originator of the discussion of roof construction was Xanthoudides. He called his book *The Vaulted Tombs of Mesara* because he believed the roofs to have been true stone corbelled vaults. The inward lean or curvature of surviving lower walls on the insides of the tombs was clear, but other evidence such as the preserved cubic mass of stone at Platanos was invalid, since, as Pendlebury showed[6], very much more would have been needed for a

4. The Tombs of Mesara 37 - 55.

5. D. Levi, Annuario 39 - 40 (1961 - 2) 28 fig. 24.

6. The Archaeology of Crete (1939) 64. Cf. Branigan, The Tombs of Mesara 46.

Fig. 2. The Khairetis mitato

complete vault of stone. But Xanthoudides, deeply versed in the history and life of his island in all periods, also drew attention to a contemporary class of megalithic round buildings[7] and argued that the surviving Early Minoan tombs were so similar to these monuments that when one viewed the latter one was very plausibly looking at just the same architectural type of building as that seen by an Early Bronze Age villager when he visited the communal village tomb. The monuments in question are the mitata on and around the upland plain of Nidha, which nestles in lofty isolation below the mighty northern slopes of Mount Ida. The mitata are circular stone houses in which the shepherds live and make their cheeses; the latter are stored in similar buildings, sometimes freestanding, sometimes attached to the mitato by a communicating passage (fig. 1). They are called cheese-houses (tyrospita) to distinguish them from the living and working house, the mitato.

7. The Vaulted Tombs of Mesara 136&pl. LX.

Fig. 3. The conical stone roof of the mitato

The aim of this little paper is to describe and illustrate a mitato which I visited in travels to Nidha in May 1971 and on 21 July 1973, and to sup-

Fig. 4. The interior corbelled stone vault, with smoke-hole open to the sky

port Xanthoudides' view that the correspondences are so close as to suggest that at least some Early Minoan tombs had true stone vaults and were in appearance just like the mitata of Nidha.

The mitato of Mr Khairetis stands only a few metres above the road from Anoghia to Nidha (fig. 2), a little before the church of Aghia Marina is reached. It is linked by an inner passage to its cheese-house (tyrospiti), which has lower walls of stone with a vault of packed stones and earth (fig. 1). The mitato however is built entirely of stone. In exterior profile the walls of unworked, slab-like grey limestone rise with an inward slope, but no curvature (fig. 2). The roof has the form of a conical hat of interlooking stones which rise out of the wall stones (fig. 3). Within however the construction is much more careful and takes the form of a true vault (fig. 4). Some thirty-two courses curve inwards to the top (fig. 5). The courses interlook and hold firm partly through the vertical pressure, but mainly horizontally. No capstone is needed to hold the structure together. There is on the contrary a hole at the top (fig. 4) to let out smoke from the hearth below where the milk is heated. This mitato, which I measured with Mr Richard Heyhoe, has an internal diameter of 3.96 metres from the floor to the upper top edge of the highest roof stone. It is thus smaller than most EM and MM round tombs but well within the diameter range recorded by Branigan, whose table shows that most tombs have internal diameters of four to six and a half metres[8]. The walls of the mitato are about a metre thick and the door a little under a metre and a half high. Many mitata in the Nidha district are however bigger than that of Mr Khairetis and correspond well in size to the Bronze Age tombs, as Xanthoudides noted.

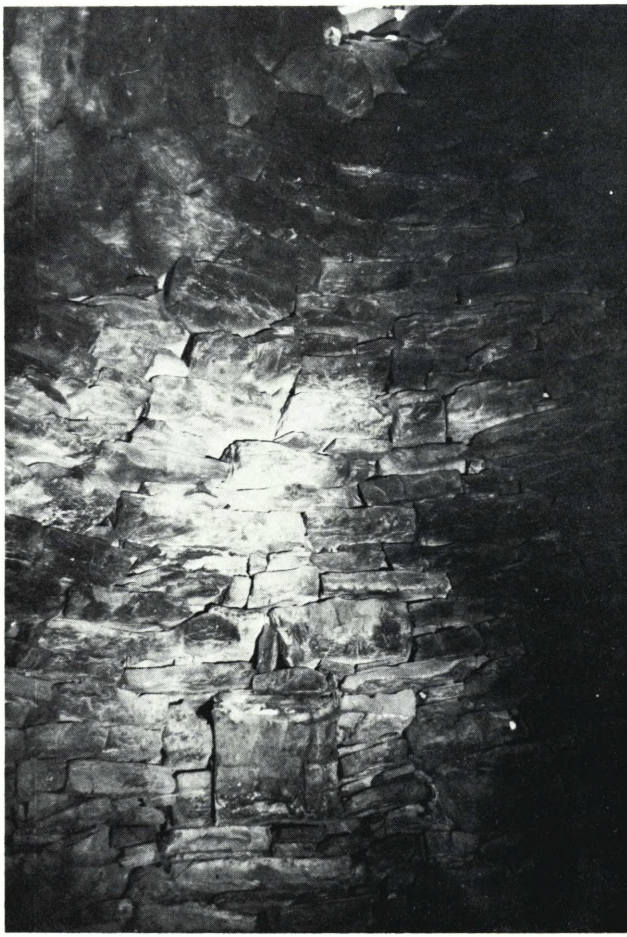

Fig. 5. The interior vault with thirty-two courses to the smoke-hole at the top

8. The Tombs of Mesara 29 & 30, fig. 3.

Fig. 6. Middle Minoan I round tomb at Kamilari, interior view

The only constructional difference which has been argued[9] between the tombs and modern mitata is the type of stone used. In the mitata this is the hard, grey, often slab - like limestone of the region, well suited to wall building (figs. 1-2). The Bronze Age tombs are usually built of irregular boulders of all shapes and sizes, with earth packing. Often there is a lowest course of very large stones to anchor the structure. But by the time the Kamilari tomb was built in Middle Minoan I limestone blocks and slabs form coursing not unlike that of the mitata[10] (figs. 6-8). Thus, although the mitata lack the lowest course of very large stones, the difference in stone shapes used is much less than has been supposed. We may compare in particular the internal blocks and coursing of the mitato (fig. 5) with the internal wall face of the Kamilari tomb (fig. 7). Externally Kamilari has some slab - like stones (fig. 8) like those of the mitato and tyrospiti (fig. 1). The mitata are also built entirely above ground. The round tombs seem, at least sometimes (e.g. at Aghios Kyrillos and Megaloi Skhinoi), to have been partly, if not mainly below ground, although the

9. Pendlebury, The Archaeology of Crete 64 n. 2.

10. Levi, Annuario 39 - 40 (1961 - 2) figs. 9 & 13. Compare closely the masonry of Kamilari and another Nidha mitato, Branigan, The Tombs of Mesara pls. 5 & 8 (= Levi, *ibid.* fig. 13 and Xanthoudides, The Vaulted Tombs of Mesara pl. LX b respectively).

Fig. 7. Interior wall face (with doorway at left edge) of the Kamilari tomb

question of the original land surface outside the tombs has not been closely studied. Tombs on slopes, like those at Aghia Triadha or the EM II -

Fig. 8. Exterior wall of the Kamilari tomb, with square, oblong and slab - like blocks.

MM I round tomb at Myrsine in eastern Crete, had part of their circumference free-standing, above ground like the mitata. Others, like Kamilari and perhaps Platanos, seem to have been entirely free-standing. Closer points of comparison, apart from the stonework noted above, are the general form, circular plan and size, as well as details like the inward curvature of the walls inside and the low doorway with lintel slab (the Khairetis mitato even has free space above the lintel on the inside like the relieving triangles of Late Bronze Age tholoi) or doorway with stone jambs and lintel[11]. Finally we may observe that if the roughly constructed roof of our mitato (fig. 3) collapsed the result would closely resemble the fallen roof stones of Kamilari[12]. These had been supported by wooden beams but the exterior form of the stone rooftop may well have looked like that of the mitato.

We conclude therefore that there is a strong possibility that some at least of the Early and Middle Minoan round tombs were in plan and elevation closely similar to the modern mitata, and that therefore, like the latter, they were built entirely of stone with, in external profile, a sloping face from within the top of which sprang a low conical roof, while inside there was a true corbelled vault. But although mitata have been built by specialist stone craftsmen for many generations, as the shepherds of Nidha affirm, there is at present no way of demonstrating a direct and continuous descent from the Middle Minoan tombs. Tholos tombs, set underground, do not seem to have been built beyond Protogeometric or Geometric times[13], although they were known, as at Stilos Apokoronou in western Crete, as late as the Hellenistic period[14]. Rather we have independent inventions at different periods, but nevertheless, as Xanthoudides proposed, modern and not so modern mitata illuminate the problem of the superstructure and probably reproduce one actual form of the great megalithic circular tombs of the third and second millennia.

PETER WARREN

11. The Vaulted Tombs of Mesara pl. LX.

12. Levi, Annuario 39-40 (1961-2) 18-19 figs. 11-12.

13. I. Pini, Beiträge zur minoischen Gräberkunde (1968) 47-49, 104-106.

14. M. S. F. Hood, Annual of the British School at Athens 60 (1965) 111, with references to the excavations of Platon and Davaras.

ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΩΝ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΗΝΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΗΣΟΝ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εἰκ. 1. Νῆσος Ἰωαννίνων. Μονὴ Ἁγ. Νικολάου τῶν Φιλανθρωπηνῶν. Μερικὴ ἄποψις συνθέσεων τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ

Κατὰ τὸ θέρος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1973, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωαννίνων ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τῶν ζωγράφων συντηρητῶν κκ. Π. Καράγιαννη καὶ Ν. Κάϊλα, διὰ πιστώσεων τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως, ἐργασίαι στερεώσεως, συντηρήσεως καὶ καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ τὸν κυρίως ναὸν τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Φιλανθρωπηνῶν ἢ τοῦ Σπανοῦ εἰς τὴν Νῆσον τῶν Ἰωαννίνων[1]. Αἱ ἐργασίαι εἰς τὸν νάρθηκα καὶ τὰ ἀπὸ Β.Ν. καὶ Δ. προσηρτημένα πλάγια διαμερίσματα — παρανάρθηκας τῆς ἐκκλησίας — ἐγένοντο παλαιότερον διὰ συνεργείου ὑπὸ τὸν ζωγράφον συν-

1. Περὶ τῆς Μονῆς βλ. Ἀ. Ξυγγοπούλου, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα Ἰωαννίνων, εἰς Ἠπειρ. Χρον. Ι (1926) σ. 133 κ.ἑ., εἰκ. 7-15. Αἱ δημοσιευόμεναι φωτογραφίαι εἶναι τοῦ ὑπαλλήλου τοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων, φωτογράφου κ. Β. Πτηνοπούλου.

Εἰκ. 2. Νῆσος Ἰωαννίνων. Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τῶν Φιλανθρωπηνῶν. Λεπτομέρεια συνθέσεως ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Παθῶν (Β. πλευρὰ τοῦ κυρίως ναοῦ)

τηρητὴν κ. Στ. Μπαλτογιάννην[2]. Διὰ τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν συνεπληρώθη ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ἐκτεταμένου ζωγραφικοῦ διακόσμου τῆς ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος, διατηρούμενος γενικῶς εἰς καλὴν κατάστασιν παρὰ τὴν ἐπὶ μέρους φθορὰν καὶ καταστροφὴν ἐνίων παραστάσεων, ἀποτελεῖ ἐν τῷ συνόλῳ του ἓν τῶν σπουδαιοτέρων ἔργων τῆς μετὰ τὴν Ἅλωσιν θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς[3].

Κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ θόλου

2. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 314.

3. Ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος τῆς Μονῆς τῶν Φιλανθρωπηνῶν ἀποτελεῖ τὸ θέμα μελέτης τῆς γραφομένης.

ὡρισμένα νέα στοιχεῖα, περὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω, καὶ τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύονται σημαντικὰ διὰ τὴν μελέτην τῶν μορφολογικῶν προβλημάτων τοῦ κτηρίου καὶ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου αὐτοῦ. Συμφώνως πρὸς τὴν σωζομένην ἐπιγραφὴν ὕπερθεν τῆς θύρας τοῦ κυρίως ναοῦ, ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτὸν πλευρᾶς της «... *ἀνεκαινίσθη τὸ δεύτερον πάλιν οὗτος ὁ θεῖ[ος] ναὸς διὰ τε θώλον τὸν ὄροφον/ καὶ ἀνηστορήθη διὰ σινδρομῆς κόπου τε καὶ ἐξόδου ὑπὸ τοῦ ἐν Ἱ/ερομονάχοις κυρὸ Ἰωάσαφ τοῦ /Φιλανθρωπινοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ φοιτητῶν ἐπὶ ἔτι Ζ^ω Ν Ἰνδ[ικτιῶνος] α΄*». (1542 μ.Χ.)[4].

4. Βλ. Ξυγγόπουλον, ἔ.ἀ., σ. 138.

Εἰκ. 3. Νῆσος Ἰωαννίνων. Μονὴ Ἁγίου Νικολάου τῶν Φιλανθρωπηνῶν. Ὁ Ἰησοῦς πρὸ τοῦ Πιλάτου

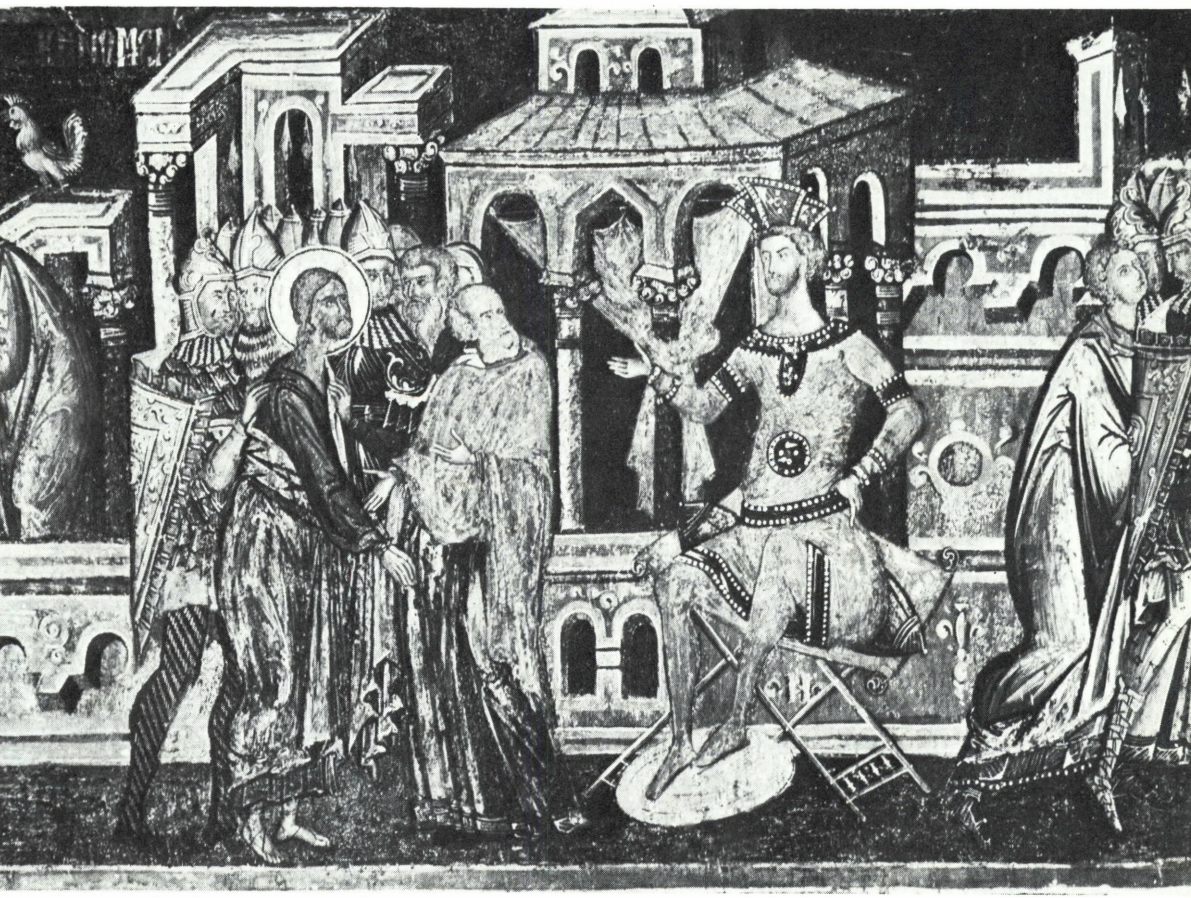

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης παρεχομένων στοιχείων διετυπώθη παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Ξυγγοπούλου ἡ ἄποψις, ὅτι ἡ ἀνακαίνισις τοῦ ὑπάρχοντος παλαιοτέρου κτίσματος, χρονολογουμένου ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὸ ἔτος 1292, « συνίστατο κυρίως εἰς τὴν ὕψωσιν τῆς στέγης καὶ τὴν κατασκευὴν νέας καμάρας »[5]. Ἡ γενομένη ὑπερύψωσις τοῦ κτηρίου καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς καμάρας ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἐκ τῶν σωζομένων κτηριακῶν στοιχείων. Συγκεκριμένως δὲ ἐκ τῆς σαφῶς δηλουμένης ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ κτηρίου τριγωνικῆς γραμμῆς τοῦ προηγουμένου, εἰς χαμηλότερον σημεῖον ὑπάρχοντος ἀετώματος τῆς παλαιοτέρας ἐκκλησίας[6]. Ὁ Ξυγγόπουλος εἶχεν ὑποθέσει, ὅτι τὸ παλαιότερον τοῦτο κτίσμα ἐκαλύπτετο ἐπίσης διὰ θόλου. Διὰ τῶν νῦν ἐμφανισθέντων στοιχείων λύεται τὸ εἰς τὴν πραγματικότητα ἐκκρεμοῦν πρόβλημα τοῦ τρόπου τῆς ἀρχικῆς στεγάσεως τῆς ἐκκλησίας. Ἀποδεικνύεται δὲ δι' αὐτῶν ὅτι τὸ ὑπάρχον πρὸ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ 1542 κτίσμα εἶχε τὸν ἀρχιτεκτονικὸν τύπον τοῦ μονοχώρου ξυλοστέγου καὶ οὐχὶ κεραμοσκεποῦς ναοῦ.

Κατὰ τὰ σημεῖα συνδέσεως τῶν δύο ἀνωτέρων ἐκ τῶν τριῶν ζωνῶν τῶν συνθέσεων, τῶν ἀναπτυσσομένων ὕπερθεν τῶν ὁλοσώμων ἁγίων τῆς κάτω ζώνης, ἤτοι τῆς δευτέρας ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῆς κατακορύφου ἐπιφανείας τῶν τοίχων καὶ τῆς τρίτης κατὰ τὴν γένεσιν τοῦ θόλου, φαίνεται εὐκρινῶς, μετὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχογραφιῶν, ἡ κατ' ἀκανόνιστον τρόπον γενομένη ἀποκοπὴ τῶν τοίχων τοῦ παλαιοῦ κτηρίου διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ θόλου τοῦ 1542[7].

Εἷς ἐκ τῶν διακοσμησάντων τὸν θόλον ζωγράφων ἐπιδιώρθωσε προχείρως τὰς ζημίας, αἱ ὁποῖαι εἶχον γίνει ἐκ τῆς ἀποκοπῆς τῶν τοίχων εἰς τὰ ἀκραῖα ἄνω σημεῖα τῶν ἐπ' αὐτῶν συνθέσεων, δι' ἐπιπολαίας μᾶλλον ἐπικαλύψεως καὶ συμπληρώσεως αὐτῶν, συμμορφωθεὶς πρὸς τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα εἰκονογραφίας καὶ χρώματος τῶν συνθέσεων, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν τελείαν ἀπόδοσιν τῶν λεπτομερειῶν τῶν ὑπ' αὐτοῦ συμπληρωθέντων τμημάτων (εἰ κ. 1)[8]. Εἶναι δὲ βέβαιον ὅτι τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐξετέλεσεν ἓν τῶν μελῶν τοῦ συνεργείου τοῦ ἀναλαβόντος τὴν διακόσμησιν τοῦ θόλου. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ὑφισταμένης, ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, συνεχείας τοῦ ἐζωγραφημένου ἐπιχρίσματος τοῦ θόλου ἐπὶ τῶν παλαιῶν τοίχων, εἰς τὰ σημεῖα ὅπου κατεστράφησαν αἱ τοιχογραφίαι των ἐκ τῆς νέας κατασκευῆς, τὸ ὁποῖον καὶ καλύπτει ἐν μέρει τὸ παλαιότερον ζωγραφικὸν ἐπίχρισμα κατὰ τὰ σημεῖα ταῦτα ἐπαφῆς τῶν δύο διαφόρου ἐποχῆς μερῶν τοῦ κτηρίου. Τὸ ὕψος, ὅπου ἐγένετο ἡ τομὴ τῶν τοίχων, ἀντι-

5. Αὐτ.

6. Αὐτ., εἰκ. 8.

7. Εἷς τινα σημεῖα, μάλιστα, διεπιστώθη κατὰ τὰς ἐργασίας ἡ ὕπαρξις κενῶν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν πλευρικῶν τοιχωμάτων, κατὰ τὰ σημεῖα ἀποκοπῆς τῶν τοίχων, προφανῶς ἐκ τῶν ἀφαιρεθέντων κατὰ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ 1542 λίθων. Τὰ κενὰ ταῦτα ἐπληρώθησαν δι' ἰσχυροῦ συνδετικοῦ ὑλικοῦ.

8. Διακρίνεται εἰς τὴν φωτογραφίαν ἡ ἀκανονίστως καμπυλουμένη γραμμὴ ἐκ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ Β. τοίχου, ἀριστερὰ τοῦ παραθύρου, κατὰ μῆκος τῆς ὁριζοντίου διαχωριστικῆς ταινίας τῶν ζωνῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ γενομένη εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρόχειρος ἐπιδιόρθωσις τῶν καταστραφέντων τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν (παράστασις ἰάσεως τοῦ δαιμονιζομένου).

στοιχεῖ πρὸς αὐτὸ τῆς βάσεως τοῦ φαινομένου ἐπὶ τῆς Α. ἐξωτερικῆς πλευρᾶς ἀετώματος τοῦ παλαιοτέρου κτηρίου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων συνάγεται ἀσφαλῶς, ὅτι τὸ προγενέστερον τοῦ 1542 κτήριον εἶχε ξυλόστεγον κάλυψιν, ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ πέρατος τῶν συνθέσεων τῆς ἀνωτέρας (δευτέρας) ζώνης τῶν τοίχων[9]. Διότι, ἐὰν ὑπῆρχε καὶ προηγουμένως καμάρα, θὰ ἔπρεπε ἡ ἔναρξις ταύτης νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ αὐτὸ τῆς σῳζομένης καμάρας ὕψος, ὅπερ ἀντίκειται πρὸς τὸ ἀδιαμφισβήτητον στοιχεῖον τῆς διατηρουμένης γραμμῆς τοῦ παλαιοτέρου Α. ἀετώματος τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ὑπόθεσις ἐξ ἄλλου, ὅτι ἡ γένεσις τῆς καμάρας ταύτης ἠδύνατο νὰ εὑρίσκεται χαμηλότερον, ἤτοι εἰς τὸ ὁριζόμενον ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ ἀετώματος σημεῖον τῶν τοίχων, πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ διὰ τοὺς ἀκολούθους λόγους: 1. Εἶναι σαφὲς κατόπιν τῶν τελευταίων ἐργασιῶν τὸ σημεῖον τομῆς τῶν τοίχων διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ θόλου τοῦ 1542, τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἀνακαινίσεως καὶ ἱστορήσεως τοῦ ναοῦ. 2. Αἱ ὕπερθεν τῶν ὁλοσώμων ἱσταμένων ἁγίων τῆς κατωτέρας ζώνης ἐκτεινόμεναι ἐπὶ τῶν τοίχων δύο ζῶναι τῶν συνθέσεων, ἔργον τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου, ἀνήκουν ἀσφαλῶς εἰς τὴν ζωγραφικὴν διακόσμησιν τοῦ παλαιοτέρου τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ 1542 κτηρίου.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας, δὲν δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος, ἐὰν οὗτος προϋπῆρχεν ὡς ξυλόστεγον κτίσμα, μετατραπεὶς τὸ 1542 εἰς θολοσκεπῆ, ὅπερ καὶ θεωρεῖται πιθανώτερον[10], ἢ προσετέθη οὗτος κατὰ τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ 1542. Αἱ καλύπτουσαι τὸ ἐσωτερικόν του τοιχογραφίαι δὲν εἶναι παλαιότεραι τοῦ 1542, θὰ ἠδύνατο ὅμως ὁ νάρθηξ νὰ εἶχε παραμείνει ἐπί τι διάστημα ἀδιακόσμητος[11].

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐμφανισθέντων κατὰ τὰς τελευταίας ἐργασίας στοιχείων, ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος τῶν τοίχων τοῦ Ἱεροῦ καὶ τοῦ κυρίως ναοῦ, καὶ συγκεκριμένως οἱ ὁλόσωμοι ἅγιοι τῆς κάτω ζώνης καὶ αἱ ὕπερθεν τούτων δύο ζῶναι τῶν κατὰ τὸ «μακεδονικὸν» σύστημα τῆς συνεχοῦς ἀφηγήσεως ἐκτυλισσομένων συνθέσεων, ὡς καὶ αἱ τοιχογραφίαι τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ, ἀνήκουν ἀσφαλῶς εἰς τὴν προηγουμένην τοῦ 1542 ἐποχήν. Ἡ μερικὴ καταστροφὴ τῶν τοιχογραφιῶν τούτων κατὰ τὰ σημεῖα τῆς ἀποκοπῆς τῶν τοίχων τὸ 1542 καὶ ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπιδιόρθωσις αὐτῶν ὑπὸ τεχνίτου ἐργασθέντος εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ θόλου, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἀφήνουν σχετικῶς. Τοῦτο εἶναι σημαντικώτατον, διότι μέχρι σήμερον, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπὸ τῆς προαναφερθείσης ἐπιγραφῆς τοῦ κυρίως ναοῦ διδομέ-

9. Σχετικὴ ὑπόνοια διετυπώθη παλαιότερον ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης, ἐκ τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἐπιγραφὴν «διά τε θώλον τὸν ὄροφον», ὑποδηλοῦντος μεταβολὴν τοῦ ἀρχικοῦ τρόπου στεγάσεως τῆς ἐκκλησίας (Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, Νέα στοιχεῖα περὶ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ντίλιου εἰς τὴν Νῆσον τῶν Ἰωαννίνων, εἰς ΑΔ 24 (1971): Μελέται, σ. 159, σημ. 27).

10. Τοῦτο θεωρεῖται ὡς πιθανὸν λόγῳ τῶν ἐλαφρῶν ἀλλ' εὐδιακρίτων κατασκευαστικῶν ἀνωμαλιῶν, τῶν διαπιστουμένων κατὰ τὰ σημεῖα γενέσεως τῆς καμάρας τοῦ νάρθηκος, αἱ ὁποῖαι καὶ δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ μεταγενεστέρας κατασκευῆς.

11. Ἡ ἀνέγερσις τῶν παραναρθήκων καὶ ἡ ἱστόρησις αὐτῶν χρονολογοῦνται δι' ἐπιγραφῆς εἰς τὸ ἔτος 1560 (βλ. Ξυγγόπουλον, ἔ.ἀ., σ. 138).

νων στοιχείων, ἐπιστεύετο ὅτι αἱ τοιχογραφίαι αὗται τῶν τοίχων ἀνήκουν εἰς τὴν ἱστόρησιν τοῦ 1542, ἥτις καὶ ἦτο συμφώνως πρὸς τὰ ὑπάρχοντα ἐπιγραφικὰ δεδομένα ἡ παλαιοτέρα γενομένη ἐν τῇ Νήσῳ ζωγραφικὴ ἐργασία.

Ἡ ἐκ πρώτης ὄψεως διδομένη ἐντύπωσις ἐκ τῶν παλαιοτέρων τούτων τοιχογραφιῶν, κατὰ σύγκρισιν δὲ καὶ πρὸς τὰς τοιχογραφίας τοῦ θόλου, ὡς καὶ πρὸς τὰς χρονολογουμένας δι' ἐπιγραφῆς εἰς τὸ ἔτος 1543 τοιχογραφίας τοῦ βυζαντινοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγ. Νικολάου τοῦ Ντίλιου[12] εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ σπουδαιοτάτου ἀπὸ καλλιτεχνικῆς ἀπόψεως ἔργου, ἀνωτέρου ποιοτικῶς αὐτῶν, προηγουμένου δὲ τούτων κατὰ ἀρκετὰ ἔτη. Ἡ ἐν λόγῳ ζωγραφικὴ διακόσμησις, ἀνήκουσα ἴσως εἰς τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ 16ου αἰ., δύναται κατόπιν τούτου νὰ καταλεχθῇ εἰς τὰς παλαιοτέρας σῳζομένας γραπτὰς διακοσμήσεις ἐκκλησιῶν τοῦ 16ου αἰ., εἶναι δὲ διὰ τοῦτο εὐνόητος ἡ σημασία τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν διὰ τὴν μελέτην τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς τῆς ἐποχῆς ταύτης, σημειούσης καὶ τὴν περίοδον ἀκμῆς τῆς ματαβυζαντινῆς ζωγραφικῆς. Ἡ ἐξαίρετος συνθετικὴ καὶ σχεδιαστικὴ ἱκανότης τοῦ τεχνίτου τοῦ ἐκτελέσαντος τὰς παλαιοτέρας ταύτας τοιχογραφίας τῆς Μονῆς, ἡ ζωγραφικὴ εὐαισθησία του, ἡ λεπταίσθητος ἀντίληψις τῆς ἁρμονικῆς συσχετίσεως τῶν διαφόρων χρωματικῶν τόνων καὶ ἡ μνημειακὴ αἴσθησις τῶν οἱονεὶ μικρογραφημένων συνθέσεων (εἰ κ. 2 - 3), μαρτυροῦν ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς τῶν ἱκανωτέρων ζωγράφων τῆς μετὰ τὴν Ἅλωσιν ζωγραφικῆς, τὸ ἔργον δὲ τῆς ἐποχῆς τῆς ὡριμότητος αὐτοῦ θὰ πρέπει νὰ ἀποτελοῦν αἱ τοιχογραφίαι αὗται τοῦ παλαιοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς τῶν Φιλανθρωπηνῶν.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ - ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

12. Εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν μελέτην περὶ τῆς Μονῆς τοῦ Ντίλιου (σημ. 9) ἐγένετο ἐκ παραδρομῆς ἀντιστροφὴ τῶν δύο τελευταίων ψηφίων τοῦ ἔτους ἱστορήσεως τῆς ἐκκλησίας, ἀναγραφέντος εἰς αὐτὴν τοῦ ἔτους 1534 ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 1543.

NEW EVIDENCE ON THE MONE TON PHILANTHROPENON ON THE ISLAND OF IOANNINA

The Ephorate of Byzantine Antiquities of Ioannina undertook in 1973 the preservation and cleaning of frescoes in the sanctuary and nave of the Katholikon of the Mone Haghiou Nikolaou ton Philanthropenon on the Island of Ioannina. These operations, carried out in continuation of earlier works, have completed the restoration of the extensive painted decoration of the church, one of the most remarkable examples of religious painting after the Fall of Constantinople (16th century).

Operations have uncovered in the area of the vault some data of significance for the study of the morpholog-

ical features and the painted decoration of the building.

Cleaning of the frescoes has revealed the points where the walls had been cut on the upper part between the second and third (from below) band of compositions to allow construction of the present vaulted roof. This operation is assigned by an inscription found in the nave to the year 1542, when the building was renovated and wall - painted, as the inscription records· It became also apparent that this operation had caused damage at the terminal points of the paintings, which were then rather provisionally repaired by one of the painters who executed the decoration of the vault.

On the basis of the above - mentioned evidence and the outline of the pediment of an earlier construction, clearly preserved on the outer surface of the East wall of the church, we are led to the following conclusions : I. Before the 1542 alteration, the church had been surely of the single-naved type with wooden —not vaulted, as so far conjectured— roof. Perhaps the church had also a narthex at the time, similarly converted to a vaulted-roof type. II. Recent investigation has shown that the frescoes on the walls of the sanctuary, the nave up to the height of the formation of the vault, and the sanctuary apse, all executed by a single painter, are assignable to a date earlier than 1542. Thus, to the two painting phases of the church, already known from surviving inscriptions (tympana, vault and narthex in 1542, pronarthexes in 1560), is added an earlier painting phase (walls of the nave, walls and apse of the sanctuary) which may be tentatively dated to the first decades of the 16th century. These earlier frescoes, distinguished by their high artistic quality and iconographical themes, belong to the earliest painted decorations of the 16th century and are consequently of great interest for the study of Post - Byzantine religious painting.

M. ACHEIMASTOU - POTAMIANOU

ΣΠΑΝΙΟΝ ΝΟΜΙΣΜΑ ΚΟΠΗΣ ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΥ ΒΙΛΛΑΡΔΟΥΪΝΟΥ ΩΣ ΤΡΙΑΡΧΟΥ ΕΥΒΟΙΑΣ

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκτεταμένων ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν ἐν Ἀκροναυπλίᾳ, ἀπὸ Ἰανουαρίου μέχρις Ἰουνίου 1972, μεταξὺ τῶν 122 νομισμάτων τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν, ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει σπάνιον « billon » δηνάριον τοῦ Γουλιέλμου Βιλλαρδουΐνου, πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας (1246 - 1278 μ.Χ.), σπουδαιότατον νομισματικὸν εὕρημα τῆς διεκδικήσεως τῶν κληρονομικῶν δικαιωμάτων του ἐν Εὐβοίᾳ[1] (εἰ κ. 1).

Εἰς τὸν ἐμπροσθότυπον εἰκονίζεται

1. Τὰς ἀνασκαφὰς διενήργησεν ἡ Α΄ Ἐφορία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ὑπὸ τὸν Ἔφορον κ. Π. Λαζαρίδην, τὸν ὁποῖον θερμῶς εὐχαριστῶ διὰ τὴν παραχώρησιν τοῦ δικαιώματος τῆς δημοσιεύσεως αὐτῆς.

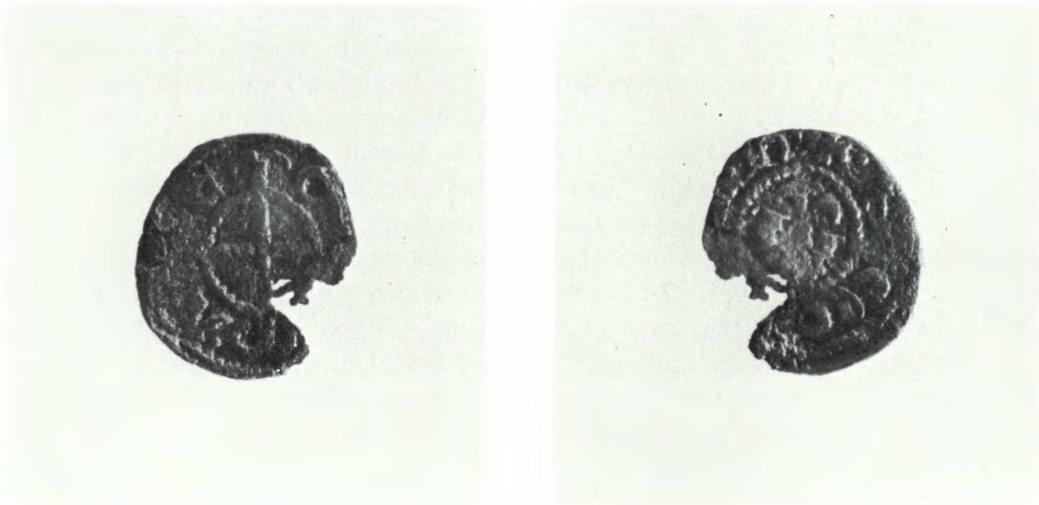

Εἰκ. 1 - 2. Ἀκροναυπλία. Αἱ δύο ὄψεις νομίσματος Γουλιέλμου Βιλλαρδουΐνου ὡς τριάρχου Εὐβοίας

σταυρὸς ἀγκυρωτὸς διατέμνων τὸν ἐσωτερικὸν κύκλον· μεταξὺ τῶν σκελῶν του τὰ ἀρχικὰ G.P.AC = Gulielmus Princeps Achaie.

Εἰς τὸν ὀπισθότυπον, ἐντὸς κύκλου, ὁ λατινικὸς ἀριθμὸς III μετὰ ἐπιθήματος, σύμβολον τοῦ τίτλου τοῦ tertiarii = τριάρχου. Πέριξ ἡ ἐπιγραφὴ + Negrip = Negripontis[2].

Τὸ νόμισμα ἐκόπη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1255 - 1259. Terminus ante quem εἶναι τὸ ἔτος θανάτου τῆς Carintana, μοναδικῆς κόρης τοῦ Τριάρχου Rizzardo dalle Carceri, ἡ ὁποία τὸ 1246 εἶχεν ὑπανδρευθῆ τὸν Γουλιέλμον Βιλλαρδουΐνον. Ὅθεν ὁ σύζυγός της, κληρονόμος τοῦ τριτημορίου τοῦ Ὠρεοῦ, ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλῃ τὴν κυριαρχίαν του ἐπὶ τῶν ἄλλων τριάρχων[3].

Ὁ ἐπακολουθήσας πόλεμος, γνωστὸς ὡς Εὐβοϊκός, ἐτερματίσθη τὸ ἔτος 1259 —terminus post quem τῆς κοπῆς αὐτῆς—, ὅτε ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδουΐνος συνελήφθη αἰχμάλωτος ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου, κατὰ τὴν μάχην τῆς Πελαγονίας, ἀπελευθερωθεὶς τὸ 1262 καὶ παραιτηθεὶς τότε τῶν δικαιωμάτων του ἐπὶ τῆς Εὐβοίας.

Τὰ νομίσματα αὐτὰ προφανῶς ἐκόπησαν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ δὴ εἰς τὸ Κάστρον τοῦ Χλεμουτσίου (Clermon).

Τὸ 1854, ὁ Π. Λάμπρος ἀνεῦρεν ὅμοιον νόμισμα[4] παραδοθὲν εἰς αὐτὸν ὑπὸ χωρικοῦ ἐν Εὐβοίᾳ. Ἐν συνεχείᾳ ἐλάχιστα τεμάχια —3— τῆς κοπῆς αὐτῆς ἐνεφανίσθησαν εἰς τὰς συλλογὰς Π. Λάμπρου (ἕτερον ἕν), G. Schlumberger καὶ M.

2. Πρόκειται περὶ φραγκικοῦ ἐπιθέτου τοῦ Εὐρίπου ἐπεκταθὲν εἰς τὴν πόλιν τῆς Χαλκίδος καὶ κατὰ συνεκδοχὴν εἰς ὅλην τὴν Εὔβοιαν.

3. Γουλιέλμου de Verone καὶ Narzotto dalle Carceri.

4. Ἐδημοσιεύθη εἰς περιοδικὸν «Πανδώρα», 1860, τόμ. 1, σελ. 481. Βλ. ἐπίσης σχετικὸν ἄρθρον εἰς Revue Numismatique 1860, σελ. 153 (A. de Longpérier).

De Vogüé[5]. Ἔκτοτε, ἐξ ὅσων δύναται νὰ γνωρίζῃ ὁ ὑπογραφόμενος, δὲν ἀνευρέθη ἕτερον δεῖγμα τῆς κοπῆς αὐτῆς πλὴν τοῦ τῆς Ἀκροναυπλίας[6].

Ἡ ἐξαφάνισις τῶν νομισμάτων τῆς κοπῆς αὐτῆς, ὡς καὶ τῶν κοπῶν τῶν ἄλλων τριάρχων ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς ἐμπορικῆς κυριαρχίας τῶν Ἐνετῶν ἐν τῇ νήσῳ, τὸ νόμισμα τῶν ὁποίων ἐξετόπισε κάθε τοπικὴν κοπήν.

ΝΙΚΟΣ Π. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

5. Βλ. G. Schlumberger, Numismatique de l'Orient Latin, 1878, σελ. 356, πίν. XIII 15 c.b. Ἐπίσης, Π. Λάμπρου: Ἀνέκδοτα νομίσματα καὶ μολυβδόβουλλα κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1880, σελ. 53.

6. Οὐδὲ ἓν ἀναφέρει ὁ D. Metcalf εἰς συγκεντρωτικὴν μελέτην 25 θησαυρῶν φραγκικῶν νομισμάτων ἐξ ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος, δημοσιευθεῖσαν εἰς BSA 55 (1960) σελ. 38, ὑπὸ τίτλον, The currency of Deniers Tournois in Frankish Greece. Βλ. ὁμοίως τὴν πρόσφατον μελέτην του: The Pylia Hoard: Deniers Tournois of Frankish Greece. Museum Notes 1971, σελ. 173.

A RARE COIN OF GUILLAUME DE VILLEHARDOUIN

122 coins were found during excavations undertaken last year in Acronauplia by the 1st Ephorate of Byzantine Antiquities. The most important of these is a very rare «billon» coin issued by the Frankish prince of Achaia Guillaume de Villehardouin (1246 - 1278), when he was a member of a triumvirate in Euboea (fig. 1 a - b).

The obverse has an anchor - shaped cross with the initials *G.P.A C* = Gulielmus Princeps Achaie. The reverse carries the Latin number III with a sign above, emblem of his authority over one third of the island.

The issue is dated between A.D. 1255 - 1259, when Villehardouin challenged the other leaders for sovereignty over the island. He had gained his own position in the triumvirate through the hereditary rights of his wife Carintana.

This coin is believed to be the fifth of its kind found so far. The first was found by a peasant in Euboea and delivered to P. Lambros, who published it in *Pandora*, in 1860 (Vol. I, p. 481).

NIKOS PAPADAKIS

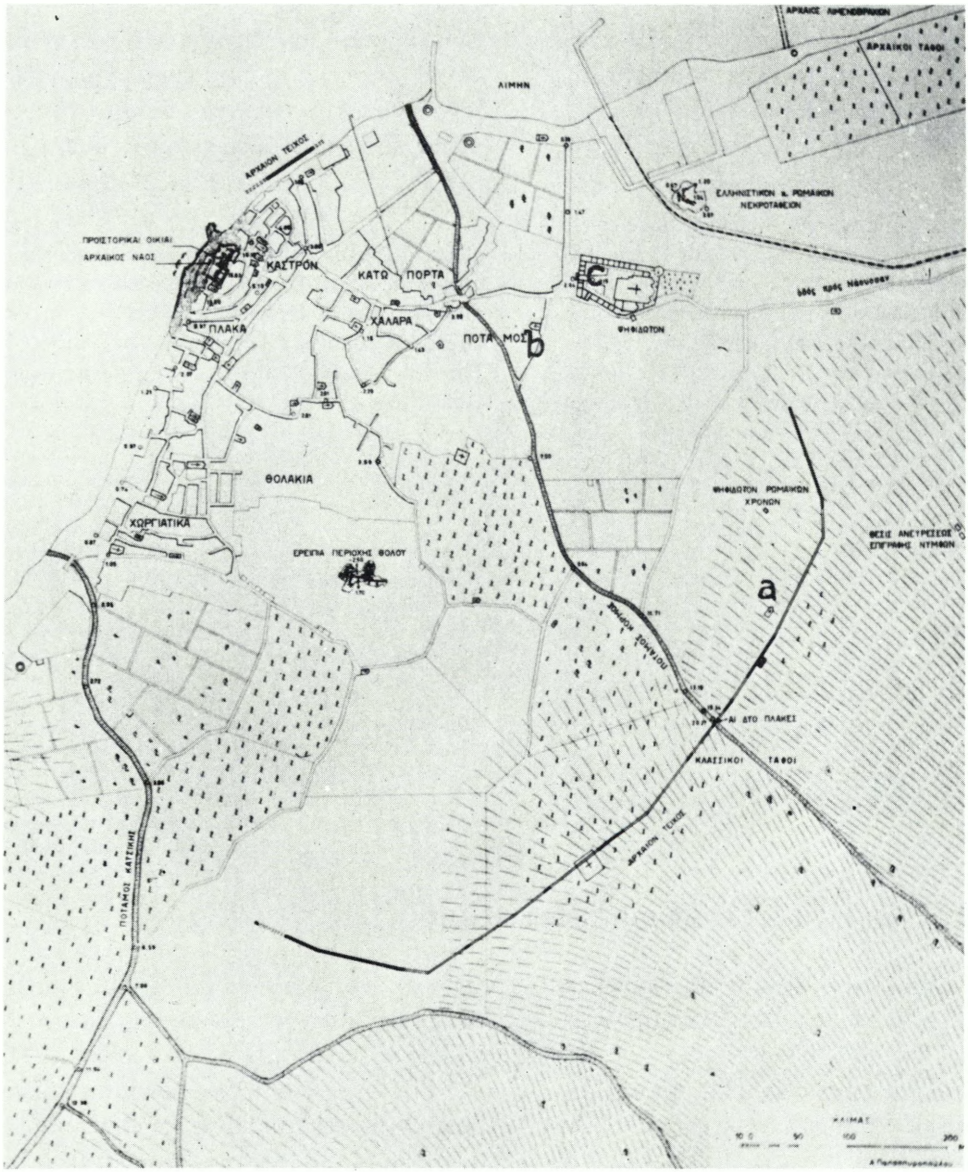

Fig. 1. Paros. Plan of Paroikia and the ancient ruins (based on a map by P. Soutsos, 1901)

A NEW PHOENICIAN SARCOPHAGUS FROM PAROS

In the same general effort to study the topography of Paros[1], we proceeded during the summer of 1973 to survey the walls and cemeteries of the ancient capital of the island, which lies under the modern town of Paroikia. The

1. See AAA VI (1973) 260 ff.

Fig. 2. An anthropoid sarcophagus from Paros

Fig. 3. Detail of the sarcophagus fig. 2

objective of our research was to examine parts of the ancient walls, published earlier by Rubensohn[2] (1901) and to see if any new discoveries could be added to the known picture. In connection with this, special attention was also given to the ancient cemeteries of the city[3]. The entire area was surveyed methodically, with information drawn from publications, the inhabitants and accidental discoveries. A new map of the ancient ruins was designed (fig. 1). A considerable number of funeral monuments were located in the fields, on the surface of the ground or incorporated in modern walls[4]. The monuments will demand a separate study, but we will consider only one find here which, for its significance in the history of Greek sculpture, merits special attention.

Fig. 4. Side view of the sarcophagus fig. 2

A marble sarcophagus of the anthro-

2. O. Rubensohn, Paros 2, AM 26 (1901) 181 - 188.

3. Rubensohn (supra n. 2) 187 - 188, 222.

4. The presentation of the monuments will appear in a separate study.

poid[5] or the so-called Phoenician type[6] was located at Paroikia, to the N.E. of the little church of «Ἅγιος Ἰωάννης» (see fig. 1, a). The church is situated inside the ancient peribolos, at the S.E. outskirts of the village. It was noticed on the surface of the ground, near a well, where it was apparently used as a water-basin. The ground slopes gradually towards Paroikia (N.W.), and it is assumed that the sarcophagus must have come from the neighboring cemetery of «Δύο Πλάκες[7]», extending higher, outside the walls, in the opposite direction.

Only one half of the anthropoid sarcophagus has been preserved, the portion carved in the outline of a human head and shoulders (fig. 2); no lid was found. The material is white, thick-grained Parian marble P.L. 0.89 m. W. 0.71 m (shoulders), 0.67 m (broken edge). H. 0.43 m. Depth 0,295 m. There is a flat taenia (width 0,050 m) running along the top of the wall, to receive the indentation of the missing lid. The interior is well finished (fig. 3). The exterior is unfinished, worked only with the point (fig. 4). A hole opened in the side is modern.

Unfortunately, another sarcophagus of the same type, published by Prof. N. Kontoleon, has also come to us without the lid[8]. This is the first known Phoenician sarcophagus of Greece and it was also found in Paros. For some time it was considered lost, before it was eventually housed in the Museum of Paroikia. The sarcophagus lay in the garden of the Frankish Monastery (fig. 1, b), used as a water-basin, until it was relocated. There is no evidence about the date and the place where it was found, but the cemeteries outside the walls can be the only possible locations.

This coffin is carved out of a white-greyish block of Parian marble, and is preserved in very good condition (fig. 5). L. 2,15 m. W. 0,75 m (shoulders), 0,50 m (foot). H. 0,40 m (head), 37,5 m (foot). Inside, the transition from head to shoulders is easily distinguishable. Outside, the same area appears continuous and curvilinear, unlike our example (fig. 6). Furthermore, there is a deep groove on either side of the coffin, differentiating the area of the head and back from that of the shoulders and sides[9]. The sarcophagus is well-finished. Holes in the bottom and the foot belong to modern usage. Little sockets preserved on either side of the shoulders are related to iron-clamps, used

5. For the name see Herodotus 2. 86. 7: ... οἱ προσήκοντες ποιεῦνται ξύλινον τύπον ἀνθρωποειδέα, ποιησάμενοι δὲ ἐσεργνῦσι τὸν νεκρόν ...

6. So named because the type is found in the ancient Phoenician world. For areas where they have been located see E. Kukahn, Anthropoide Sarkophage in Beyrouth, 1955, 15. See also EAA 7 (1966) 6, sv. *Sarcofago, Fenicia* (F. Matz).

7. Rubensohn (supra n. 2) 222.

8. N. Kontoleon, Aspects de la Grèce Préclassique, 1970, 66-67. See also EEKM Η' (1970) 422-423.

9. This elegant treatment seems to have no parallels.

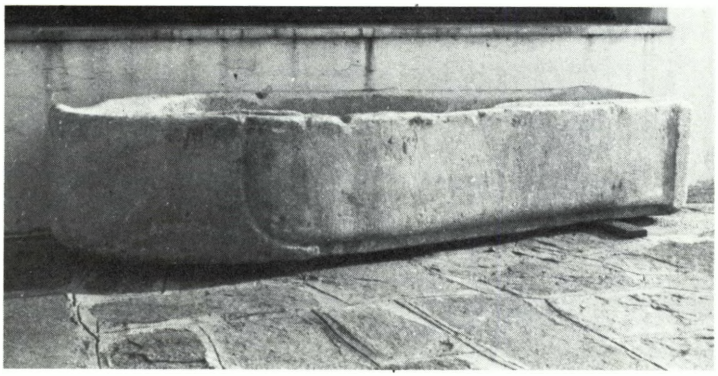

Fig. 5. The anthropoid sarcophagus from Paros

to seal the lid on the coffin (fig. 7). Thus, it is likely that the monuments had been used in antiquity at Paros.

A small larnax, always associated with the activity of the Parian marble workshops, was found during restorations of the great church Παναγία ἡ Καταπολιανή, by Prof. A. Orlandos[10] (fig. 1, c). The larnax is still embedded in the courtyard floor of the church (fig. 8). Its shape bears a very remote resemblance to the sarcophagi under discussion. However, the larnax imitates an oval 5th c. B.C. clay tub, like those frequently used for the burial of children in Attica[11]. It is made of good white Parian marble. L. 1.39 m. W. 0.46 m. D. 0.27 m. It is well finished inside and outside.

Only three years ago, Prof. N. Kontoleon, in delineating the significance and contributions of the Parian early school of sculpture, presented for the first time a description of the above

Fig. 6. A different view of sarcophagus fig. 5

mentioned anthropoid sarcophagus[12]. He also underlined the validity of Furtwängler's arguments, which maintained that a group of anthropoid sarcophagi found in Phoenicia, should be attributed to Parian sculptors[13]. A different view had been expressed in an earlier study, which on the basis of the sculptured decoration concluded

10. Thanks are due to Prof. A. Orlandos for permitting me to publish the larnax.

11. D. Kurtz — J. Boardman, Greek Burial Customs, 1971, 97 - 98, fig. 17.

12. Kontoleon (supra n. 8) 66.

13. A. Furtwängler, Zu den olympischen Skulpturen, Arch. Studien H. Brunn dargebracht, 1893, 69 ff. (= A. Furtwängler, Kleine Schriften I, 1912, 313 ff.).

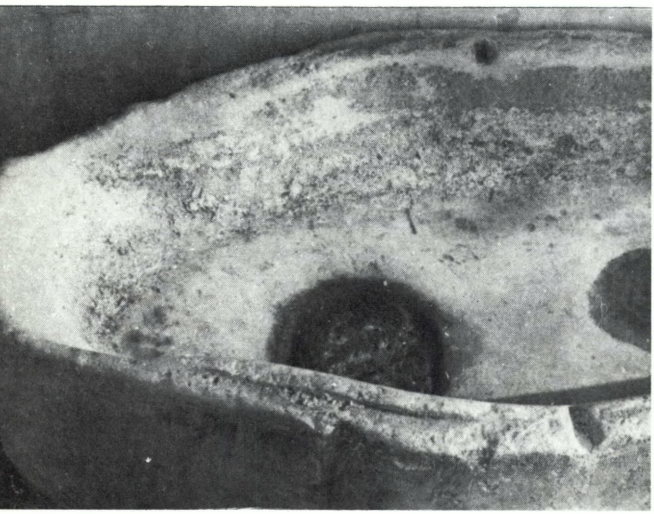

Fig. 7. The interior of sarcophagus fig. 5

Fig. 8. A marble larnax from Paros

that the sarcophagi were hewned by Ionian sculptors of the East, without excluding some from Paros[14]. However, two Greek areas mentioned in support of that theory offer weak ties[15]. The sarcophagi from the North Cemetery of Samos are stone, monolithic, with the interior shaped to the body, more or less like mummy cases. Besides differences in shape, associated correctly with a period of Samian interest in Egypt[16] (second and third quarters of the 6th c. B.C.), they even belong to an early date, so that any connection with the Greek class of Phoenician sarcophagi seems groundless. Also, the sarcophagi from Thera, carved in the rock, do not lend themselves very much to the above theory, because of structural and chronological[17] reasons.

14. Kukahn (supra n. 6) 16.

15. Kontoleon (supra n. 8) 66.

16. Kurtz — Boardman (supra n. 11) 176.

17. For their low chronology in the period of the Ptolemaic occupation see Kontoleon (supra n. 8) 66, n. 3.

It is unfortunate that the two Parian examples have been preserved without the lids, which are very important in dating the Phoenician sarcophagi.

The marble coffins belong to type I and II, according to Kukahn's classification[18], indicating that the island produced both variations. The Phoenician sarcophagi of Greek style range in date from about the middle of the 5th c. B.C.[19] to the 4th c. B.C. A fairly large group can be assigned to the first half of the 4th c. B.C.[20]. From the two Parian examples at least, the one published by Prof. Kontoleon seems to date from the 5th c. B.C., on the basis of the high quality of style and workmanship.

Certainly, Egyptian influences on Phoenician sarcophagi are emphatic (mummy - like cases and peculiarities in features of the faces)[21]. At the same time Furtwängler's theory that those of Greek style were carved by the Parian school gains new support. The marble, the style[22], and our two examples indicate that anthropoid sarcophagi were manufactured in Paros to be shipped abroad during the Classical period[23]. It is also possible that Parian sculptors may have worked in Phoenicia[24] by establishing workshops in the region of their customers. Perhaps the same workshops passed to local hands during the 4th c. B.C., when a large number of sarcophagi appear which are carved in a debased style and workmanship[25]. Marble was exported to them unhewn, in rectangular blocks[26] or, to decrease unnecessary weight[27], sarcophagi were shipped which had received a preliminary treatment. This means that there was a continuous flow of marble from Paros to Phoenicia. Apparently, it was from this commercial intercourse that Paros adopted the custom of burying in marble anthropoid sarcophagi in the Classical period, as is suggested by the finds.

DEMETRIUS SCHILARDI
Princeton University

18. Kukahn (supra n. 6) 25.

19. For their production during the period of the Severe style see EAA 5, 1963, sv. *Paro* (L. Guerrini) and EAA 7 (1966) 6, sv. *Sarcofago, Fenicia* (F. Matz). More recent views see in B. S. Ridgway, The Severe Style in Greek Sculpture, 1970, 99 and Kurtz — Boardman (supra n. 11) 271.

20. Ridgway (supra n. 19) 99.

21. Ridgway (supra n. 19) 99.

22. Besides material and style, letters of the Greek alphabet incised on some sarcophagi imply a Greek manufacture. For a list of such letters see Kukahn (supra n. 6) 91, n. 69.

23. Parian marble was exported from the Archaic period on. See Pauly - Wissowa, RE 18 2 (1949) sv. *Paros*, cols. 1791 - 1792 (O. Rubensohn); G. Richter, The Sculpture and Sculptors of the Greeks, 1950, 137. For the early Parian school see Kontoleon (supra n. 8) 66 and 57 - 68.

24. For emigrations of Parian artists see Kontoleon (supra n. 8) 58 - 62.

25. F. Poulsen, Catalogue of Ancient Sculpture in the Ny Carlsberg Glyptothek, 1951, 41.

26. Furtwängler (supra n. 13) 75.

27. See E. Langlotz (phot. by M. Hirmer), Ancient Greek Sculpture of South Italy and Sicily, 1965, 40.

THE CASTLE OF GRADETSI AT MIKRI GOTISTA, NEAR METSOVO[1]

There exists in Epirus a fair number of fortified settlements, perched like eagle - nests on isolated precipitous mountain summits and wrapped in the mist of legends. Their « exquisite serenity » is only occasionally disturbed by the obsession of modern Greeks for opening roads.

The highest (1300 m.) of all the known settlements in Epirus is situated on Mt. Gradetsi, above the village Mikri Gotista.

Thanks to the efforts of the Ephorate of Classical Antiquities of Ioannina and the parish priest of Mikri Gotista, Papa - Yannis Floros, a plan of the remains of the castle has been drawn by the engineer - topographer E. Batsos of the Direction of Technical Services. The plan published here has been partly corrected and completed during two recent visits to Gradetsi[2].

The highest point of the road outskirting Mt. Mitsikeli above the Lake of Ioannina and leading to Metsovo, affords a view of Mt. Gradetsi, in the distance to the right, as it rises steep and imposing from the Arachthos valley, in front of the forbidding high peaks of Mt. Peristeri (ancient Lakmon, 2215 m. high).

The dirt road starting to the right, just after the Baldouma bridge on the Zagoritikos, leads (in a quarter of an hour by car) up to Mikri Gotista after descending to the valley and crossing the Metsovitikos, some hundred metres before the confluence of both tributaries with the river Arachthos (see map of region in plan 1). Further ascent, either on foot or by ride, lasts over one hour and is quite tiring[3].

Above the village (height 830 m.) ascent is relatively gentle as far as the first terrace. There, like a huge pyramid with abrupt inaccessible sides, stands the massive bulk of the castle (fig. 1). On the other side of the height the slope is less steep. The single path leading to the top, even though made less passable at present by landslides and other damage, probably follows the same course as the ancient road.

A long and narrow terrace of irregular shape, measuring approximately 550 m. N. to S., and not exceeding 250 m. at the widest part, occupies the entire top of the height. From the peaceful green meadow with its well, quite unexpectedly encountered after the tiring ascent (plan 2, X, height 1266 m.), the ground rises towards

1. Gradetsi has been proclaimed an archaeological site by decision (No. 15794) of the Ministry (ΦΕΚ τ. Β'/2.2.62).

2. Correction and completion of drawings was made with the help of the architects Sp. Pantazis and K. Pharmaki, and the designer E. Mavriki. The drawings were locally checked by me and the painter K. Eliakis.

3. After the pass between Gradetsi and « Portes » (a height probably named after its position which gives access to the northern part of the Arachthos valley), the path ascends up the very steep slope for about 20 minutes. The tiring climb was made pleasant by the green meadows, cool streams, and bird songs of the early morning, as well as the spirited company of Papa-

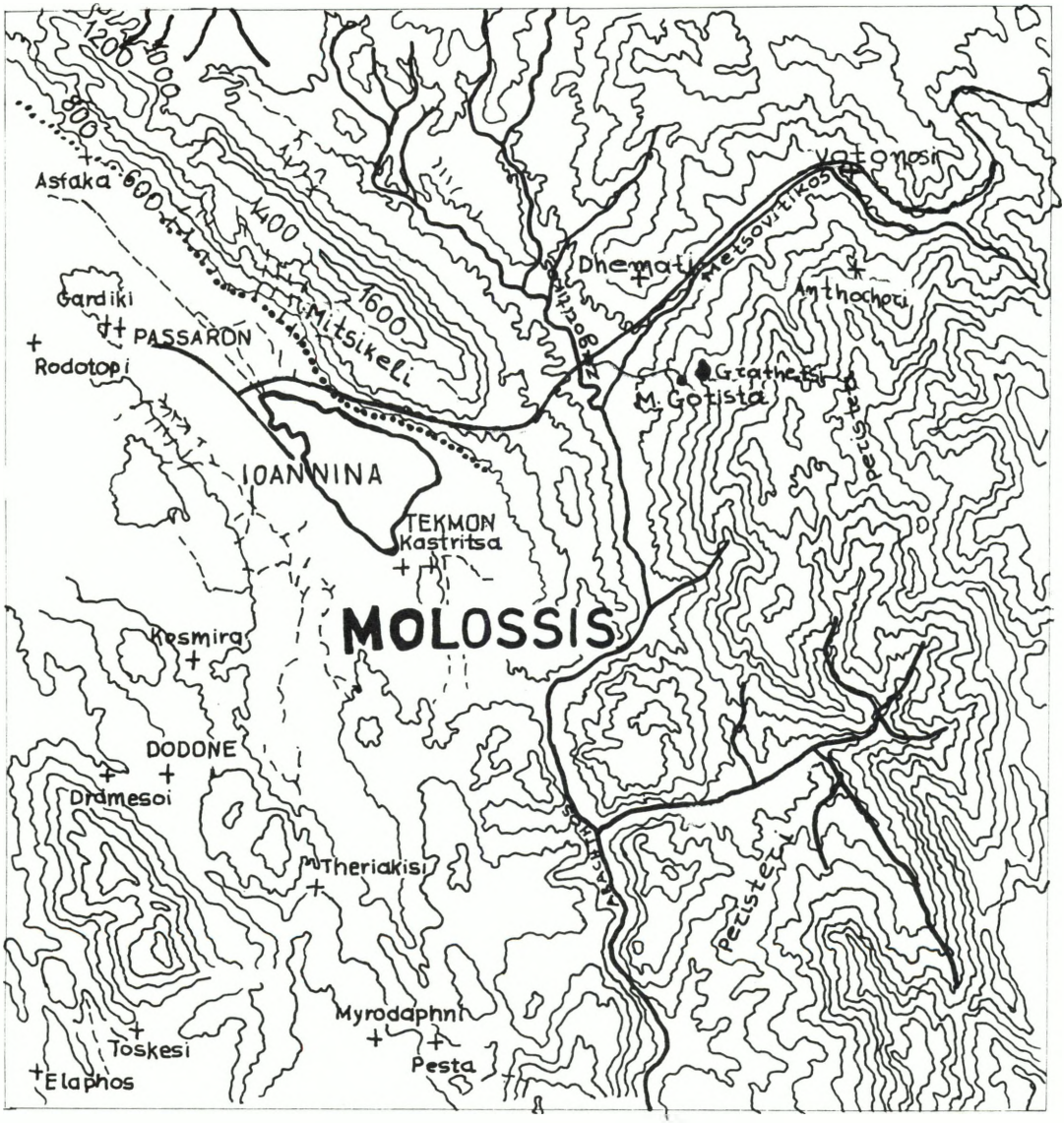

Plan 1. Map of the region of Ioannina indicating the main ancient sites

both ends — more gently to the north, where it reaches the height of 1306 m., and more steeply to the south, rising to the height of 1302 m., where the Chapel of the Virgin stands[4].

The entire area of the top is surrounded by a wall running along the edge of the rock. The two summits to

Floros and the villagers who had joined the climb « out of curiosity ».

4. Construction of the chapel, cell, belfry, and dry wall enclosing the whole complex has made heavy use of ancient material.

Fig. 1. S.W. view of Mt. Gradetsi. The path leading round to the other slope is visible at the foot of the rock. A part of Gotista appears in the foreground

the N. and S. are specially fortified[5]. The wall, crudely built of large limestone blocks on both faces and smaller ones in between (fig. 2), has now largely collapsed. The stones can be seen scattered in great quantities over the whole of the slope below.

The N.E. side of the wall runs northwards with slight curves but without towers. At its northernmost point (plan 2, B), where it suddenly turns westwards, it was perhaps reinforced, though it does not seem to have taken advantage of the natural formation of the ground[6]. A modern machine-gun nest set at this point

5. Prof. S. Dakaris has drawn my attention to the N. fortification, which had escaped observation during my first visit to the site, owing to its destruction down to foundation level. The local map of Epirus (plan 1) is reproduced here by kind permission of Prof. Dakaris to whom I am also indebted for several enlightening discussions on Epirot matters, particularly during our recent ascent to Gradetsi.

6. In any event this 'failure' is of no particular

(B) does not permit one to distinguish accurately the form of the fortification at the corner. At any rate, it must have been tower - like and imposing, since it had been locally referred to as ὁ Πύργος τοῦ Ἔλλεν (τοῦ Ἔλλενα, τοῦ Ἔλληνα) « Tower of Hellen » (i.e. of the Greek)[7].

A fair section of the north (narrow) side of the wall —the part that stood on the precipitous rocks of the summit (plan 2, Γ-Δ)— has crumbled in ruins now lying at the foot of the rock. Wherever it has been preserved (plan 2, E), it appears to have consisted of two joined parts : an external one, 1.50 m. thick, and an internal one, 0,90 m. thick. Their total thickness (2.40 m.) is also encountered elsewhere. Was this a later reinforcement of the thickness of the wall ? A trial excavation would provide an answer to this question. In any event, such a necessity seems rather unlikely to have arisen, in view of the natural fortification of the height with its steep rocks.

A large section of the west side of the wall has survived, although to a small height. Some remains have also been preserved at points Z and H. The rest

consequence, since an assailant would have to cross some rough ground before reaching the comparatively level area outside the wall.

7. Compare with the versions of 'Hellenic' (Ἑλληνικά, Ἑλληνικὸ) Λενικά, Λενκὰ (and Λεμκά ?) popularly given to ancient castles and ruins across the entire country.

The following legend is related by local people for the « Tower of Hellen » standing on the rock above the river : the ancient Greeks who erected these castles were such giants that while building the castle at Gradetsi and the other one at Demati (height 1220 m.) across the river, they could exchange hammers («τὰ τσιώκια») by merely extending their hands from one castle to the other.

Plan 2. Ground plan of the castle of Gradetsi, above Mikri Gotista

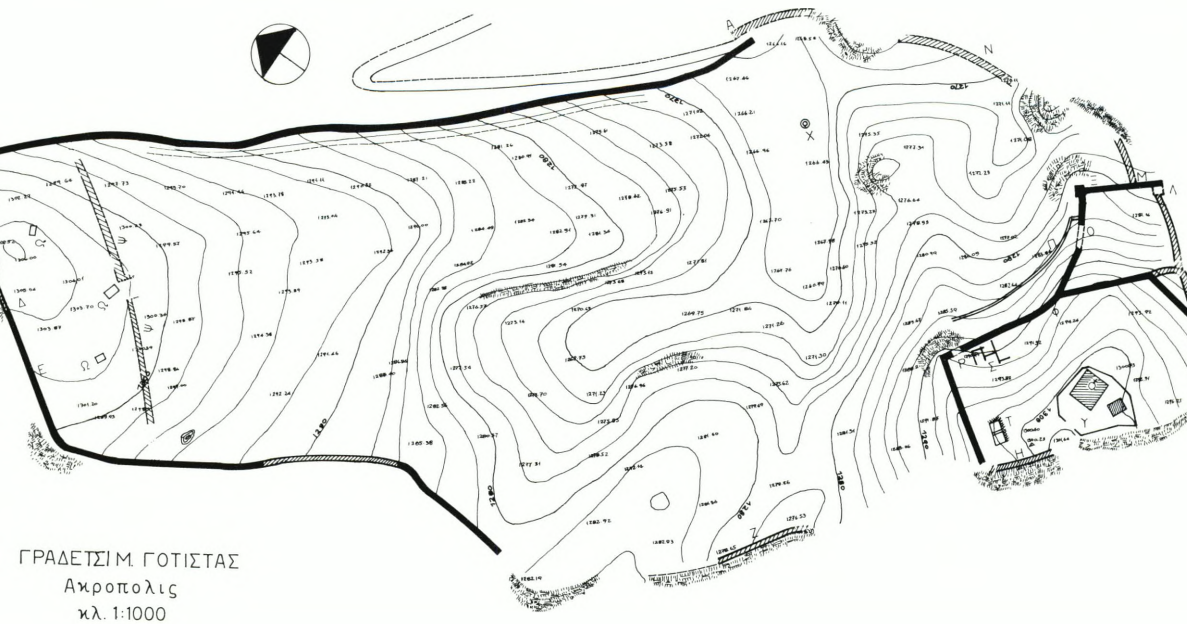

of this side as far as the south end shows no remains, at least not on the surface. In spite of the protection offered by the precipitous slope with its very high rocks, a complete absence of some kind of construction —even in the form of a low protective enclosure— seems rather unlikely.

Wall remains from the south and S.E. side have been preserved among the rocks along the entire length of line IKAMNA (plan 2).

Fig. 2. Section of the western outer enclosure (detail), showing the type of masonry used: large limestone blocks on both faces filled with smaller stones in between

The total length of the outer wall slightly exceeds 1300 m. Its thickness ranges between 1.30 to 2.40 m., and its present greatest height hardly reaches 1 m. Differences in thickness, as well as bad preservation, are due to the crude construction[8].

Flanked by two parallel wall sections, the single gate giving access to the castle was situated at the point where the path terminates at present (plan 2, A)[9]. The left (east) section of the gate wall has entirely collapsed, but its position is indicated by the line of fallen stones. The width of the gate and length of each lateral section are hard to estimate.

A similar gate construction is frequently encountered in the castles of Epirus : at Kastritsa, near Gradetsi, on the hill overlooking the basin south of the lake[10], and at Kalogeritsa, at a short distance south of Dodone[11]. The same type of gate, though more carefully constructed, occurs at Lelovo

8. Differences in thickness would be of some importance, if the strongest parts of the wall had been erected at the weakest points, which is not the case here.

9. Due to the lie of the ground the path advances towards the gate following for some distance a course parallel and close to the wall. This course, which has probably remained unchanged since ancient times, had defensive advantages, as it forced assailants proceeding towards the gate to expose their unshielded right side to the defenders of the castle.

A relatively levelled path, close to the inner side of the N.E. wall (plan 2), was intended to facilitate circulation near the wall and towards the north acropolis.

10. N. G. L. Hammond, Epirus, p. 173, map 7, fig. 20,8.

11. *Op. cit.*, p. 158, map 7, fig. 20,9.

Fig. 3. View of the east section of the south acropolis enclosure (Ξ - M). The slopes of Mt. Peristeri are visible in the background

(Vatia)[12] and at Raveni in Thesprotia[13]. At Pandosia (Kastri) in Kassopaia, in the Acheron valley, the two flanks of the gate are reinforced by strong towers[14].

North Acropolis[15]

A transversal wall running almost parallel to the north side of the enceinte at a distance of 50 m. from it, enclosed the northern higher summit, isolating it from the rest of the area. This fairly strong wall, 2.20 m. thick, has been preserved to a small height, but its course is discernible for the most part.

At a distance of 70 m. from the point where the wall joins the western outer enclosure, there are two parallel projections running vertically to the east side. The assumption that both projections were associated with the presence of a gate here, does not seem to hold ground, if the remains lying between them actually belong to the transversal wall. Perhaps these two projections formed part of a tower or some other construction. An investigation at this point may provide an answer to this question.

Remains of several buildings, probably belonging to houses of the settle-

12. *Op. cit.*, fig. 3 F, and 20,2, p. 55; S. Dakaris, Cassopaia and the Elean Colonies, Ancient Greek Cities 4, pl. 45.

13. S. Dakaris, Thesprotia, Ancient Greek Cities 15, pl. 57.

14. S. Dakaris, Cassopaia, pl. 42, gate 2.

15. For the sake of brevity, the special fortifications to the N. and S. of the area have been named 'acropoleis'; at any rate, they did serve that purpose.

Fig. 4. Section P of the east wall of the south acropolis showing the opening of gate P to the left

ment, are strewn over the entire area, though they are mostly visible in the two acropoleis, particularly the northern one[16]. One may distinguish the foundations of rectangular buildings, some of which are divided by a cross wall in two parts, while others are more complex. Remarkably, some of the buildings are adjacent to the transversal wall of the acropolis, even making use of its inner surface. Their walls, naturally of a smaller thickness, are similar in construction to those of the enclosure.

East of the corner formed at the joint of the transversal wall with the western wall, there is a natural subterranean cave, apparently of no special significance.

South Acropolis

The south acropolis is the most interesting and important section of the fortification. A natural stronghold, as it rises steeply above the surrounding area, it has been further fortified by strong and complex walls (plan 2). These are more carefully constructed with larger limestone blocks than those used in the outer enclosure —some are really huge, measuring 1.70 × 0,70 × 0,80 m., or 1.50 × 0.60 × 0.40 m., etc. An attempt at a simple isodomic technique is apparent in some sections (e.g. plan 2, M and P, figs. 3 and 4), while others give the impression of polygonal masonry (e.g. plan 2, section O - Φ, fig. 5). The solid construction has contributed to a better preservation : in many parts the height preserved reaches as much as 3 m., and the thickness of the wall is 2.10 - 2.20 m. A large rectangular area, measuring 100 × 60 m., occupies the summit where the chapel complex stands. The N.E. side of the enclosure

16. Some have been designated in the plan by the letter Ω.

Fig. 5. Section O - Φ of the north wall of the south acropolis

is well - preserved, the others merely designate the course followed by the wall.

Five metres off the northernmost end of the N.E. side, masonry stops at a vertical line along the entire height of all three courses preserved (fig. 4). 3.30 m. farther south lies *in situ* a square masonry block that might have belonged to the south jamb of a gate. There seem to be no traces of a wall in between; so, the gate providing access to the rectangular area of the south acropolis should have been situated here (plan 2, P). The formation of the ground permits us to suspect the existence of a path leading from the meadow with the well (plan 2, X) to the gate (plan 2, P).

An adjacent second large section, measuring 30 × 40 m., lies eastwards of the large area. Its eastern side is the best preserved part of the entire castle (figs. 3 and 7). Fortification is enhanced by a strong square tower, measuring 3.40 × 3.20 m., at the north corner (plan 2, Ξ). There was apparently a smaller tower at the south end of the eastern wall (plan 2, Λ).

Remains at points I and K suggest the presence of a small triangular section at the eastern corner of the large area. Its purpose and date of construction are not clear. Is it a later completion of the fortification at this point, or does it owe its existence to the formation of the ground ?

The same question applies to the eastern square section of the south acropolis. The part where the north wall of this section (plan 2, Φ) meets wall ΚΦΡ supplies no chronological evidence; for the former is adjusted (at least as far as the height preserved) to the natural rock, showing no connection with the latter. A certain difference in construction between these two parts offers no safe chronological

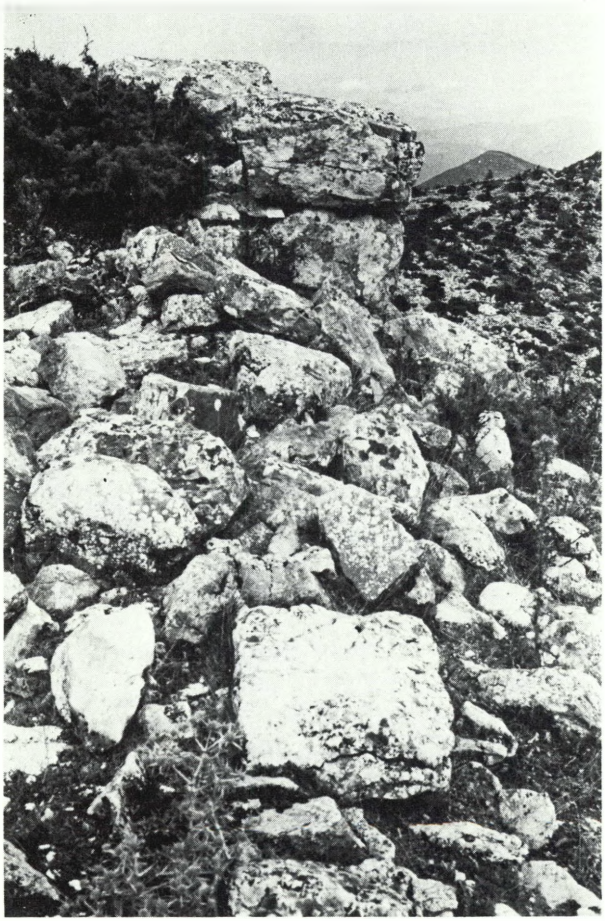

Fig. 6. Gate P seen from the south. The large square block of the south jamb is visible in the foreground

indication. At any rate, the overall construction of the walls allows us to assume that all sections of the castle were contemporary.

Some 7 m. west of tower Ξ, a thick wall starts from point O of the north wall of the square section of the south acropolis. It follows the lie of the ground and runs parallel to wall ΟΦΡ, ending a little before gate P (plan 2, Π). Obviously it served as an outwork for the defence of the south acropolis, which was relatively inadequate at this point, and protected gate P.

There must have been another gate in the small square section. At point O the wall is destroyed down to the rock; but wall Π and tower Ξ, together with the gentle inclination of the slope, suggest the existence of a path and direct our search for the gate to point O.

Remains of various buildings are visible in the south acropolis, too, particularly in the large rectangular area. Immediately south of gate P lie the foundations of a building with many rooms. A little further N.W., of the chapel, a dipartite rectangular structure in the recess of the rock might have served as reservoir (plan 2, T); water still collects there at present. The problem of water supply might have also been solved with wells sunk in the meadow of the central area. Traces of a circular structure, possibly belonging to an ancient well, are visible around the present (?) well. The settlement, occupying a total area of 82.500 sq. m. surrounded by walls and perched at a height of 1300 m., formed a link to the chain of similar fortified settlements intended to guard the passes connecting Thessaly with Epirus through the valley of the river. On the other side of the river, just across Gradetsi, there exist remains of a castle at Demati (height 1220 m.), as well as farther up, at Petra, Votonosi, Anthochori, and farther east, at Koutsoufliani (always within the river valley) (see map, plan 1).

The relatively scant surface sherds at Gradetsi —no excavation has been

Fig. 7. View of the east section of the acropolis enclosure

carried out so far— are all datable to the Hellenistic period; and so are the funerary stelai from Votonosi[17]. In the opinion of Professor S. Dakaris, the fortification of settlements lying across the Metsovo - Zygos passes represents part of Pyrrhos' attempt to protect the natural approaches to central Epirus. The castles in the valley of the Zagoritikos and Sarantaporos[18] owe their existence to the same attempt. The walls of Gradetsi are therefore assignable to the early 3rd century B.C.

Not only permanent dwellers but also inhabitants of neighbouring unwalled villages and agricultural settlements scattered across the fertile fields of the valley would have found refuge within these walls.

A visit to the site affords a splendid view over a large section of the ancient country of the Molossians with its tender green valleys lost among the distant towering mountains. And a walk amidst the ruins of the castle may well inspire a feeling of sympathy for those frontiersmen who : « in their lives have set and guard a Thermopylae. . .»[19].

KONSTANTINOS TSAKOS

17. F. M. Petsas, Funerary inscriptions from Votonosi, AE 1950/51, Suppl. p. 44.

18. The study has not been published yet, but Prof. Dakaris has been kind enough to show me the manuscript.

19. Fron Kavafis' poem «Thermopylae».

Εἰκ. 1. Βωμίσκος τῆς Ἰσσωρίας Ἀρτέμιδος (ἐνεπίγραφος ὄψις)

ΒΩΜΙΣΚΟΣ ΤΗΣ ΙΣΣΩΡΙΑΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ (IG V_1, 1219)

Ὁ ἐνεπίγραφος βωμίσκος τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν ΕΜ 6109 ἐταυτίσθη ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης Ἐπιμελητρίας πρὸς τὴν εἰς IG V_1, 1219. Εἰς τὸ Corpus Λακωνίας ἀναφέρεται ὅτι ἀνευρέθη εἰς τὴν θέσιν Σκοπᾶ τοῦ δήμου Κολοκυνθίου καὶ ὅτι ἐφυλάσσετο « ἐν Ἀθήναις εἰς δημόσιον Μουσεῖον, Εὐρ. Ἀρχ. Ἑταιρ. ἀριθ. 3552 ». Ὥστε ἀνῆκεν ἀρχικῶς εἰς τὴν Συλλογὴν ἀρχαίων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ἀκολούθως μετεφέρθη εἰς τὸ νεοσυσταθὲν τότε Ἐπιγραφικὸν Μουσεῖον, ὅπου ἔλαβεν ἀριθμὸν καταγραφῆς ΕΜ 6109. Εἰς τὸ Εὐρετήριον τοῦ Μουσείου ἀναγράφεται ἐπίσης ἡ προέλευσις τῆς ἐπιγραφῆς: « ἐκ Κολοκυνθίου Λακωνίας ». Ἡ περιοχὴ αὕτη περὶ τὸν λιμένα Κότρωνα μετὰ τῆς νησῖδος —ἢ μᾶλλον τοῦ μικροῦ ἀκρωτηρίου— Σκοπᾶ ἔχει ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν

ταυτισθῆ πρὸς τὴν ἀρχαίαν πόλιν Τευθρώνην[1], μνεία τῆς ὁποίας γίνεται εἰς τὸν Παυσανίαν (III, 25, 4) καὶ τὸν Πτολεμαῖον (III, 14, 32).

Ὁ βωμίσκος δὲν ἔτυχε μέχρι τοῦδε πλήρους δημοσιεύσεως, διότι ἄλλωστε ἀπὸ τοῦ 1906 ἐπιστεύετο ὅτι ἐχάθη[2]. Εἶναι τετράπλευρος, ἐλαφρῶς ραδινώτερος πρὸς τὰ ἄνω (μέγ. ὕψ. 0,23 καὶ πλάτος ἐνεπιγράφου πλευρᾶς καὶ τῆς ἀντιστοίχου 0,10 - 0,107 μ.) μὲ συμφυὲς τὸ σχετικῶς ὑψηλὸν κυμάτιον καὶ μὲ τὰς δύο παρὰ τὴν ἐνεπίγραφον πλευρὰς κατά τι στενοτέρας (0,09 - 0,10 μ.). Καθ' ὅλην τὴν σωζομένην ἐπιφάνειαν φέρει ἴχνη βαφῆς (δι' ἐρυθροῦ μᾶλλον ἐπιχρίσματος). Πλὴν τῆς ἐνεπιγράφου ὄψεως, εἰς τὰς ἄλλας τρεῖς πλευρὰς φέρει ἀναγλύφους παραστάσεις, πρᾶγμα ὄχι καὶ τόσον σύνηθες. Ἄρα τὸ μικρὸν μνημεῖον ἦτο περίοπτον.

Ἀνῆκεν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν φορητῶν βωμίσκων (arulae)[3], τόσον διὰ τὰς μικράς του διαστάσεις, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἰδιόμορφον κατασκευὴν τοῦ ἄνω μέρους. Ἐκεῖ ἐλαξεύθη μικρὰ καὶ ἀβαθὴς ἐσοχὴ κυκλικοῦ σχήματος (διάμ. 0,08 μ.) προοριζομένη προφανῶς διὰ τελετουργικὰς πράξεις, πιθανώτερον δὲ διὰ τὴν προσφορὰν μικρῶν καρπῶν, παρὰ δι' ἄλλην τινὰ χρῆσιν. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο κατελήξαμεν, διότι παρετηρήσαμεν, ὅτι ἡ μικρὰ αὕτη λεκάνη διατηρεῖται εἰς ἀρτίαν κατάστασιν[4], ἐνῷ ὁ βωμίσκος ἔχει ὑποστῆ γενικὴν φθοράν —τὸ κάτω μέρος μὲ τὸ κυμάτιον εἶναι ἀποκεκρουμένον καὶ ἡ ἐπιδερμὶς τοῦ μαρμάρου ἀπολεπίζεται καὶ πρόκειται νὰ ὑποβληθῇ κατ' αὐτὰς εἰς εἰδικὴν συντήρησιν διὰ χημικῶν μέσων.

Κατὰ τὸ Corpus, τὴν τρίστιχον ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν ἀντέγραψεν ὁ Fraenkel, τὸν δὲ πρῶτόν της στίχον συνεπλήρωσεν ὁ A. Wilhelm, ὡς *[Β]λάστη καρί*[5]. Σήμερον, ἡ συμπλήρωσις αὕτη — γενομένη ἴσως ἄνευ ἐξετάσεως τοῦ λίθου — ἀποκλείεται, διότι τὸ μηνοειδὲς σῖγμα εὐκόλως διακρίνεται (ἀκόμη καὶ εἰς τὴν φωτογραφίαν). Δίδομεν ἐκ νέου τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς, ἥτις ἐκ τῶν μηνοειδῶν γραμμάτων[6] (ὕψ. 0,005 - 0,009 μ.), τοῦ Θ (μὲ τὴν ὁριζοντίαν γραμμὴν ὡς διάμετρον), τῶν Α καὶ Λ μὲ τὰ ἐλαφρῶς κοῖλα σκέλη καὶ τὴν προεκτεινομένην

1. W. M. Leake, Travels in the Morea I, σ. 272, 277 καὶ 312. Σχετικῶς πρβλ. Chr. le Roy εἰς BCH 85 (1961) σ. 215, 216 καὶ σημ. 2 βιβλιογραφίαν. Ἐπίσης ἔκθεσιν Α. Δεληβορριᾶ, εἰς ΑΔ 23 (1968) : Χρονικά, σ. 153 - 155.

2. Ὁ A. M. Woodward γράφει περὶ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς περιοχῆς Τευθρώνης, εἰς BSA XIII (1906 / 1907), σ. 257, ὅτι « ἅπασαι αἱ ἐδῶ κατὰ καιροὺς ἀνακαλυφθεῖσαι ἐπιγραφαὶ ἐξηφανίσθησαν ».

3. C. G. Yavis, Greek Altars (1949), σ. 154 - 155 καὶ 171.

4. Εἰς τὴν ἐσοχὴν διατηρεῖται ἀκόμη καὶ τὸ ἐπίχρισμα, ὥστε δὲν ἐγένετο καῦσις λιβανωτοῦ καὶ ἀρωμάτων, ὡς συνέβαινεν εἰς βωμίσκους τόσον μικρῶν διαστάσεων, C. G. Yavis, ἔ.ἀ. σ. 171 κ.ἑ. καὶ βιβλιογραφίαν εἰς ὑποσ. 22, σ. 173. Ἄλλωστε μετὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς θεότητος (ἰδὲ κατωτέρω), εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετέθη ὁ βωμίσκος, ἀποκλείεται ἡ χρῆσις λιβανωτοῦ, διότι ἡ προσφορά του ἀπηγορεύετο ρητῶς (F. Sokolowski, Lois Sacrées des Cités Grecques, Suppl. (1962), ἀριθ. 133). Ἀπομένει μία ἐκδοχή, ὅτι εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ βωμίσκου ἐπέθετον λύχνον ἢ ἄλλο αὐτοτελὲς σκεῦος διὰ τὴν συντήρησιν μικρᾶς πυρᾶς.

5. Δὲν ἀνεύρομεν δημοσίευσιν σχετικὴν ὑπὸ A. Wilhelm.

6. Γενικῶς περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων πρβλ. M. Guarducci, Epigrafia Greca I, σ. 371 - 373 καὶ 377. Περὶ τῶν μηνοειδῶν γραμμάτων βιβλιογραφίαν παρὰ J. Bousquet, BCH 80 (1956) σ. 26, σημ. 2.

Εἰκ. 2. Βωμίσκος τῆς Ἰσσωρίας Ἀρτέμιδος

ἄνω ἀριστερὰ γραμμὴν χρονολογεῖται μεταξὺ τοῦ 2ου - 1ου π.Χ. αἰῶνος (ε ἶ κ. 1).

[Β]λάστος καὶ
Ἀγαθάριν
ἀνέθηκαν

Τὸ ὄνομα *Βλάστος* ἀπαντᾷ ὡσαύτως εἰς τὴν IG V_1, 1263 ἐπιγραφὴν προερχομένην ἐκ Ταινάρου[7].

Εἰς τὸ θηλυκὸν ὄνομα *Ἀγαθάριν* ἀντὶ *Ἀγαθάριον* ἔχομεν συστολὴν τῆς καταλήξεως *-ιον* (εἰς ὀνομ. καὶ αἰτ. τῶν οὐδετέρων γενικῶς), συνήθη εἰς τὴν κοινὴν δωρικὴν διάλεκτον[8].

Δὲν ἀναφέρεται εἰς ποίαν θεότητα εἶχεν ἀνατεθῆ ὁ βωμίσκος. Ἐπιγραφι-

7. Εἰς ἐνεπίγραφον βάσιν ἀγάλματος ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἰσθμίας εἰς O. Broneer, Hesperia XXVIII (1958) 22, ἀριθ. 2, πίναξ 9 β καὶ SEG XVII, 128. Εἰς Ἀττικὰς ἐπιγραφὰς Ρωμαϊκῶν χρόνων: ἐφηβικοὺς καταλόγους IG II², 1996, στίχ. 144. IG II², 2023, στίχ. 7. IG II² 2059, στίχ. 72 καὶ ἐπιτυμβίους IG II², 8600 καὶ IG II², 10964 - 10966. Πρβλ. Pape - Benseler, Wörterbuch der Griech. Eigennamen I, σ. 214, s.v.

8. Εἰς τὸ Index τοῦ Corpus Λακωνίας καταλέγεται ὡς *Ἀγαθάριον*. Σχετικῶς πρβλ. C. D. Buck, The Greek dialects 4η ἔκδ. (1968) 45, 6.

Εἰκ. 3. Βωμίσκος τῆς Ἰσσωρίας Ἀρτέμιδος

κῶς δὲν παρέχονται περαιτέρω στοιχεῖα.

Ἡ σχετικὴ πρὸς τὸ ἀνάθημα λατρεία γίνεται φανερὰ ἐκ τῶν ἀναγλύφων παραστάσεων εἰς τὰς ἄλλας τρεῖς πλευρὰς τοῦ βωμίσκου. Εἰς τὴν δεξιὰν — ἀπὸ τῆς ἐνεπιγράφου — ὑπάρχει παράστασις ὀρθίας αἰγὸς (εἰκ. 2) καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν κυνὸς καθημένου εἰς τοὺς ὀπισθίους πόδας (εἰκ. 3). Ἀμφότερα τὰ ζῶα βαίνουν ἐπὶ ἐδάφους (πλάτ. 0,015 μ.) προεξέχοντος εἰς ἀπόστασιν 0,02 μ. ἀπὸ τῆς πρώτης ἐγκοπῆς τοῦ κάτω κυματίου. Εἰς τὴν ἀντίστοιχον πρὸς τὴν ἐνεπίγραφον πλευρὰν ἀπεικονίζεται ζεῦγος ἀνημμένων δᾴδων, στηριζομένων εἰς τὰ ἄκρα ἀναγλύφου πεδίου (τοῦ αὐτοῦ πάχους ὡς τὸ ἔδαφος τῶν δύο ἄλλων πλευρῶν καὶ ἀπέχοντος ἐξ ἴσου ἀπὸ τὸ κάτω ἐλλιπὲς κυμάτιον). Οὕτω διαμορφοῦνται εἰς τὰς τρεῖς πλευρὰς πλαίσια τρόπον τινὰ διὰ τὰς παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι διατηροῦν τὴν δροσερότητα τῆς

σελ. 43 ὡς φαινόμενον εἰς τὴν κοινὴν Λακωνικήν, καὶ γενικῶς 278, σ. 176 καὶ σ. 272.

Εἰς τὴν Ἀττικὴν ἡ κατάληξις *ιον - ιν* ἀπαντᾷ ἀπὸ τοὺς κλασσικοὺς ἤδη χρόνους: K. Meisterhans, Grammatik der Attischen Inschriften[3], 27, 4, σ. 74.

Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, κυρίως εἰς τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ προστύπου — ὄχι καὶ τόσον χαμηλοῦ— ἀναγλύφου.

Ὡς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἀπεικονιζομένων ζώων —κυνὸς καὶ αἰγὸς— γνωρίζομεν ὅτι ταῦτα συνοδεύουν συνήθως τὴ θεὰν Ἄρτεμιν. Ὁ κύων εἶναι ὁ ἀκόλουθος τῆς θεᾶς καὶ παρίσταται ἄλλοτε θηρευτικὸς καὶ ἄλλοτε « φύλαξ παρεστηκὼς » πλησίον τοῦ ἀγάλματος, ὡς ἀναφέρεται εἰς καταλόγους Δήλου[9]. Στάσιν φύλακος, μὲ ὑψωμένην τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ ὦτα πρὸς τὰ ὀπίσω, ἔχει ὁ κύων εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ βωμίσκου. Αἶγες ἐπίσης ἀπεικονίζονται εἰς ἀναγλύφους παραστάσεις ὁμοῦ μετὰ τῆς Ἀρτέμιδος[10], εἰς δὲ τὸν Παυσανίαν διεσώθησαν ἐπωνυμίαι τῆς θεᾶς ἐκ Πελοποννήσου, *Κναγία* Ἄρτεμις καὶ *Κνακεᾶτις* κ.ἄ.[11], ἐνδεικτικαὶ τῆς κατὰ τόπους λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος ὡς « ποτνίας θηρῶν ». Ἄρα ὁ βωμίσκος, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ τόπου εὑρέσεώς του, ἦτο ἀνάθημα εἰς τὴν Ἄρτεμιν Ἰσσωρίαν, ἡ ὁποία ἐτιμᾶτο ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Τευθρώνην (Παυσ. III, 25, 4), ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην[12].

Ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἀνευρέθη καὶ ἐδημοσιεύθη πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὑπὸ τοῦ A.M. Woodward ἀνάγλυφον παριστῶν τὴν θεὰν Ἄρτεμιν καὶ κύνα παρὰ τὸ ἀριστερὸν αὐτῆς. Τοῦτο ἐχρονολογήθη εἰς τὸν 3ον ἢ 2ον π.Χ. αἰῶνα καὶ ἐταυτίσθη πρὸς τὴν Ἄρτεμιν Ἰσσωρίαν, καθ' ὅσον τὸ μόνον ἀναφερόμενον ἐκεῖ Ἱερὸν γυναικείας θεότητος ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἐν λόγῳ θεάν[13]. Τὸ ἀνάγλυφον ἐπανευρέθη μετὰ πολυετῆ ἐξαφάνισιν εἰς τὸ χωρίον Φλομοχώρι, ὅπου διὰ πρώτην φορὰν ἐφωτογραφήθη[14] καὶ ἀποτελεῖ μετὰ τοῦ βωμίσκου ΕΜ 6109, ὁ ὁποῖος φέρει προφανῶς τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς θεᾶς, μοναδικὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς φύσεως τῆς Ἀρτέμιδος Ἰσσωρίας, διὰ τὴν ὁποίαν τόσον ὀλίγα εἶναι γνωστά[15].

Ὁπωσδήποτε, τὰ παρεχόμενα στοιχεῖα

9. Οὕτω ἀναφέρεται εἰς καταλόγους τῆς Δήλου ID, 1417 B, στήλη II, στίχ. 68, ἐνῷ εἰς στίχ. 52 - 53 καὶ στήλη III, στίχ. 51 ἀναγράφεται *κυνάριον παρεστηκός*.

10. Π.χ. εἰς ἀνάγλυφον Βραυρῶνος (Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχ. Ἑταιρ. κατὰ τὸ 1959, εἰκ. 18, σελ. 17).

11. Ἐκ τοῦ *κνάκων*: αἴξ (δωρ. τύπου τοῦ κνήκων) *Ἀρτέμιδος Κναγίας* παρὰ τὴν Σπάρτην (III 18, 4), *Κνακεάτιδος* εἰς τὴν Τεγέαν (VIII 53, 11). Πρβλ. L.S.J. Suppl., σ. 85. Ἐπίσης, Ἀρτέμιδος *Κνακαλησίας* εἰς τὰς Καφυὰς παρὰ τὸν Ἀρκαδικὸν Ὀρχομενόν (VIII, 23, 3). Πρβλ. W. H. Roscher, Lexikon der Griech. und Röm. Mythologie, I 1 Χρ. σ. 565 - 566. S. Wide, Lakonische Kulte, σ. 109.

12. Παυσ. III 14, 2. Καλλιμ. ὕμν. πρὸς Ἄρτεμιν, 172. Πλουτάρχ. Ἀγησ. 32, 2. Πολυαίνου 2, 1, 14. Ἡσυχίου λ. *Ἰσσωρία* καὶ Στεφ. Βυζ. s.v. *Ἰσσώριον*. Κορν. Νεπ. Ἀγησ. 6, 2. Πρβλ. εἰς S. Wide, Lakonische Kulte, σ. 97, συλλογὴν τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν ἐν Λακωνίᾳ λατρείαν τῆς Ἀρτέμιδος χωρίων.

13. A. M. Woodward εἰς BSA XIII (1906 / 7) σ. 257.

14. Δι' ὃ καὶ ἡ ἀναζήτησις τοῦ ἀναγλύφου εἰς τὴν νησῖδα Σκοπᾶ (Chr. le Roy, BCH 85 (1961), σ. 221) ἦτο ματαιοπονία. Διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ἀναγλύφου εἰς Φλομοχώριον, πρβλ. Ἀ. Δελημβορριᾶ εἰς ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σελ. 155 καὶ Πίν. 107 β. Τὸν ἐπιμελητὴν τῆς Ε΄ περιφερείας Ἀρχ/των κ. Γεώργ. Σταϊνχάουερ εὐχαριστῶ διὰ παρασχεθείσας γραπτῶς πληροφορίας. Σχετικὰς μνείας περιηγητῶν διὰ τὸ Φλομοχώρι εἰς Chr. le Roy BCH 89 (1965), 366, ἔνθα δημοσιεύονται ἐπιγραφαὶ κ.ἄ. ἐκ τοῦ χωρίου τούτου.

15. Σχετικῶς πρὸς τὴν Ἰσσωρίαν πρβλ. W. H. Roscher, Lexikon der Griesch. und Röm. Myth. I 1, σ. 573 - 574. Pauly - Wissowa, RE III A 1350 κ.ἑ. 1366 (Bölte). S. Wide, Lakonische Kulte, σ. 109, περὶ τῆς ἀνεξαρτήτου ὑποστάσεως τῆς Ἰσσωρίας καὶ μεταγενεστέρας ταυ-

ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ βωμίσκου εἶναι ἀσφαλέστερα, διότι γνωρίζομεν ὅτι τὰ θρησκευτικὰ σύμβολα παρέμενον ἀναλλοίωτα, ἐνῷ ὁ τύπος τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος ὑπέκειτο εἰς ἀλλαγὰς καὶ ἐδέχετο εὐκολώτερον ἐπιδράσεις ἐκ τῆς τέχνης. Ἔχει δὲ διαπιστωθῆ ὅτι, τοὐλάχιστον ἀπὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ ἐντεῦθεν, τὰ λατρευτικὰ σύμβολα ἐπήρκουν διὰ τὴν δήλωσιν τῆς θεότητος, τὴν ὁποίαν ἐξεπροσώπουν εἰς τὴν μυστικὴν γλῶσσαν τῶν πιστῶν ἀνεικονικῶς[16]. Λαμβανομένου τούτου ὑπ' ὄψει, ἑρμηνεύεται καλύτερον εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἡ παράλειψις τοῦ ὀνόματος τῆς θεᾶς εἰς τὴν ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν καὶ ἡ αὐτοτέλεια τῶν παραστάσεων εἰς τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῦ βωμίσκου.

Πράγματι, ἀνεικονικὴν παράστασιν θεότητος φέρει ἡ τετάρτη πλευρὰ τοῦ βωμίσκου — κυρία πλευρά, ὡς νομίζομεν, διότι εἶναι κατά τι πλατυτέρα —, ὅπου τὸ σύμβολον τῶν διδύμων δᾳδων (ε ἰ κ. 2 καὶ 3). Ἡ παρουσία τοῦ πυρσοῦ, χαρακτηριστικοῦ καὶ ἄλλων γυναικείων θεοτήτων, ὡς π.χ. τῆς Δήμητρος, συμφωνεῖ καὶ πάλιν πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ βωμίσκου εἰς τὴν Ἄρτεμιν, θεὰν τοῦ φωτός, ἡ ὁποία ὑμνεῖτο ὡς *φωσφόρος*[17], *λαμπαδηφόρος* καὶ ἄλλως. Τὰ αὐτὰ ἐπίθετα ἀπεδίδοντο εἰς τὴν Ἑκάτην[18], συγγενῆ θεότητα, τῆς ὁποίας ἡ λατρεία συνεδυάζετο εἰς πολλὰς περιπτώσεις μὲ τὴν τῆς Ἀρτέμιδος, ἤδη ἀπὸ τῶν κλασσικῶν χρόνων[19]. Συγκεκριμένως αἱ δύο δᾳδες ὑπῆρξαν τὸ κατ'

τίσεώς της μετὰ τῆς Ἀρτέμιδος. Ὑπὸ M. Nilsson (Gesch. Griech. Rel. I, 2α ἔκδ. 1955, σ. 492) συσχέτισιν Ἰσσωρίας μὲ τὴν λατρείαν τῶν πηγῶν βάσει διαφόρων χωρίων συγγραφέων καὶ τῆς ἀναφερομένης εἰς Τευθρώνην Ναΐας πηγῆς (Παυσ. III, 25, 4). Ὑπὸ Chr. le Roy, Λακωνικά, εἰς BCH 85 (1961), σ. 228 - 231 (J. et L. Robert, Bull. 75 (1962), 145)· 80 (1967), 273. SEG, 22 (1967) 306 - 307 παρέχονται νεώτερα στοιχεῖα κυρίως ἐξ ἐπιγραφῶν διὰ τὴν ἑρμηνείαν τῆς μεγάλης διαδόσεως εἰς τὴν Λακωνικὴν τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος Ἰσσωρίας εἰς τὴν Τευθρώνην καὶ Ἀστρατείας εἰς τὴν γειτονικὴν Πύρριχον (Παυσ. III 25, 3 - 4) ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀκτινοβολίας τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος (Παυσ. IV 31, 8).

16. Πρβλ. F. Chapoutier, Les Dioscures au service d'une déesse, σ. 21, σ. 334 μετὰ παραδειγμάτων φωτεινῶν ἐμβλημάτων ἀπὸ σ. 48 κ.ἑ. καὶ σ. 87, ἀριθ. 94 (πυρσοῦ). Ἐπίσης, τοῦ αὐτοῦ, ἔ.ἀ., σ. 332, διὰ τὸν συμβολισμὸν τοῦ καθαρτηρίου πυρός.

17. Ἰδὲ *φωσφόρος* εἰς Εὐριπ., Ἰφιγ. ἐν Ταύροις, 21 καὶ *Ἄρτεμις φωσφόρος* λατρευομένη εἰς Μεσσηνίαν (Παυσ. IV 31, 10). Διὰ τὴν Ἄρτεμιν Σώτειραν μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Φωσφόρου κυνηγοῦ πρβλ. G. Siebert, Artémis Soteira à Délos εἰς BCH 90 (1966), σ. 456. Διὰ τὸν ἑορτασμὸν τῆς θεᾶς εἰς τὰ Μέγαρα κατὰ τὰ τέλη τοῦ 3ου ἢ ἀρχὰς 2ου π.Χ. αἰ. πρβλ. L. Robert, Études épigr. et philol. (1938), σ. 72 - 76.

18. Ὡς π.χ. Εὐριπ., Ἑλένη, 569: « ὦ Φωσφόρ' Ἑκάτη», Ὕμν. Ὁμηρ. πρὸς Δήμητρα V, 52: « Ἑκάτη σέλας ἐν χείρεσσιν ἔχουσα ». Βακχυλ. Fragm. 40 Bergk (ἔκδ. 4): « Ἑκάτα δᾳδοφόρε, νυκτὸς μελανοκόλπου θύγατερ». Ἐπίσης Ἑκάτης ἄγαλμα φωσφόρου ἀναφέρεται εἰς τὰ ἀποσπάσματα Εὐριπ. Fragm. 388 (Nauck²) καὶ Ἀριστοφάνους Fragm. 594 (Kock). Ὅτι αἱ δύο θεαὶ ἔχουν τὰ αὐτὰ ἐπίθετα καὶ ὅμοια σύμβολα πρβλ. W. H. Roscher, Lexikon der Griech. und Röm. Mythologie I 2, σ. 1896 - 1897. M. Nilsson, Geschichte der Griech. Religion I, σ. 495. Περὶ τῆς παλαιότητος τοῦ ὀνόματος Ἑκάτη καὶ τῆς ἐτυμολογίας του (ἀσχέτως πρὸς τὴν παλαιὰν θεωρίαν τῆς συντμήσεως τοῦ ἐπιθέτου τῆς Ἀρτέμιδος *Ἑκατηβόλος* - εἰς Ὁμηρ. ὕμνον 9, 6 καὶ Ἡσύχ. λ. ἀναφορικῶς πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα) πρβλ. Th. Kraus, Hekate (1960), σ. 14 - 17 καὶ σ. 22. Kl. P., Lexikon der Antike, II, 982, 14 κ.ἑ. Περὶ τῆς Ἑκάτης εἰς τὸ Βυζάντιον πρβλ. L. Robert, Les Stèles funéraires de Byzance (1964), καὶ Index, σ. 155 - 159 μετὰ τῆς παλαιοτέρας βιβλιογραφίας, ὡς καὶ Th. Kraus, ἔ.ἀ., σ. 53.

19. Αἰσχ., Ἱκέτ., στίχ. 675 « Ἄρτεμιν δ' Ἑκάταν γυναικῶν λόχους ἐφορεύειν ». Πρβλ. M.

ἐξοχὴν σύμβολον τῆς Ἑκάτης καὶ τοῦτο, ὅταν συνυπάρχῃ μετὰ τοῦ κυνός, θεωρεῖται τὸ ἀσφαλέστερον σημεῖον διὰ τὴν ἀναγνώρισίν της[20]. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἄρτεμις περιγράφεται ἐνίοτε κρατοῦσα δύο δᾷδας καὶ ἀποκαλεῖται *ἀμφίπυρος*[21].

Παρομοίας ἰδιότητας πρὸς τὴν Ἄρτεμιν - Ἑκάτην εἶχε προφανῶς ἡ Ἄρτεμις Ἰσσωρία, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῆς κατ' ἐνώπιον ἱερατικῆς στάσεως καὶ τοῦ τρόπου ἐνδυμασίας τῆς θεᾶς εἰς τὸ προαναφερθὲν ἀνάγλυφον τῆς Τευθρώνης[22], ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς συμβολικὰς παραστάσεις τοῦ βωμίσκου (ζεῦγος πυρσῶν καὶ προσφιλῆ ζῶα). Γίνεται φανερὸν ὅτι ἡ Ἰσσωρία μὲ τὸν ποδήρη χιτῶνα[23] εἶχε

Nilsson, Gesch. der Griech. Rel. I (1955), σ. 495 καὶ 725. Διὰ τὴν ταύτισίν των ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τῆς Φωσφόρου πρβλ. Th. Kraus, Hekate (1960), σ. 28, 78, 85. M. Nilsson, Gesch. der Griech. Rel. I (1955), σ. 495 καὶ 725· Χρ. Χρήστου, ΑΕ, 1953 - 1954, Γ΄ (1961) εἰς μνήμην Γ. Οἰκονόμου, σ. 197. G. Siebert, BCH 90 (1966) 455 κ.ἑ.

20. Διὰ τὴν δυσκολίαν προσδιορισμοῦ τῆς ὑποστάσεως μιᾶς θεᾶς, ὅταν φέρῃ δᾷδα καὶ ἔχῃ κύνα παρ' αὐτήν, πρβλ. L. Robert εἰς Hellenica, X (1955) 113 - 117. G. Siebert, BCH 90 (1966), σ. 455 καὶ 457, σημ. 5. Ἐξ ἄλλου αἱ δύο δᾷδες δὲν ἀποτελοῦν σημεῖον δηλωτικὸν τῆς Ἑκάτης ἀποκλειστικῶς, π.χ. εἰς ἀνάγλυφον Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείου, Γλυπτὰ 1414 (Ἰ. Σβορώνου, Ἐθν. Μουσεῖον, σ. 66), ὅπου ἡ ἀπεικονιζομένη θεὰ μὲ δύο δᾷδας καὶ ἄνευ κυνὸς ἔχει χαρακτηρισθῆ ὡς «Δήμητρα» καὶ εἰς ἕτερον ἐκ Πειραιῶς, αὐτόθι, Γλυπτὰ 1403 (Ἰ. Σβορώνου, ἔ.ἀ., σ. 352, πίν. 39, 5· Σ. Καρούζου, ΑΜ 82 (1967) σ. 161, πίν. 87· τῆς ἰδίας, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον, Συλλογὴ γλυπτῶν, Περιγραφικὸς Κατάλογος, Ἀθῆναι 196 ', σ. 132, πίν. 42 α, ὡς «Κόρη».

21. Σοφοκλέους, Τραχίνιαι 214 : « ἐλαφηβόλον ἀμφίπυρον » καὶ Οἰδ. Τύραν., 206 : « τάς τε πυρφόρους Ἀρτέμιδος αἴγλας, ξὺν αἷς Λύκι' ὄρεα διᾴσσει . . . ». «Ἀμφίπυρος» ἦτο ἡ Ἄρτεμις Σωτείρα τῶν Μεγάρων κατὰ τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ ἀγάλματος τοῦ Στρογγυλίωνος : εἰς νομίσματα Μεγάρων, πρβλ. F. W. Imhoof-Blumer καὶ P. Gardner, Numismatic Commentary on Pausanias, σ. 4, πίν. A, ἀριθ. 1 (αὐτόνομα, περὶ τὸ 146 π.Χ. καὶ ἀργότερον) καὶ Παγῶν Μεγαρίδος πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 496 - 498 (ἐποχῆς Κομμόδου). Εἰς λύχνους « κορινθιακοὺς » Ἐθν. Ἀρχ. Μουσ. ἀριθ. 3229 (G. Siebert εἰς BCH 90 (1966), σ. 489, ἀριθ. 9, εἰκ. 13) καὶ Δελφῶν (P. Perdrizet, F. d. Delphes, ἀριθ. 550. Ph. Bruneau, Lampes Corinthiennes εἰς BCH 95 (1971), σ. 476, ἀριθ. 37, εἰκ. 38). Περὶ τῆς Ἀρτέμιδος Σωτείρας τῆς Δήλου πρβλ. G. Siebert εἰς BCH 90 (1966) 447 - 459. Δὲν γνωρίζομεν ποία Ἄρτεμις ἀπεικονίζεται εἰς νομίσματα Λακωνίας (πρβλ. BMC, σ. 126, ἀριθ. 58 - 60, πίν. XXV, ἀριθ. 3. F. M. Imhoof - Blumer καὶ P. Gardner, ἔ.ἀ., σ. 54, πίν. N, ἀριθ. 2 : Ἄρτεμις τρέχουσα πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ δύο δᾷδας καὶ τὸν κύνα πλησίον), διὰ τὴν ὁποίαν ἐπροτάθη ἤδη ἀλλὰ ἐγένετο μετ' ἀμφιβολιῶν τὸ ὄνομα τῆς « Ἀστρατείας » (S. Wide, Lakonische Kulte, σ. 101). Ἴσως πρόκειται ἀκριβῶς διὰ τὴν γειτονικὴν Ἄρτεμιν τῆς Τευθρώνης, ὡς αὕτη προσδιορίζεται κατωτέρω.

22. Βλ. ἀνωτέρω, σημ. 13 καὶ 14. Ὁ A. M. Woodward δὲν διέκρινε τί ἐκράτει ἡ θεὰ εἰς τὴν ἀριστερὰν (ἴσως ἓν μικρὸν ζῷον, πρβλ. W. H. Roscher, Lexikon der Griech. und Röm. Mythol. I 1 σ. 566 ἢ καρπὸν ροιᾶς), εἰς δὲ τὴν πρόχειρον ἐκ Φλομοχωρίου φωτογραφίαν τοῦ ἀναγλύφου δὲν φαίνεται, ἐὰν ἡ θεὰ ἔφερε πόλον ἢ χαμηλὸν κάλαθον εἰς τὴν κεφαλήν. Πιθανὸν εἶναι ὅτι εἰς τὸ ἀνάγλυφον ἀπεικονίζεται τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα, ὡς ἤδη ἐλέχθη, τῆς Τευθρώνης.

23. Γενικῶς ἐκ τῶν διακρινομένων στοιχείων εἰς τὴν φωτογραφίαν εἶναι ἐμφανὴς ἡ ὁμοιότης τοῦ ἀναγλύφου τῆς Τευθρώνης πρὸς τὸ ἀνάγλυφον Ἑκάτης Ἐθν. Ἀρχ. Μουσ., Γλυπτὰ 1416 (παλαιὸς ἀριθ. Ἀρχ. Ἑταιρείας 3824 τοῦ ἔτους 1884) προερχόμενον ἐξ Ἀττικῆς, καὶ ἐσφαλμένως ἀναφερθὲν (ὡς ἐκ «Θήρας;») εἰς τὸν κατάλογον Π. Καστριώτου, Γλυπτὰ τοῦ Ἐθν. Μουσείου (1908), σ. 249· Ἰ. Σβορώνου, Ἐθν. Μουσ. πίν. 66· G. Siebert εἰς BCH 90 (1966), 455, εἰκ. 7. Ἕτερον δεῖγμα ὁμοιότητος ἔχομεν εἰς ἀνάγλυφον Ἑκάτης, ἱσταμένης ὡσαύτως κατ' ἐνώπιον μὲ δύο δᾷδας καὶ κύνα παρ' αὐτήν (L. Robert, Hellenica X (1955), σ. 113 - 117) προερχόμενον ἐκ Σατάλων Λυδίας (πόλιν προσδιορισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, Villes d'Asie Mineure IV (1962)

χθόνιον χαρακτῆρα, ὡς καὶ ἡ Ἑκάτη, ὑποδηλούμενον κυρίως ἐκ τοῦ συμβόλου τῶν δύο δᾳδων καὶ τῆς παρουσίας τοῦ δαιμονίου[24] κυνός. Ἄλλωστε ἡ λατρεία χθονίων θεοτήτων μαρτυρεῖται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μάνης[25].

Περαιτέρω, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι τὰ οἰκεῖα σύμβολα μιᾶς θεότητος παρέμενον τὰ αὐτὰ ἐν χρήσει ἐπὶ αἰῶνας, εἶναι εὔλογον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς τὴν ἀπομονωθεῖσαν ἐνωρὶς Λακωνικὴν ἐλατρεύετο ἡ « ἀμφίπυρος » Ἄρτεμις - Ἑκάτη πρὸ τῶν κλασσικῶν ἀκόμη χρόνων, ὁπότε τοποθετεῖται μετὰ βεβαιότητος ἡ δημιουργία τοῦ γνωστοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς τριμόρφου Ἑκάτης[26].

Κατὰ ταῦτα ἡ Ἄρτεμις Ἰσσωρία ἀποτελεῖ ἓν ἀκόμη παράδειγμα τῆς ἀρχεγόνου λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ κατ' ἀναλογίαν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ πρὸς τιμήν της τελεταὶ εἶχον ἀσυνήθη καὶ πρωτόγονα στοιχεῖα[27]. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ πρωτόγονος χαρακτὴρ τῆς λατρείας τῆς

ἔκδ. 2 σ. 93-103). Ἐκ τῶν εἰκονογραφικῶν τούτων στοιχείων (ἱερατικὴ στάσις, ποδήρης χιτὼν καὶ πόλος, δύο δᾷδες καὶ παρουσία τοῦ κυνὸς) προσδιορίζεται ἡ Ἑκάτη μετὰ βεβαιότητος, ἐκτὸς ἐὰν ὁ τόπος εὑρέσεως τοῦ ἀντικειμένου εἶναι ἐνδεικτικὸς χθονίας λατρείας, ὡς π.χ. τὸ ἀνευρεθὲν πλακίδιον τῆς Ἀρτέμιδος - Ἑκάτης ἐντὸς τάφου τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. εἰς χωρίον Δαιμονιές, βορείως τῆς Σπάρτης, δημοσ. ὑπὸ Χρ. Χρήστου εἰς Ἀρχ. Ἐφ. 1953 - 1954 (1961) Γ', σ. 188 - 200. Πρβλ. BCH 80 (1956): Chron., σ. 277. Περὶ τῆς κοινῶς ἀποδεκτῆς χθονίας ὑποστάσεως τῆς Ἑκάτης πρβλ. M. Nilsson, Gesch. der Griech. Rel. I (1955), σ. 495 καὶ 725. Th. Kraus, Hekate (1960), σ. 104 - 105 καὶ G. Siebert εἰς BCH 90 (1966) σ. 447 - 459.

24. Πρβλ. H. Scholtz, Der Hund in der Griech. Röm. Magie und Religion (1937), σ. 12 - 28· M. Nilsson, Gesch. der Griech. Rel. I, 724· Χρ. Χρήστου, Ἄρτεμις Ἑκάτη, ΑΕ 1953 - 1954 Γ' (1961) εἰς μνήμην Γ. Οἰκονόμου, σ. 197· Th. Kraus, Hekate, σ. 25 - 26. B. Freyer - Schauenburg ΚΥΩΝ ΛΑΚΩΝΟΣ - ΚΥΩΝ ΛΑΚΑΙΝΑ εἰς Antike Kunst 13 (1970) σ. 98, σημ. 20 (J. καὶ L. Robert, Bull. 85 (1972) ἀριθ. 144). Διὰ τὴν σημασίαν τοῦ ὀρυομένου κυνὸς παρὰ τὴν Ἑκάτην πρβλ. M. Nilsson, ἔ.ἀ., 724.

25. Διὰ τὴν ὕπαρξιν λατρείας χθονίων θεοτήτων εἰς τὴν Μάνην (πρβλ. σχετικῶς ἀντίθετον ἄποψιν τοῦ Chr. Le Roy εἰς BCH 85 (1961) 230), ἀρκεῖ νὰ ἀναφερθῇ τὸ εὑρισκόμενον πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος (Στράβ. VIII 5, 1) σπήλαιον (A. M. Woodward BSA XIII (1906 - 1907) 249 - 253 καὶ H. Waterhouse καὶ R. Hope Simpson αὐτόθι 56 (1961), σ. 123) καὶ ὁ μῦθος τῆς ἀναγωγῆς τοῦ Κερβέρου ἐκ τοῦ Ἅδου (Παυσ. III, 25, 4), ὡς καὶ τὸ ἐκεῖ « Νεκυομαντεῖον » ἢ « Ψυχοπομπεῖον ».

26. Παυσ. II, 30, 2 : « Ἀλκαμένης δέ, ἐμοὶ δοκεῖν, πρῶτος ἀγάλματα Ἑκάτης τρία ἐποίησε προσεχόμενα ἀλλήλοις, ἣν Ἀθηναῖοι καλοῦσιν Ἐπιπυργιδίαν ». Th. Kraus, Hekate, σ. 84 - 101. Περὶ συνυπάρξεως ἤδη ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. τῶν δύο διαφορετικοῦ τύπου λατρευτικῶν ἀγαλμάτων ἀμφιπύρου θεᾶς, τῆς Ἀρτέμιδος Σωτείρας (τοῦ Στρογγυλίωνος) καὶ τῆς Ἑκάτης (Ἀλκαμένους), πρβλ. G. Siebert, BCH 90 (1966) 458. J. et L. Robert, Bull. 80 (1967), 407. Ὑπόθεσιν διὰ τὴν καταγωγὴν τῆς τριμόρφου Ἑκάτης ἐξ ἀρχαιοτέρων προτύπων ἱερᾶς τριάδος πρβλ. F. Chapoutier, Les Dioscures au service d'une déesse (1936), σ. 196.

27. Ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν Λακωνικὴν λατρειῶν τῆς Ἀρτέμιδος ὑπὸ διαφόρους ἐπωνυμίας (ἄνω σημ. 11, ἀλλὰ καὶ *Δίκτυννα, Αἰγιναία, Κορυθαλία, Ὀρθία* κ.ἄ., αἵτινες γενικῶς θεωροῦνται ἐκφάνσεις τῆς πολλαπλῆς ὑποστάσεως τῆς « ποτνίας θηρῶν ». Πρβλ. Χρ. Χρήστου, ΑΕ 1953 - 1954 (1961), Γ' εἰς μνήμην Γ. Οἰκονόμου, σ. 194 - 195 μετὰ βιβλιογραφίας) καλύτερον γνωρίζομεν τὸν χαρακτῆρα τῶν τελετῶν τῆς Ὀρθίας (M. Nilsson, Gesch. der Griech. Rel. I (1955), σ. 487 - 491. T. B. L. Webster, Greek Theatre Production, σ. 128 - 131 καὶ σ. 164). Σχέσιν πρὸς τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς πρὸς τιμὴν τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος, πρβλ. Lilly G. Kahil εἰς Antike Kunst (1963), Beiheft I, σ. 28 καὶ αὐτ. « Autour de l'Artémis Attique », ἔ.ἀ. 8 (1965), σ. 28 - 32.

Ἰσσωρίας διετηρεῖτο μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Παυσανίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὡδήγησε τὸν περιηγητὴν νὰ προβῇ εἰς σαφῆ διαχωρισμὸν (III, 14, 2) τῆς Ἀρτέμιδος Ἰσσωρίας ἀπὸ τῆς Ἀρτέμιδος[28] καὶ εἰς τὴν διευκρίνησιν, ὅτι ἡ Ἰσσωρία ἦτο ἡ Βριτόμαρτις τῶν Κρητῶν[29].

Σήμερον γνωρίζομεν ὅτι ἡ Ἰσσωρία Ἄρτεμις, τῆς ὁποίας ἡ ἐξ Ἀνατολῶν ἀρχαιοτάτη προέλευσις μαρτυρεῖται μέχρι καὶ τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ., ὑπῆρξε μία ἐκ τῶν πολλῶν μορφῶν τῆς θεᾶς τῆς φύσεως μὲ ἔντονον χθόνιον χαρακτῆρα.

Πλὴν ὅμως τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν θρησκειολογίαν στοιχείων ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῶν λατρευτικῶν τούτων παραστάσεων, ὁ βωμίσκος ΕΜ 6109 παρέχει σημαντικὴν μαρτυρίαν διὰ τὴν ταύτισιν τῆς περιοχῆς πρὸς τὴν Τευθρώνην, γενομένην μέχρι τοῦδε ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πληροφοριῶν τοῦ Παυσανίου καὶ ἐκ τοπογραφικῶν μόνον ἐνδείξεων καὶ σποραδικῶν εὑρημάτων[30].

ΝΤΙΝΑ ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

28. Ἀπὸ τῆς κλασσικῆς Ἀρτέμιδος τῆς ἐποχῆς του ἡ ἀπὸ τῆς Ἐφεσίας, τῆς ὁποίας τὴν εὐρέως διαδεδομένην εἰς τὴν Μεσσηνίαν λατρείαν (IV 31, 8) ἰδιαιτέρως ἐξαίρει καὶ αἰτιολογεῖ; (Σχετικῶς πρὸς τὴν διάδοσιν τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος εἰς τὴν Τευθρώνην καὶ Πύρριχον καὶ τὴν κατὰ τὴν παράδοσιν ἵδρυσιν τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἀστρατείας Ἀρτέμιδος καὶ Ἀπόλλωνος Ἀμαζονίου πρβλ. Chr. Le Roy, BCH 85 (1961) 230 καὶ ἄνω σημ. 15).

29. «... Ἀρτέμιδος Ἰσσώρας ἱερόν· ἐπονομάζουσι δὲ αὐτὴν καὶ Λιμναίαν, οὖσαν οὐκ Ἄρτεμιν, Βριτόμαρτιν δὲ τὴν Κρητῶν· τὰ δὲ εἰς αὐτὴν ὁ Αἰγινατῖος ἔχει μοι λόγος». Ἡ παραπομπὴ αὕτη εἰς τὰ περὶ Αἰγίνης (II, 30, 2), ἡ σύγκρισις συναφῶν θεοτήτων (Δίκτυννα, Βριτόμαρτις, Ἀφαία) καὶ ἡ ἐμμονὴ τοῦ Παυσανίου εἰς τὴν ἐκ Κρήτης καταγωγήν των, συνδεομένη ἐμμέσως μὲ τὴν Ἰσσωρίαν, δὲν εἶναι εὔκολον νὰ ἀμφισβητηθῇ.

Γενικῶς ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν γενομένων παρατηρήσεων θὰ ἔπρεπεν ἴσως νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὴν παλαιὰν ἐκ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος ἄποψιν τοῦ F. G. Welcker, Griech. Götterl. I (1857), 585, καθ' ἣν ἡ Ἰσσωρία ἢ Ἰσσώρα, ὡς ρυθμίστρια τοῦ χρόνου, ἐτήρει πάντοτε τὰς «ὥρας» ἰσοχρόνους. Ἴσως δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἡ προταθεῖσα ὡς πιθανὴ θεωρία τοῦ F. Chapoutier, Les Dioscures au service d' une déesse, σ. 197 - 198 καὶ σημ. 5, ὅτι εἰς τὰς τριάδας τῶν γυναικείων θεοτήτων ἀπὸ τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς καὶ ἐντεῦθεν (μεταξὺ τῶν ὁποίων τοποθετεῖ μετ' ἀμφιβολιῶν καὶ τὰ ἀρχέτυπα τῆς τριμόρφου Ἑκάτης) δυνατὸν νὰ προσδιορίσωμεν τὰς παρὰ τὴν Μεγάλην θεὰν δύο ὑποδεεστέρας θεότητας ὡς τὰς Ὥρας, τὰς «πολυανθέμους» (Πίνδ. XIII, 17) καὶ «φύλακας τῶν θυρῶν τοῦ οὐρανοῦ» (Ἰλιὰς Ε, 749 κ.ἑ.).

30. Ἰδὲ ἀνωτ. σημ. 1 καὶ 2.

ARULA D'ARTÉMIS ISSORIA

L'épimélète de la Collection Épigraphique d'Athènes publie de nouveau une inscription dédicatoire de Laconie (IG V_1, 1219), après avoir identifié l'autel correspondant, considéré depuis longtemps comme perdu et retrouvé récemment dans le Musée sous le nº d'inventaire EM 6109.

Elle présente le texte corrigé (fig. 1) [B]λάστος καὶ | Ἀγαθάριν | ἀνέθηκαν qu'elle situe entre le IIe et le Ier s. av. J.-C., avec un commentaire. En outre,

étant donnée la provenance de l'autel de l'île Scopas du village Kotronas dans le Magne, site identifié depuis longtemps avec l'antique Teuthrônê, l'auteur cherche, à travers les représentations sûrement religieuses de cet autel – portatif et à figures sur les trois côtés (fig. 2 et 3) – à distinguer les symboles d'Artémis Issoria, au culte inconnu, rendu d'après Pausanias, entre autres témoignages à Sparte et à Teuthrônê. Plus que la chèvre, sculptée sur le côté droit (en partant toujours de la face inscrite de l'autel), ce sont les deux autres images en relief, celle du chien gardien (à gauche) associée à la paire de flambeaux allumés (côté opposé à celui de l'inscription), qui évoquent le culte de l'Artémis - Hékaté. Les deux flambeaux symbolisent la déesse même.

D'ailleurs le nom d'Artémis Issoria de Teuthrônê a été déjà mentionné à propos d'un relief de cette région représentant une déesse (publié par A. M. Woodward, BSA, 1906 - 7, p. 257 perdu ensuite et retrouvé dans le village de Flomochori cf. ΑΔ 23 (1968): Chronique, p. 155 et pl. 107 b). L'auteur rapproche le type de la déesse à d'autres d'Artémis-Hékaté (v. *supra* note 23).

Aujourd'hui, grâce aux symboles de l'autel portatif EM 6109 la recherche sur le culte de l'Issoria est plus documentée, étant donné que dès l'époque classique non seulement Hékaté mais aussi Artémis se nommait «ἀμφίπυρος» (avec deux flambeaux) et que Pausanias fait une différence entre la nature de l'Issoria et celle de l'Artémis en identifiant cette déesse Laconienne à la Britomartis de Crète (III 14, 2); on pourrait voir dans le culte de l'Issoria un des aspects de l'Artémis préclassique avec des caractéristiques résolument chthoniennes.

DINA PEPPAS – DELMOUSOU

THE MINOAN SILVER PIN FROM MAVRO SPELIO: AN INTERPRETATION

The writing on the silver pin from Mavro Spelio is in Hittite as the transliteration of the inscription indicates. I am indebted to Mr W.C. Brice for his transcription and explanation of the signs (without which my work would have been rendered more difficult) in the joint article by him

and Dr S. Alexiou in *Kadmos*[1]. The translation, as here set out, confirms the view, expressed by Dr Alexiou in the joint article, that the silver pin is a 'hair - pin'[2]. *We have in this inscription the authentic voice of a princely Minoan.*

The word arrangement as set out by Brice is generally followed in the elucidation of the inscription as set out below[3]; then follows a commentary.

A - - - - -	*[This inscription]*
B ... zi - ?	
C dar-ku-mi-zi	*states : -*
D ha-min-ka-na	*« To bind*
E lan s (a-a-w) a-pi	*the loose hair*
F te-s(u)-ke-s(e)-ki-nun	*I put*
G a-da-la	*a pin,*
H ti-di te-ḫan-tis	*I, the high official,*
I ta-san-za	*the mighty*
J tar-te-nu-tu za-re	*marshal,*
K - - - - - - - -	*[personal name]»*

Commentary

References : W. = J. Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1952; E. = J. Friedrich, *Hethitisches Elementarbuch* I, Heidelberg 1960; 3. Erg. = J. Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch*, 3. *Ergänzungsheft*, Heidelberg, 1966.

Remarks:

1. *t* and *d*, *e* and *i*, are often interchangeable in Hittite writing (cf. E. 28, sect. 20; 25, sects. 9 - 11).
2. In Indo - European Hittite loan words from neighbouring languages such as Hattic, the language of the pre - Hittite inhabitants of Anatolia, and Akkadian, the Semitic language of Assyria, and Babylonia, often occur, so too words from Sumerian, the non - Indo - European, non - Semitic language of southern Babylonia.
3. The first two words of the inscription are not clear and the last word on the end of the pin has disappeared together with the broken - off end. It probably contained a personal name. The first two words probably read as follows : 'This inscription' or the like, since the third word *dar-ku-mi-zi* = *tarkumezzi*, 'states' :—
   It has been noted that the inscription occurs on one side only of the pin, the other side is ornamented with crocus flowers.

dar-ku-mi-zi = *darkumizzi*, 'states' (W. 214, *tarkummai-* ... verkünden, melden; deuten, erklären, übersetzen » ... Prs. Sg. 3. *tarkumaizzi* ... *tarkumezzi* ... *tarkumiẖazi* ... *tarkumiẖaizzi*).

ha-min-ka-na = *haminkanna*, 'to bind' (W. 49, *ḫamenk-*, *ḫamank-*, *ḫamink-*, « binden, verbinden »; cf. E. 78, 142, sect. 272, for the Hittite infinitive in *-anna*).

lan = *lan*, 'loosened, loose' (W. 123, *la-* ... lösen ... Part., *lant-*; cf. E. 144, sect. 277, for the passive meaning of participles of transitive verbs in Hittite). *lan* is the neuter

1. S. Alexiou and W. C. Brice, A silver pin from Mavro Spelio with an inscription in Linear A, Kadmos XI, Heft 2 (1972), 113 - 124.

2. Op. cit., 115.

3. I differ from Brice as regards some signs and world - divisions : my transliteration is based mainly on a transcription of the signs on plate II of the above article.

singular, accusative, of the participle *lanza* (common), *lan* (neuter), stem *lant* (cf. E. 53, sect. 71, for the declension of the participle in Hittite).

s(a-a-w)a-pi = an extended form of *šapi*, 'hair' (cf. W. 183, *šapikkušta* =URUDU *šepikkusšta* « Spänge (??) Haarnadel (?)»).

te-s(u)-ke-s(e)ki-nu^{n} = *teškeškinun*, 'I put' (cf. W. 222, *tešk-* It. zu *tija-* « treten », selten auch zu *dai-* « setzen »). *teškesk-* appears to be a still stronger iterative of *dai-*, 'put' (cf. E. 95, sect. 168, for iteratives in *-šk-*, with Prt. Sg. 1. in *-inun*).

a-da-la = *adala*, 'pin'; since *šapi* above is the word for 'hair', *adala*, from the context, is a word for 'pin', following directly as object after the word 'I put'.

ti-di = *tidi*, a writing of the borrowed Hattic *teti*, 'great' (W. 318, *tet(t)i-*, groß ... *titah-zilat* « großer Thron»).

te-ḫa^{n}*-ti*^{s}, a writing for *tuḫkantis*, 'high official' (W. 226, LU *tuḫkanti-* ... c. einer der höchsten hethitischen Würdenträger, der Königsfamilie angehörig; wohl nicht = akk. *tartenu* ... Sg. N LU *tuḫkantiš*). Yet *tuḫkantiš* does = *tartenu* since a form of this word occurs below (cf. also W. 318, Hattic *ua-tuḫkanten* (höher Würdenträger; h. *tuhkanti-*).

ta-sa^{n}*-za*, a shorter writing for *taššuanza/daššuanza*, 'strong, mighty' (W. 219, *daššuant-* « stark, fest» ... Sg. N. c. *daššuanza*. *taššuanza/daššuanza* is an extended spelling of *taššuš/daššuš* « stark, fest» (W. 218; cf. E. 40, sect. 48, for the alternative form in *-anza*, stem *- ant-*).

tar-te-nu-tu za-re = *tartenutu zare*, 'person of field marshal status', i.e. *tartenutu*, 'status of field marshal', an Akkadian loan word in Hittite (cf. W. 313-4, LU *tarten(n)u* ... « Feldmarschall » ... *tarten(n)ūtu* « Feldmarschallswürde »), + *zare*, 'person', a Hattic loan word in Hittite. (cf. 3. Erg. 46, *zari-*, « Mensch »).

Prof. S. DAVIS

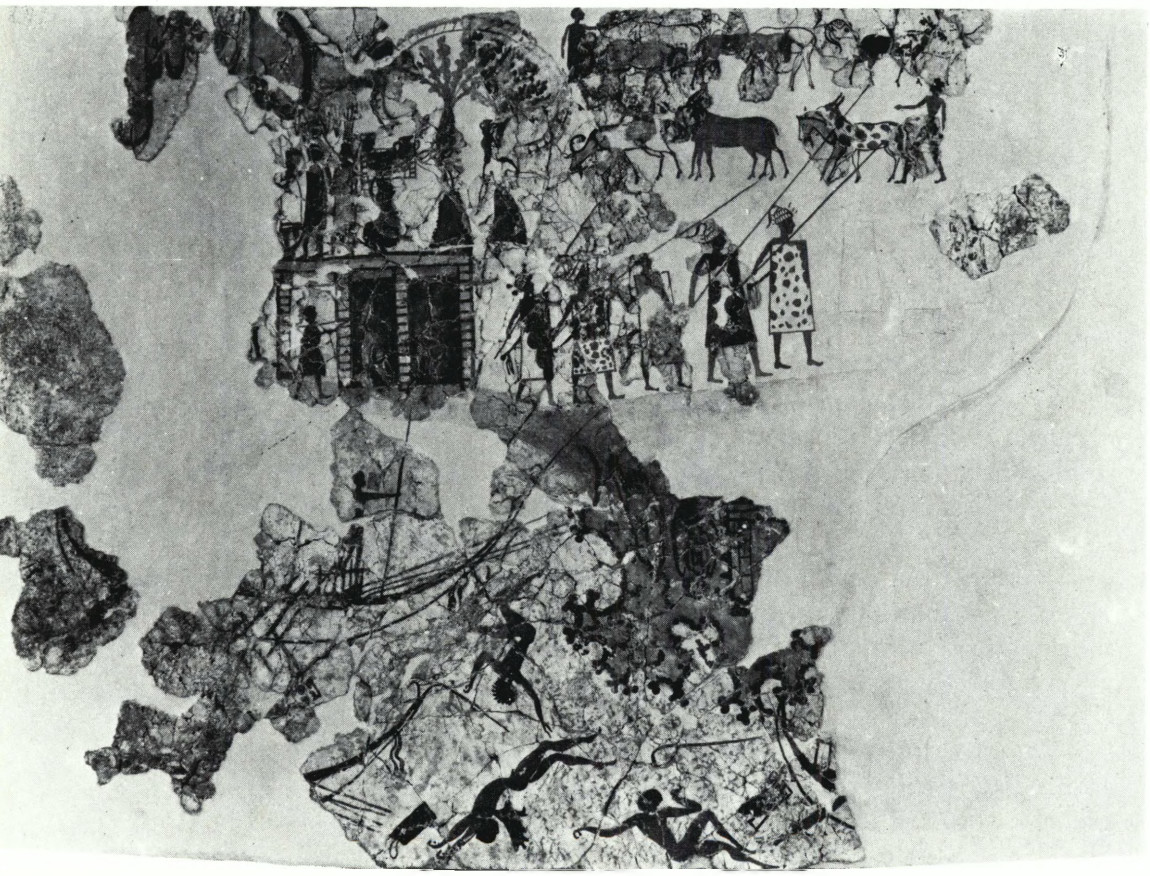

Fig. 1. The « Libya Miniature fresco ». Sea-battle and landing of warriors

FROM THE MINIATURE FRESCO OF THERA: A DETAIL OF THE BODY-SHIELD

The main hero who fights with a huge Mycenaean shield in Troy is, of course, Ajax; but Hector, in a passage relating his duel with Ajax[1], is imagined by the Poet –although perhaps unwillingly– as bearing the same shield. In another passage, the same hero is more clearly described as bearing a body-shield quite similar to the type discussed here[2]. Still more clear

1. Il. H (7) 272 and comp. N (13) 543 with the comments in the Ameis-Hentze edition.

2. Il. Z (6) 117-8: The body-shield caused discomfort to Hector at the neck and ankles while he walked towards Troy. The scene may be perfectly understood if we remember that the body-shield, when not needed, was turned towards the back, thus permitting free walking or better fighting with both hands. See such representations in Marinatos-Hirmer, *Kreta, Thera und das Mykenische Hellas* (1973), pl. L below and CMS I Nr. 12.

is the description in the case of the excellent soldier Periphetes of Mycenae[3]. It is in this passage that the name 'body - shield' (ποδηνεκὴς) is used by the Poet.

Among the scenes of the miniature fresco from the 'West House' in Thera, there is one depicting a landing at the first of the three 'towns'. This may now be described more accurately as a big sheep - fold. It seems that the whole detachment of warriors (ἐπιβάται), from one of the warships, has just landed in order to take possession of the prey. We know that in the classical period the ἐπιβάται of each trireme were ten hoplites. In accordance with this knowledge we have the fact that nine to ten warriors are seated under the awning of each warship.

The very first part of the fresco (fig. 1; Colour Plate III) shows that a sea-battle has preceded the landing. Drowned soldiers are floating upon the surface of the waters (fig. 3). Of the two warships, both in disorder, the lower one is empty and the one higher up has only a single warrior keeping guard. He stands on the ἴκριον of the prow with a huge naval spear (ξυστὸν) in his hand. Its point is ἐπίκαυτος.

Among the dead we see a hook (κόραξ) and three body-shields on the surface of the sea. The curious object which looks like a wing attached round the neck of one of the drowned men is in fact an ostrich wing. We know from Herodotus that one of the Libyan clans, the Makai, used ostrich wings as shields upon their breasts. Next to

Fig. 2. Drawings of the « Captain » and of a floating body-shield

3. Il. O (15) 645 f.

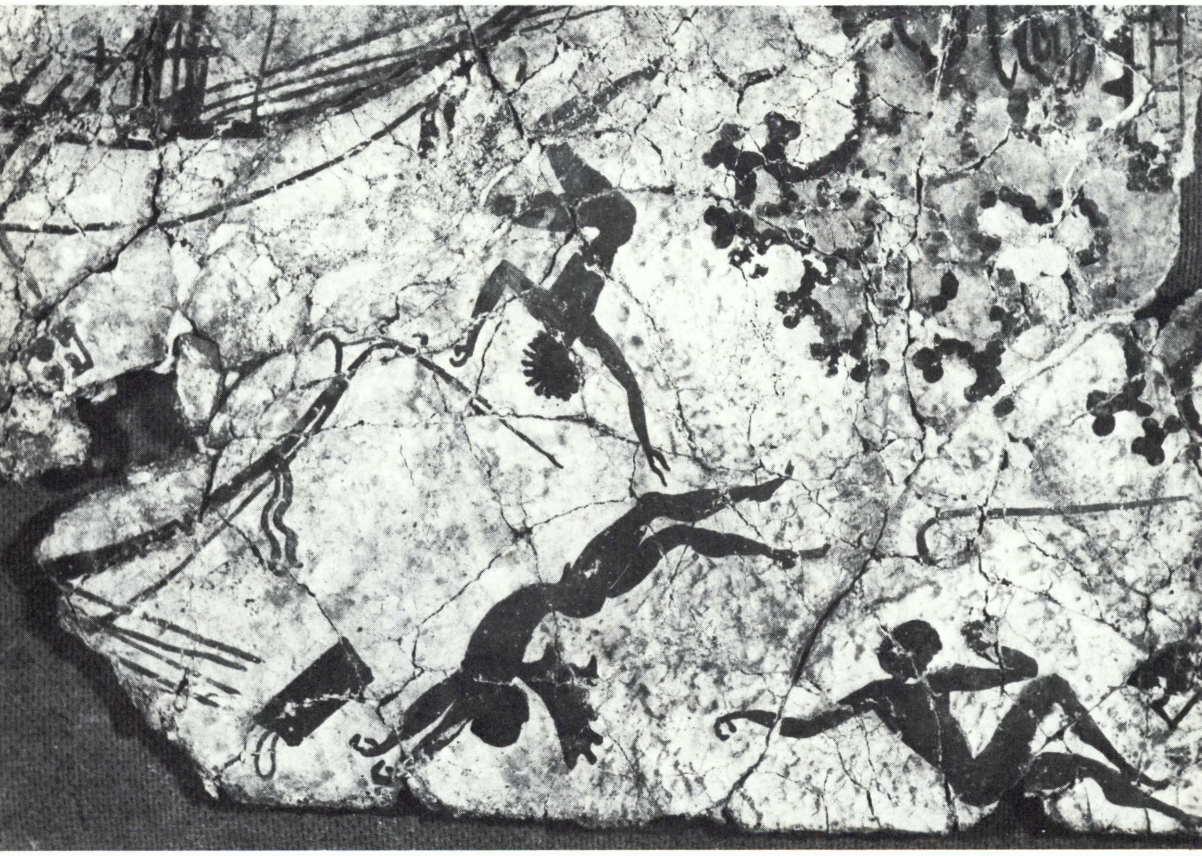

Fig. 3. Shipwreckers or victims of a sea-battle

this man is the first body-shield. It is black, without any detail, but the loop through which it was fastened round the neck is shown quite clearly. Higher up to the left, there is another shield. It is evidently made of oxhide or hides, but the representation is so damaged that no other detail is visible.

Much more interesting is the third body-shield, which is preserved in the lower right hand corner of the scene. It is rectangular in shape, clearly made of oxhide and –what is most interesting– showing distinctly a semi-circular incision on its lower short side. It is also clear that the incision is not in the middle, but nearer to the left corner of the shield.

The explanation of this device is given by the first (from the left) of the landing warriors. From the decoration on his helmet he seems to be the captain of the detachment. All the soldiers wear the same kind of 'Amyntor's helmet' covered with boar's tusks, and swing in their hands huge naval spears (ξυστὰ ναύμαχα). The sheaths of their swords are also visible. From their

extremities hang leather or linen straps. From a passage of Apollonius Rhodius we may conclude that these were what might be called the first military 'personal bandages' ever known. Indeed, Apollonius tells us how the hero Eribotes loosed such a strap from the sheath of his own sword in order to bind up the wound of the hero Oileus[4].

All hoplites advanced protected by their body-shields, made of oxhide. These shields do not exactly cover the whole length of the body, but reach just below the knees. The captain's shield shows distinctly the incision in question. The details are more clear on the drawing of fig. 2. The incision lies near the upper right corner of the shield (left, for the spectator, who sees the shield from its outward side). It fits well to the warrior's neck.

The usefulness of this device is twofold. First, it protects the warrior's throat, which in the case of body-shield armours, was the only vulnerable part of the body. Second, the slight displacement of the shield to the left, while still protecting the warrior's body, leaves more freedom to the right hand, which wields the spear or the sword, or even throws stones, as in the duel between Hector and Ajax.

We can realize now that the shield floating in the sea stands upside down, showing its inner side.

Prof. SP. MARINATOS

4. *Argonautica* B 1041 f. : ἕλκος δὲ ξυνέδησεν, ἀπὸ σφετέρου κολεοῖο λυσάμενος τελαμῶνα κατήορον. Compare Liddell s.v. *τελαμών* 2 : a linen bandage used for wounds. The baldric of the sword (in contrast to κατήορος) was called ἀναφορεύς.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΑΑ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΟΜΙΛΙΩΝ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ κ. Κ. Α. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ ΕΙΣ ΕΓΚΑΙΝΙΑ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

'Η 'Αρχαιολογικὴ 'Υπηρεσία τῆς 'Ελλάδος προχωρεῖ ἐν πολλοῖς ἀθορύβως, ἄλλοτε ἐν διαλόγῳ, ἀλλὰ πάντοτε ἐν τῷ μέτρῳ τῆς ἀνθρωπίνης δυνατότητος, συστηματικῶς εἰς τὸ ἔργον της. Πολλοί, καὶ εἰς τὴν 'Ελλάδα καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, τὴν περιβάλλουν μὲ ἀναγνώρισιν καὶ στοργήν. Εἶναι ἐξαιρετικῶς εὐχάριστον, ὅτι μεταξὺ τούτων καταλέγεται ἡ ἐπίσημος Πολιτεία. Τὴν σχετικὴν μαρτυρίαν παρέχουν μεταξὺ ἄλλων καὶ αἱ ἐνδεικτικῶς παρατιθέμεναι ὁμιλίαι τοῦ 'Υπουργοῦ Πολιτισμοῦ καὶ 'Επιστημῶν κ. Κ. Α. Παναγιωτάκη.

ΔΙΑ ΝΕΑΣ ΑΙΘΟΥΣΑΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ, ΘΗΒΑΙ, 11.6.1972

Δικαίωμα καὶ καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐρωτᾶται διὰ τὴν ἐποχὴν καὶ τὸ μέλλον. Δικαίωμα καὶ καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐρευνᾷ καὶ νὰ κρίνῃ Δικαίωμα καὶ καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀφήνῃ τὴν σκέψιν ἐλευθέραν εἰς τὴν ἀνάπλασιν καὶ τοὺς ὁραματισμούς της.

Εἰς τόπον, ὅμως, καὶ ὥραν ὡς τοὺς σημερινούς, ἃς ἐνθυμηθῶμεν κυρίως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει καὶ τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον νὰ τιμᾷ καὶ νὰ διδάσκηται. Ἦσαν εὔγλωττα καὶ παραινετικὰ τὰ ὅσα ἐν προκειμένῳ, ἐκ μέρους τοῦ ἐκλεκτοῦ ἐν προσπαθείᾳ συνεργάτου καὶ ἀξιοτίμου κ. Γενικοῦ 'Επιθεωρητοῦ 'Αρχαιοτήτων, πρὸ ὀλίγου ἠκούσαμεν. Εἰς ταῦτα χαρακτηριστικὴ ἂς προστεθῇ ἡ ἠχὼ ἑνὸς ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων διὰ τὸ 'Υπουργεῖον Πολιτισμοῦ καὶ 'Επιστημῶν σκοπῶν: *«Συναίσθησις μιᾶς μεγάλης πνευματικῆς κληρονομίας, ἑλληνικῆς καὶ χριστιανικῆς, ὄχι μόνον ὡς βωμοῦ καὶ εὐθύνης, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐνεργοῦ θαλπωρῆς εἰς τὴν καθημερινὴν ζωήν».*

Εἶναι μέγα τὸ οὕτω τιθέμενον πρόβλημα καὶ δημιουργικὴ ἡ ἀναζήτησις τῆς λύσεως διὰ τοὺς 'Αρχαιολόγους καὶ τοὺς Διδασκάλους εἰς τὸν ἑλληνικὸν χρονοχῶρον. 'Ανάθημα εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν δοκιμαζομένων γίνεται τότε τὸ ἀρχαιολογικὸν εὕρημα —καὶ τὰ ἀνάγλυφα ἐνδύονται πλὴν τῆς εὐλαβείας καὶ τὴν στοργήν, τὴν κατ' εἶδος μάλιστα ἐκλεκτὴν στοργὴν τῶν ταπεινῶν καὶ ἁπλῶν.

Εἶναι ὡραῖον νὰ ἱστάμεθα καὶ νὰ περιφερώμεθα εἰς τὰ μέρη, ὅπου μεταξὺ θρύλου καὶ πραγματικότητος ἔδρασαν Κάδμοι, 'Αμφίονες, Λάϊοι, 'Επίγονοι, Διόνυσοι καὶ 'Ηρακλεῖς. Εἶναι ἐξ ἴσου ὡραῖον νὰ τιμῶμεν νικητὰς καὶ ἡττημένους καὶ νὰ διδασκώμεθα ἐκ τῶν ἐπαλλήλων ἀγώνων τῶν Θηβαίων πρὸς τοὺς 'Αθηναίους, τοὺς Πλαταιεῖς, τοὺς Πέρσας, τοὺς Σπαρτιάτας, τοὺς Φωκεῖς, τοὺς Μακεδόνας, τοὺς Ρωμαίους, τοὺς Καταλάνους, τόσους καὶ τόσους.

Εἶναι, ὅμως, πολὺ ὡραιότερον νὰ ἔχωμεν συνεχῶς κατὰ νοῦν τὸν καὶ σήμερον ἢ αὔριον ζῶντα καὶ βαδίζοντα ἐπὶ τῶν ἰδίων ὡς χθὲς πεδίων ἄνθρωπον —καὶ νὰ τοῦ προσ-

κομίζωμεν ἐκ τοῦ νάματος τῆς Ἱστορίας θερμὸν τὸ δεῖγμα τῆς δημιουργίας ἐκ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἐμπνεύσεως τῶν ὁμοίων του.

Ἀφήσατέ με, συνεπῶς, Θηβαῖοι πολῖται, εἰς τὴν τιμὴν καὶ διδαχὴν τῆς ἡμέρας, παρὰ τὴν Τέχνην, τὴν Ἐπιστήμην καὶ τὴν ἐπιταγὴν τοῦ Λόγου ἐκ τῶν εἰδώλων ἀφιέρωμα νὰ καταθέσω τὴν ἀνάπλασιν τῶν πολλῶν καὶ ἀγνώστων μορφῶν τῶν διὰ ταῦτα ἐργασθέντων. Ἀφήσατέ με νὰ ἴδω τὸν ὁραματιστὴν καὶ τὸν τὴν σμίλην κρατήσαντα, τοὺς λατόμους καὶ τοὺς ἐργάτας τῶν μετάλλων, τὸν ἀροτριώσαντα τὴν γῆν καὶ τὸν σχόντα τὴν πρωτοβουλίαν, τοὺς παρασκευάσαντας τροφὴν καὶ τοὺς κομίσαντας ὕδωρ, τὴν ἀγωνιῶσαν μητέρα καὶ τὰ παριστάμενα τέκνα, τοὺς στήσαντας, τοὺς ποικιλτὰς καὶ τοὺς ἀποκαλύψαντας.

Ρυτίδας, βλέπω, ἱερὰς —καὶ ἐπιμονὴν— καὶ ἱδρῶτα· βλέπω καὶ πρόσωπα χαρᾶς, τὴν προσδοκίαν ἀκτινοβόλον· βλέπω τὸν κάματον, τὴν ὁδηγίαν, τὸ πλῆθος. Στρόβιλος γίνεται ἡ ἀνάπλασις, σμήχει ἡ ἀφὴ τὸν θρῦλον —βλέπω, Θηβαῖοι, Σᾶς!

Μὲ τοιαύτην εἰκόνα καὶ ἔκφρασιν, ἃς αἰσθανθῶμεν, Θηβαῖοι, ὡς ἄλλοι Διόδωροι Σικελιῶται, ὅτι *«τὴν πᾶσαν ἐπιμέλειαν ἐποιησάμεθα τῆς ἀρχαιολογίας»*. Μὲ τὰς μορφὰς ποὺ ὀλίγον πρότερον ἀνεπλάσαμεν ὡς φύλακας καὶ συνοδοὺς ἂς πορευθῶμεν πρὸς τὰς νέας τοῦ Μουσείου αἰθούσας. Καὶ ἃς αἰσθανθῶμεν ὁμοῦ τὴν θαλπωρὴν καὶ τὴν παραίνεσιν πρὸς μίαν πάντοτε ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα. Θηβαῖοι, ἃς εἰσέλθωμεν εὐθυτενεῖς...

ΔΙΑ ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ, ΚΙΛΚΙΣ, 28.11.1971

Γράφεταί που παρὰ Πλάτωνος: *«περὶ πάσης τῆς ἀρχαιολογίας ἥδιστα ἀκροῶνται»*. Τῆς ὡραίας ἐμπειρίας οὐδεὶς εἰς τὸν τόπον τοῦτον σήμερον ἐξηρέθη.

Γνωρίζομεν ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ὁ εἰς τὴν ἡμετέραν διάθεσιν χρόνος διὰ τὴν περιήγησιν τῶν αἰθουσῶν καὶ τὴν παρατήρησιν τῶν ἐκθεμάτων, ὁσοςδήποτε καὶ ἐὰν ἦτο, δὲν θὰ ἐπήρκει.

Ὑπάρχει τὸ καθῆκον διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς ὀφειλομένης εἰς τὴν ἐπιβίωσιν τῶν δειγμάτων τιμῆς, καθὼς καὶ τῆς παραλλήλου τοιαύτης πρὸς τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὸ δειχθὲν ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης κῆδος.

Ὑπάρχει ἡ συγκίνησις τῶν κατὰ Πλούταρχον *«πράως τὴν ἀρχαιολογίαν προσδεχομένων»* ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν στοιχείων, τῶν μορφῶν, τῶν διακοσμήσεων, τῆς λεπτομερείας, τῆς τέχνης τῶν εὑρημάτων.

Ὑπάρχει τῆς φαντασίας ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὸν κόσμον ποὺ ἔφυγεν —καὶ τὸ πηγαῖον ἀλλὰ πελώριον ἐρώτημα περὶ τῶν ὑπὸ ἀντιστοίχους συνθήκας καταλοίπων τοῦ σημερινοῦ ἀνθρωπίνου μόχθου.

Ὑπάρχει τῆς εὐθύνης ἡ συναίσθησις διὰ τούς, ὡς ὁ Λιβάνιος ἠθέλησεν, *«ἀρχαιοπλούτους καὶ διαδόχους ἀρχαίας εὐδαιμονίας»* —καὶ ἡ ἐπιταγὴ διὰ τὴν τροπὴν τῆς εὐθύνης ταύτης ὄχι εἰς ἄγχος ἀλλ' εἰς δημιουργὸν θαλπωρὴν τοῦ ἐξακολουθοῦντος νὰ καλλιεργῇ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ταύτης γῆς.

Τέχνη καὶ Λόγος, Ἐπιστήμη καὶ Τεχνική, ἡ Ἀρχαιολογία ὑψώνει προκλητικὸν καὶ πανστόλιστον τὸ εἴδωλόν της εἰς τὴν πεζότητα καὶ τὴν αὐτοματοποίησιν τῆς ζωῆς.

«Ζήνων», ὁ Κιτιεύς, *«ἔφη δεῖν τὰς πόλεις κοσμεῖν οὐκ ἀναθήμασιν, ἀλλὰ ταῖς τῶν οἰ-*

κοῦντων ἀρεταῖς». Πιστεύεται, ὅτι εἰς τὸ Κιλκὶς τῆς σήμερον, τῆς χθές, τῆς αὔριον, τὸ ρητὸν εὗρεν τὴν ἐν πράγμασιν ἐφαρμογήν του.

Εἰς τὸν ταπεινὸν ὁμιλητὴν δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ εὐχηθῇ ὅπως ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ ἑλληνικοῦ ὑποβάθρου τῆς εὐπρεπείας, τῆς λιτότητος καὶ τοῦ ἀνοικτοῦ τῶν καρδιῶν, ἡ θεϊκὴ ἀγάπη ἀκτινοβολήσῃ ἐν ὅλῃ της τῇ δυνάμει πρὸς πάντοτε νέας ἀρετὰς καὶ νέας δημιουργίας.

Τότε ἐγκαίνια ὡς τὰ σημερινὰ θὰ ἀποκτήσουν πρόσθετον καὶ ἐκλεκτὴν τὴν δικαίωσιν. Καὶ τότε ἀντὶ πρὸς αἰθούσας καὶ κτίσμα, οἱ ἐπιγενέστεροι θὰ αἰσθάνωνται ὅτι στρέφονται πρὸς βωμόν.

ΔΙΑ ΝΕΑΣ ΑΙΘΟΥΣΑΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 27.11.1971

Ἴσως εἰς τὴν ἐποχὴν *«ἐάν τις ἀρχαϊκῶς αὐλοῦντος τινος ἀκούσῃ»,* κατὰ Πλάτωνα, ὀλίγα τὰ περιθώρια μένουν διὰ τούς, ὡς ὁ Διόδωρος ἠθέλησεν, *«ἀρχαϊκῶς καὶ φιλανθρώπως ὁμιλοῦντας».*

Μέχρι πρό τινος ἐθεωρεῖτο, ὅτι ἡ πνευματικὴ καλλιέργεια καὶ ὁ πολιτισμός, ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ διαλέξουν μεταξὺ τῶν τόσων ἄλλων πολλῶν μίαν καὶ μόνην ἐπιδίωξιν, πιθανῶς θὰ ἀνεφέροντο εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἐξ ἡμῶν τῶν ἰδίων καὶ ἐκ τῶν πέριξ ἡμῶν τῶν αὐριανῶν φιλοσόφων, καλλιτεχνῶν, ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων, ἐπιστημόνων καὶ ἁγίων. Θὰ ἐξεφράζετο οὕτω ἐνεργὸς ἡ συμβολὴ εἰς τὴν *«τελείωσιν»* τῆς φύσεως καὶ εἰς τὴν *«τοῦ ὅλου οὐρανοῦ»* Ἀριστοτέλειον *«ἁρμονίαν».*

Σήμερον, μετὰ τὴν δοκιμασίαν τῶν ἀξιῶν, μετὰ τὴν πικρὰν γεῦσιν ἀνισοτήτων καὶ κοινωνικῶν διαφορισμῶν, παρ' ὅλην τὴν ἀβεβαιότητα τῆς παρουσιαζομένης ὡς πολυπλόκου αὔριον εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀναζητούντων νέων καὶ νεανίδων, προσερχόμεθα εἰς βωμούς, ὡς τὸν μέλλοντα ἐντὸς ὀλίγου νὰ ἐγκαινιασθῇ, περισσότερον ταπεινόφρονες καὶ ὀλιγώτερον φιλόδοξοι.

Πλησίον τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἀπαντωμένης εἰς τόσα τῶν ἐκτιθεμένων εὑρημάτων ὡραιότητος, παρὰ τὴν προσοχὴν τῆς λεπτομερείας καὶ τὴν ὑπομονὴν τῆς ἐπεξεργασίας, ὑπὲρ τὴν ἀνθεκτικότητα τῶν ὑλικῶν καὶ τὴν εἰς τὸν χρόνον τοῦ δείγματος ἐπιβίωσιν, ὁ σύγχρονος ἐπισκέπτης κλίνει εὐλαβῶς τὴν κεφαλὴν πρὸ τοῦ ἀποκαλυπτομένου, χάρις εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν σκαπάνην, ἀνθρωπίνου μόχθου.

Ἱερὰ ἡ ἔκφρασις, ἀνερχομένη ὅλην τὴν Πλατωνικὴν κλίμακα ἀπὸ τοῦ ἁπλοῦ φαινομένου μέχρι τῆς ἐννοίας καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν ἰδέαν, ἐμπλεκομένη μὲ τὴν ἀγωνίαν καὶ Αὐτοῦ τοῦ Θεανθρώπου κατὰ τὰς Γραφάς, ἀναδύεται ἐν τούτοις διὰ τοὺς ἐπιγενεστέρους ἀκτινοβόλος ἐν ἐλπίδι καὶ ἡγιασμένη ἐν ὁραματισμῷ.

«Ἔτι δὲ τὸ λιτὸν κατὰ τὴν δίαιταν καὶ πόρρω τῆς πλουσιακῆς διαγωγῆς», ὡς ἄλλοι Μᾶρκοι Αὐρήλιοι πρὸς ἑαυτοὺς ἀναλογιζόμενοι, συμπληροῦμεν τὴν εἰκόνα διὰ δυναμισμοῦ καὶ θελήσεως.

Εἶναι αὐτὸς ὁ δυναμισμὸς καὶ ἡ θέλησις, αὐτὸς ὁ ὁραματισμὸς καὶ ἡ ἀδιάπτωτος ἐλπίς, οἱ ὁποῖοι συνώδευσαν τοὺς Ἕλληνας Μακεδόνας εἰς τὴν μεγάλην διὰ τῶν αἰώνων δημιουργίαν των. Ἂς τοὺς ἴδωμεν συστεγαζομένους, μέλη καὶ οὐσίαν τοῦ ἀνθρωπίνου διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ περιβάλλον του μόχθου, εἰς τὸ νέον Μουσεῖον.

Καὶ ἂς εὐχηθῶμεν, κατὰ Θεοφάνην Βυζάντιον, διὰ τὰ τέκνα καὶ διὰ τὰ τέκνα τῶν τέκνων ἡμῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, Μακεδονίᾳ καὶ Ἑλλάδι εὐημερούσῃ *«μετὰ πολιτῶν ἀρχαιογενῶν ἀριστῆσαι»*. Τότε, καὶ μόνον ἴσως τότε, τὸ νέον κτίσμα θὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐξεπλήρωσε εὐλαβῆ καὶ δικαίαν τὴν ἀποστολήν του.

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ, ΜΥΤΙΛΗΝΗ, 6.1.1973

Διὰ τῶν λόγων Του, ὁ Σεβασμιώτατος, πολὺ περισσότερον ὅμως δι' ἔργων, ἔδωσεν εἰκόνα ἁπτὴν τοῦ μεγάλου ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν Πίστιν καὶ τὸν Πολιτισμόν, τὸν ὁποῖον παρουσιάζουν τὰ ἐκκλησιαστικὰ κειμήλια τῆς Λέσβου.

Εἶναι ἡ ἰδία Πίστις καὶ ὁ ἴδιος Πολιτισμὸς ποὺ συναντῶνται ὄχι μόνον εἰς τὴν μεμακρυσμένην Ἱστορίαν καὶ τὰς προθήκας τῶν Μουσείων, ἀλλ' εἰς αὐτὴν τὴν καθημερινὴν ζωὴν καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τῶν συγχρόνων κατοίκων τῆς Νήσου.

Κομιστής, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν Θεοφανείων καὶ τῆς πρὸ ἡμῶν θεμελιώσεως, τοῦ χαιρετισμοῦ τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, τῶν κκ. Ἀντιπροέδρων καὶ τῶν ἐν τῇ Κυβερνήσει συναδέλφων μου πρὸς τὸν Λαὸν τῆς Λέσβου, τὰς ἐδῶ Ἀρχὰς καὶ Ὑμᾶς προσωπικῶς, Σεβασμιώτατε, πληροῦμαι ἀπὸ τῆς χθές, εἴτε ἐν Μυτιλήνῃ εἴτε ἐν Ἁγιάσῳ εἴτε ὁπουδήποτε ἀλλοῦ ἐν τῇ Νήσῳ εὑρέθην, δι' εὐγενῶν ἐντυπώσεων σφραγιζομένων ὑπὸ εἰλικρινείας.

Γνωρίζομεν, ἀπὸ κοινοῦ μεθ' ὅλων Ὑμῶν, ὅτι πολλὰ εἶναι τὰ προβλήματα διὰ τὸν σύγχρονον Ἑλληνισμὸν καὶ τὸν Ἕλληνα τῆς αὔριον, ὅτι πολλὰ καὶ ἀδιάπτωτα εἶναι ἑπομένως τὰ προβλήματα καὶ διὰ τὴν Λέσβον. Διὰ τὴν ἐπίλυσίν των θὰ χρειασθοῦν καὶ γνώσεις καὶ μέσα καὶ παραδειγματισμοὶ καὶ κατανόησις καὶ θάρρος καὶ ὑπομονή. Θὰ χρειασθῇ ὅμως καὶ *Ἐμπιστοσύνη*, ἐμπιστοσύνη τοῦ Ἕλληνος πρὸς τὸν Ἕλληνα, τοῦ Ἕλληνος πρὸς τὸν συνάνθρωπόν του, τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸν Ἄλλον, αὐτὸν τὸν Ἄλλον τὸν ὄχι ὑποχρεωτικῶς γνώριμον καὶ συγγενῆ.

Διὰ τὴν δόμησιν μιᾶς τοιαύτης Ἐμπιστοσύνης, ἐμπιστοσύνης κατ' Ἐκκλησίαν ἁγίας καὶ κατ' ἀνθρώπους ζώσης καὶ ἐνεργοῦ, παραλλήλως πρὸς τὸ Μουσεῖον τῆς Πίστεως, ἂς εἶναι ἡ Ὑμετέρα κατὰ τὴν θεμελίωσιν εὐλογία καὶ εὐχή, Σεβασμιώτατε. Καὶ ἂς τραποῦν ἡ ὅση αἰσθητικὴ καὶ ἡ ὅση χάρις ἐν ἐργατικότητι καὶ ἡ ὅση διὰ τὸ ἀγαθὸν περίτεχνος ἔκφρασις καὶ ἡ ὅση διὰ τῶν ὑλικῶν ἢ τοῦ χρόνου ἀξία ἀναδύονται ἐκ τῶν κειμηλίων ὁμοῦ μετὰ τῆς θρησκευτικότητος τῶν δημιουργῶν, εἰς χαράν, χαρὰν ἁγνὴν καὶ αὐθόρμητον, χαρὰν τῶν ἁπλῶν, τῶν ἄνευ ἐλιγμῶν καὶ ἄνευ προκαταλήψεων καὶ ἄνευ συμβατικοτήτων πρὸς ἀλλήλους ἐν περιβάλλοντι ἐμπιστοσύνης ἀπευθυνομένων καὶ συνεργαζομένων ἀνθρώπων.

Τότε, νέαι δυνάμεις, πρόσωπα φωτεινὰ καὶ ἀρυτίδωτα, θὰ ἔχουν συνεργασθῇ μὲ παλαιάς, μὲ μορφὰς ρυτιδωθείσας ἐν ἀγῶσιν καὶ καμάτῳ, κατὰ τὴν στερέωσιν τοῦ πρώτου λίθου· τότε τὰ ὄνειρα, μίαν ἐπὶ τέλους φοράν, κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας, θὰ ἐφαίνοντο ὡς οὐσίᾳ πραγματικότης· τότε πράγματι θὰ ἠκτινοβόλει δι' ὅλους Μέγας ὁ σημερινὸς Ἁγιασμός.

Γένοιτο, διὰ τὴν Μυτιλήνην, διὰ τὴν Λέσβον, διὰ τὴν Ἑλλάδα —γένοιτο, Σεβασμιώτατε...

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΤΩΝ ΤΟΜΩΝ I-VI (1968-1973)

ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΑΝΑΛΕΚΤΩΝ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

ΥΠΟ ΑΘ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ὄνομα συγγραφέως	Τίτλος μελέτης	Τόμος	Ἔτος	Σελίς
ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ Π.,	Ἀνασκαφὴ Μυκηναϊκῶν τάφων παρὰ τὸ Καμπὶ Δυτικῆς Ζακύνθου	V	1972	63 - 66
ΑΘΟΥΣΑΚΗ - ΦΡΑΓΚΑΚΗ Κ.,	Συμπλήρωσις τριῶν ἐπιτυμβίων τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου	V	1972	102 - 107
ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ ΟΛΓΑ,	Νυκτερινὴ ἀνασκαφὴ σκάμματος κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Κριεζῆ	I	1968	20 - 30
—	Τοπογραφικὰ Ἀθηνῶν	I	1968	101 - 107
—	Ἐργαστήριον κεραμεικῆς ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων	I	1968	224 - 229
—	Κεφαλὴ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου	II	1969	89 - 93
—	Περίβολος οἰκογενειακῶν τάφων παρὰ τὴν ὁδὸν πρὸς Ἀκαδήμειαν	II	1969	257 - 266
—	Ἐλευσὶς (Ο. Τ. 90)	II	1969	323 - 329
—	Τὸ ἀρχαῖον τεῖχος τῶν Μεγάρων	III	1970	21 - 29
—	Νεκρὸς ἔφηβος λευκῆς ληκύθου	III	1970	371 - 377
—	Πρώϊμος ἀρχαϊκὴ κεφαλὴ Κούρου ἐξ Ἀθηνῶν	IV	1971	137 - 140
—	Γεωμετρικοὶ τάφοι εἰς περιοχὴν Κυνοσάργους	V	1972	165 - 176
ΑΛΕΞΙΟΥ ΣΤΥΛ.,	Σπηλαιώδεις τάφοι Πόρου Ἡρακλείου	I	1968	250 - 255
—	Ἱστοὶ μινωικῶν Ἱερῶν καὶ αἰγυπτιακοὶ πυλῶνες	II	1969	84 - 88
—	Ἓν παράλληλον διὰ τὸν «βασιλέα - ἱερέα» τῆς Κνωσοῦ	II	1969	429 - 435
—	Νέος τάφος παρὰ τὸν Λιμένα Κνωσοῦ	III	1970	233 - 236
—	Ἀνασκαφὴ εἰς Ἁγίαν Πελαγίαν Ἡρακλείου	V	1972	230 - 244
ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ Θ.,	Εἰκονογραφικαὶ παραλλαγαὶ Ἀκαθίστου Ὕμνου ἐπὶ μιᾶς βυζαντινῆς εἰκόνος	IV	1970	378 - 384
ALZINGER W. — MITSOPOULOS - LEON V.,	Aigeira 1972	VI	1973	193 - 200
ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ ΑΓΓ.,	Προϊστορικὸν νεκροταφεῖον ἐν Αἰανῇ Κοζάνης	I	1968	244 - 246
—	Ἀνασκαφὴ ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος εἰς Παλατίτσια Ἡμαθίας	I	1968	246 - 247
—	Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ τοῦ Μουσείου Χαλκίδος	I	1968	297 - 299
—	Μικρὸς τάφος ἐν Αἰανῇ Κοζάνης	II	1969	182 - 185
—	Τρία χαλκᾶ ἐκ τῆς Συλλογῆς Ἀλεξάνδρας Μελᾶ	III	1970	346 - 348
—	Λαβὴ χαλκῆς ὑδρίας ἐκ τῆς Συλλογῆς Παύλου Κανελλοπούλου	IV	1971	427 - 430
—	Χαλκῆ ὑδρία ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ἐμπορίῳ	V	1972	271 - 274
—	Ἐκ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς Ἀλεξάνδρου Ἰόλα	V	1972	427 - 444
ΑΝΤΩΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. — ΦΡΑΓΚΑΚΗΣ Χ.,	Τὸ ἐν Ἀθήναις ἡλιακὸν ὡρολόγιον τοῦ Ἀνδρονίκου	II	1969	416 - 422
ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ - ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ Μ.,	Περὶ τῆς παλαιᾶς Τουρκικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Κάστρου τῶν Ἰωαννίνων	VI	1973	415 - 419
—	Νέα στοιχεῖα περὶ τῆς Μονῆς τῶν Φιλανθρωπηνῶν εἰς τὴν Νῆσον τῶν Ἰωαννίνων	VI	1973	457 - 463
ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ Α.,	Ἀνασκαφὴ τριῶν μυκηναϊκῶν τάφων εἰς Καμίνι Βαρκίζης	I	1968	110 - 112
—	Χρυσῆ προτομὴ ἐκ Διδυμοτείχου	I	1968	194 - 197
—	Εἰδήσεις ἐκ Μαραθῶνος	I	1968	230 - 234
—	Λαύριον: Δοκιμαστικὴ ἔρευνα εἰς τὴν «Σπηλιὰ τοῦ Κίτσου»	I	1968	234 - 236

Σημείωσις τῆς Συντάξεως: Τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων, αἱ μελέται τῶν ὁποίων ἐδημοσιεύθησαν εἰς ξένην γλῶσσαν περιελήφθησαν εἰς τὸν Γενικὸν Πίνακα Περιεχομένων, μόνον ἐφ' ὅσον τὸ ἀρχικὸν τοῦ ὀνόματός των ταυτίζεται πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἀλφάβητον (ἐξαιρέσεως γενομένης διὰ τὸ C, περιληφθέντος εἰς τὸ Κ, ὡς καὶ διὰ τὸ F περιληφθέντος εἰς τὸ Φ). Τὰ ὑπόλοιπα ξένα ὀνόματα προσετέθησαν ἀλφαβητικῶς εἰς τὸ τέλος τοῦ ἀνὰ χεῖρας Πίνακος, εἰς ἰδιαίτερον τμῆμα.

Ὄνομα συγγραφέως	Τίτλος μελέτης	Τόμος	Ἔτος	Σελίς
ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝ.,	Μεσαιωνικὰ μνημεῖα τοῦ Μύτικα Ἀκαρνανίας	I	1968	152 - 154
—	Νέα στοιχεῖα περὶ τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Παντανάσσης Φιλιππιάδος	V	1972	87 - 98
—	Ἀνασκαφὴ Παντανάσσης Φιλιππιάδος 1972	VI	1973	402 - 414
ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΟΥΛΕΛΗ Ι.,	Νικόπολις	I	1968	155
—	Ὑστεροαρχαϊκὸς ναὸς εἰς Ἄρταν	II	1969	39 - 43
—	Νέα εὑρήματα ἐξ Ἠπείρου	III	1970	39 - 45
—	Πολεοδομικὰ τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας	IV	1971	332 - 336
—	Εἰδήσεις ἐξ Ἠπείρου	IV	1971	336 - 341
—	Θησαυρὸς χαλκῶν πελέκεων ἐκ Καταμάχης Ἰωαννίνων	V	1972	112 - 119
—	Τὰ νέα Ἀρχαιολογικὰ Μουσεῖα τῆς Ἠπείρου	VI	1973	73 - 82
—	Ἀρχαιολογικαὶ εἰδήσεις ἐξ Ἠπείρου	VI	1973	215 - 229
ΓΑΛΛΗΣ Κ.,	Ἐπιγραφαὶ ἐκ Λαρίσης	V	1972	275 - 282
—	Δύο ἐπιτύμβιοι στῆλαι ἐκ Τυρνάβου	VI	1973	130 - 136
ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ - ΜΕΛΑΔΙΝΗ Μ.,	Ἁγ. Νικόλαος Ἀττάλης Εὐβοίας	V	1972	57 - 63
—	Χαλκίς. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Σ. Σιλβέστρου	VI	1973	66 - 69
ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ Ν.,	The mosaic pavement of the Temple of Zeus at Olympia	I	1968	78 - 82
—	Unusual Form of Tombs and burial Customs	I	1968	189 - 193
—	Κλασσικὸς ναὸς εἰς περιοχὴν Λεπρέου	IV	1971	245 - 251
—	Ἀνασκαφαὶ εἰς τὸν ἐν Βάσσαις Φιγαλείας ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος	VI	1973	39 - 55
—	Τὸ νέον Μουσεῖον Ὀλυμπίας	VI	1973	55 - 65
ΓΙΟΥΡΗ Ε. — ΚΟΥΚΟΥΛΗ Χ.,	Ἀρχαῖον Νεκροταφεῖον Οἰσύμης	II	1969	198 - 201
—	Τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἄμμωνος Διὸς παρὰ τὴν Ἄφυτιν	IV	1971	356 - 367
ΔΑΒΑΡΑΣ Κ.,	Νέοι διπλοῖ πελέκεις ἐκ τῆς ΣΤ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας	III	1970	311 - 313
—	Ἀνασκαφαὶ εἰς Στῦλον Ἀποκορώνου	IV	1971	42 - 44
—	Πρωτομινωικὸν νεκροταφεῖον Ἁγίας Φωτιᾶς Σητείας	IV	1971	392 - 397
—	The oval House at Chamaizi reconsidered	V	1972	283 - 288
ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ Α.,	Εἰδήσεις ἐκ Σπάρτης	I	1968	41 - 45
—	Εἰδήσεις ἐξ Ἀρκαδίας καὶ Λακωνίας	I	1968	117 - 122
—	Λακωνικὰ περιρραντήρια εἰς τὸ Μουσεῖον Σπάρτης	II	1969	7 - 10
—	A contribution to the Problem of the Good Shepherd	II	1969	220 - 225
ΔΕΣΠΙΝΗ - ΚΩΣΤΟΓΛΟΥ ΑΙΚ.,	Εἰδήσεις ἐξ Ἰονίων νήσων	III	1970	68 - 71
—	Ἀνασκαφὴ εἰς Κασσιόπην Κερκύρας	IV	1971	202 - 206
ΔΕΣΠΙΝΗΣ Γ.,	Ἡ ἐπανέκθεσις τῶν γλυπτῶν εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης	II	1969	173 - 177
—	Discovery of the scattered fragments and Recognition of the Type of Agoracritos' Statue of Nemesis	III	1970	407 - 413
—	Zur Euthesionstele in Basel	IV	1971	426 - 427
ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΑΙΚ.,	Ἀνασκαφὴ Μυκηναϊκῶν τάφων Μελαθριᾶς Λακωνίας	I	1968	37 - 41
—	A Mycenaean Bronze Sword from Arcadia	II	1969	226 - 228
ΔΟΝΤΑΣ Γ.,	Le grand sanctuaire de Mon Repos à Corfou	I	1968	66 - 69
—	Μέγα Ἀδριάνειον κτήριον καὶ ἄλλα οἰκοδομικὰ λείψανα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀδριανοῦ	I	1968	221 - 224
—	Νεώτερα περὶ τοῦ μεγάλου ρωμαϊκοῦ κτηρίου τῆς ὁδοῦ Ἀδριανοῦ	II	1969	1 - 3
—	Ἀθηναϊκαὶ εἰκονιστικαὶ προτομαὶ	II	1969	73 - 74
—	Βάσις ἀρχαϊκοῦ ἀναθήματος τῆς Ἀκροπόλεως	II	1969	157 - 158
—	Εἰδήσεις ἐκ τῆς Α' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας	III	1970	167 - 170

Ὄνομα συγγραφέως	Τίτλος μελέτης	Τόμος	Ἔτος	Σελὶς
ΔΟΝΤΑΣ Γ.	Νέα μαρμαρίνη ἀναθηματικὴ βάσις ἀρχαϊκῶν χρόνων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν	V	1972	84 - 87
ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ Ν.,	Προεικονοκλαστικαὶ τοιχογραφίαι τῆς Νάξου	III	1970	414 - 421
—	Δεόμενοι ἅγιοι ἐπὶ τοῦ τεταρτοσφαιρίου ἁψῖδος εἰς ἐκκλησίας τῆς Μέσα Μάνης	IV	1971	232 - 240
EDGERTON H. — SCOUFOPOULOS N.,	Sonar Search at Gytheion Harbor	V	1972	202 - 206
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ Γ.,	Ἀττική: Προϊστορικὰ εὑρήματα ἐκ Φιλοθέης	II	1969	142 - 145
—	Εὐρυτανία: ΜΕ εὑρήματα ἐκ Καρπενησίου	II	1969	358 - 364
—	Εὐρυτανία: Νέαι εἰδήσεις ἐκ Καρπενησίου	IV	1971	196 - 200
ΖΑΓΑΝΙΑΡΗ - ΦΡΑΝΤΖΗ Ε.,	Μεγαρικοὶ σκύφοι (Megarian Bowls)	III	1970	137 - 151
ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚ.,	Ἀρχαιολογικαὶ εἰδήσεις ἐκ Κυκλάδων. Μουσειακαὶ ἐργασίαι εἰς Νάξον, Κέαν, Σάμον, Μύκονον	IV	1971	225 - 228
ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ Φ.,	Cycladic Finds from Keros	I	1968	97 - 100
—	A Prehistoric House Model from Melos	II	1969	406 - 408
—	Πρωτοκυκλαδικὰ εὑρήματα ἐκ Κουφονησίου	III	1970	48 - 51
—	Γεωμετρικὴ ὀχύρωσις εἰς Κυκλάδας	IV	1971	210 - 216
—	Ἀπὸ τὸν Γεωμετρικὸν συνοικισμὸν τῆς Δονούσης	VI	1973	256 - 259
—	A Grave Stele from Amorgos	VI	1973	351 - 355
ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ Η. — ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡΗΓ.	Νέα ἐκ Ρόδου	I	1968	256 - 259
ΖΙΑΣ ΝΙΚ.,	Κιονόκρανα ἐκ Μυστρᾶ	I	1968	122 - 125
—	Ἄγνωστοι τοιχογραφίαι εἰς Μητρόπολιν Μυστρᾶ	I	1968	238 - 240
—	Some Representations of Byzantine Cantors	II	1969	233 - 238
—	Ἐργασίαι εἰς τοιχογραφημένους ναοὺς τῶν Κυκλάδων	III	1970	223 - 232
—	Ἐκ τῶν ἀποκαλυφθεισῶν τοιχογραφιῶν εἰς Πρωτόθρονον Νάξου	IV	1971	368 - 378
ΖΩΗΣ ΑΝΤ.,	Ἔρευναι περὶ τῆς μινωικῆς κεραμεικῆς	I	1968	172 - 174
ΘΕΜΕΛΗΣ Π.,	Ὑστεροελλαδικὸς τύμβος Μακρυσίων	I	1968	126 - 127
—	Thryon - Epitalion	I	1968	201 - 204
—	Εἰδήσεις ἐξ Εὐβοίας	II	1969	26 - 30
—	Protogeometric Necropolis near Lefkandi	II	1969	98 - 102
—	Εἰδήσεις ἐξ Εὐβοίας	II	1969	163 - 165
—	Μινωικὰ ἐξ Ὀλυμπίας	II	1969	248 - 256
—	Ἱερὸν Ποσειδῶνος εἰς Ἀκοβίτικα Καλαμάτας	II	1969	352 - 357
—	Ἐρέτρια: Πομπικὴ ὁδὸς καὶ Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς	II	1969	409 - 416
—	Μωσαϊκὸν δάπεδον ἐξ Ἐρετρίας	III	1970	35 - 37
—	Αἰδηψός: Τὰ θερμὰ τοῦ Ἡρακλέους	III	1970	123 - 124
—	Πρωτοελλαδικὸν μέγαρον εἰς Ἀκοβίτικα Μεσσηνίας	III	1970	303 - 311
—	Ἐρέτρια	III	1970	314 - 319
—	Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ ἐθίμου τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα	VI	1973	356 - 366
ΘΕΟΧΑΡΗ Μ. — ΘΕΟΧΑΡΗΣ Δ.,	Ἐκ τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἰωλκοῦ	III	1970	198 - 203
ΘΕΟΧΑΡΗΣ Δ.,	Ὁ τύμβος τοῦ Ἐξαλόφου καὶ ἡ εἰσβολὴ τῶν Θεσσαλῶν	I	1968	289 - 295
—	Ἀνακαλύψεις ἐν Σέσκλῳ	II	1969	32 - 36
—	Θολωτοὶ μυκηναϊκοὶ τάφοι ἐπὶ τῆς Ὄσσης	II	1969	165 - 167
—	Τὰ προϊστορικὰ θεμέλια τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ (The Prehistoric Foundations of Greek Civilization)	II	1969	131 - 141
—	Τὰ προϊστορικὰ θεμέλια τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ (The Prehistoric Foundations of Greek Civilization)	II	1969	277 - 290

Ὄνομα συγγραφέως	Τίτλος μελέτης	Τόμος	Ἔτος	Σελίς
ΘΕΟΧΑΡΗΣ Δ.— ΘΕΟΧΑΡΗ Μ.,	Ἐκ τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἰωλκοῦ	III	1970	198 - 203
ΘΕΟΧΑΡΗΣ Δ.— ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ Γ.,	Ἀνασκαφὴ τάφων Φθιωτίδων Θηβῶν	III	1970	204 - 207
ΘΕΟΧΑΡΗΣ Δ.— ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ Γ.,	Χρυσᾶ ἐκ τάφων τοῦ Πελινναίου	III	1970	208 - 212
ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ ΣΠ.,	Ἡ μεσοελλαδικὴ προχοΐσκη τῆς Στειριᾶς	I	1968	184 - 189
—	Τὰ μυκηναϊκὰ ἔθιμα ταφῆς (Mycenaean Burial Customs)	II	1969	120 - 131
—	Ἡ μελανὴ βαφὴ τῶν ἀρχαίων ἀγγείων (The black Glaze of Ancient Greek Pottery)	II	1969	269 - 277
—	Τὰ Κυκλώπεια τείχη (Cyclopean Walls)	II	1969	463 - 472
—	Ἡ ἐμφάνισις τοῦ σιδήρου εἰς τὴν Ἑλλάδα (The appearance of Iron in Greece)	III	1970	288 - 296
—	Ραδιενέργεια καὶ χρονολόγησις (Radioactivity and Datation)	IV	1971	118 - 123
ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ Α.,	Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ εἰς Μελιταίαν Φθιώτιδος	V	1972	47 - 57
—	Ἐκ Λιανοκλαδίου Φθιώτιδος	VI	1973	395 - 401
ΚΑΛΛΙΓΑΣ Π.,	The archaeological Site of Palaeopolis in Kerkyra	III	1970	285 - 287
—	Εἰδήσεις ἐκ τοῦ Μουσείου Ἀργοστολίου Κεφαλληνίας	VI	1973	83 - 87
CALLIPOLITES - FEYTMANS D.,	Les plats attiques du Tumulus des Platéens à Marathon	IV	1971	99 - 101
ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ Β.,	Une nouvelle stèle du Musée National d'Athènes	I	1968	85 - 89
CALLIPOLITIS V. — TRIANTIS ST.,	À propos du Kouros de Kératéa	I	1968	280 - 285
ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ Β.,	Ἀνασυγκρότησις δύο ἀναγλύφων στηλῶν	II	1969	75 - 79
—	Une stèle archaïque du mur de Thémistocle	II	1969	394 - 397
—	Nouvelles salles de Sculpture au Musée National	IV	1971	44 - 49
—	Ἀνασυγκρότησις τοῦ χαλκοῦ ἵππου τοῦ Ἀρτεμισίου	V	1972	419 - 426
KALOYEROPOULOU A.,	Aspetto nuovo della stele di Saugenes	I	1968	92 - 96
—	From the Techniques of Pottery	III	1970	429 - 434
—	Un monument attique retrouvé	IV	1971	110 - 111
—	Πίναξ περιεχομένων τῶν τόμων I - VI τῶν ΑΑΑ κατὰ συγγραφεῖς. Παράρτημα	VI	1973	1 - 15
ΚΑΝΤΑ Α.,	Ὑστερομινωικὴ σαρκοφάγος ἀπὸ τὸ χωρίον Μαρουλᾶς Ρεθύμνης	VI	1973	315 - 323
ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ Π.,	Μελαμβαφεῖς ἀμφορίσκοι ἐξ Ἀθηνῶν	VI	1973	150 - 157
—	Νεκροταφεῖον τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. εἰς Ἀθήνας παρὰ τὴν Ἱερὰν Ὁδὸν	VI	1973	277 - 288
KAPETANOPOULOS E.,	The Archon Q. Vibius Crispus Marathonius	VI	1973	137 - 138
—	Arrian's *praenomen* again	VI	1973	301 - 304
ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ Θ.,	Κεραμεικὸς κλίβανος ἐν Ἤλιδι	IV	1971	27 - 32
ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ Β.,	Ἐκ Κύπρου (Ἰαν. - Φεβρ. 1968)	I	1968	57 - 59
—	Ἐκ Κύπρου	I	1968	169 - 171
—	Εἰδήσεις ἐκ Κύπρου	II	1969	50 - 58
—	Εἰδήσεις ἐκ Κύπρου	II	1969	369 - 373
—	Ἐκ Κύπρου	III	1970	56 - 60
KARAGEORGHIS V.— FREL J.,	Une statue de Salamis (Chypre) reconstituée	III	1970	237 - 238
ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ Β.,	Ἀνασκαφαὶ εἰς τὸ Κίτιον	III	1970	343 - 346
KARAGEORGHIS V. — BUCHHOLZ H. G.,	Homeric αἰγανέη	III	1970	386 - 391
KARAGEORGHIS V.,	Notes on some Mycenaean Capitals from Cyprus	IV	1971	101 - 107
—	Note on a Terra - cotta Group of the Late Bronze Age from Cyprus	V	1972	265 - 271
—	Contribution to the Early History of Soloi in Cyprus	VI	1973	145 - 149
ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ Μ.,	Θησαυρὸς νομισμάτων ἐκ Πελοποννήσου	I	1968	73 - 77

Ὄνομα συγγραφέως	Τίτλος μελέτης	Τόμος	Ἔτος	Σελίς
ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ Μ.,	Δωρεὰ βυζαντινῶν νομισμάτων ἐκ τῆς Συλλογῆς Ἰωάννου Κινδύνη	I	1968	270-275
—	Νομίσματα ἐξ Ἄτραγος	II	1969	102-107
—	Σιδηροῖ ὀβελοὶ (Iron spits)	II	1969	436-445
—	Ἀνέκδοτον νόμισμα Τιθορέας	III	1970	98-99
—	Εἰδήσεις ἐκ τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν	V	1972	176-182
ΚΑΡΔΑΡΑ ΧΡ.,	Sterope's Head	I	1968	181-183
—	Parian Holy Gates ?	I	1968	295-296
—	Some Remarks on two early Cretan Bronzes	II	1969	216-219
—	Ἀθηνᾶ-Φοινίκη	III	1970	95-97
—	Ἡ σημασία τοῦ ἀναγλύφου τῆς Πύλης τῶν Λεόντων	III	1970	238-246
—	Περὶ τὸ λυκαυγὲς τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας (At the Down of Hellenic History)	III	1970	440-454
—	The Isthmian Wall	IV	1971	85-89
—	A Clay «anchor» from Psophis	IV	1971	251-254
—	Αἱ ρίζαι τῆς ἑλληνικῆς καλλιτεχνικῆς ἱστορίας (The Roots of Hellenic Greek History)	IV	1971	444-457
—	A prehistoric Survival in certain Greek Telesteria	V	1972	119-126
KATZEV M.,	Cyprus: Greek Shipwreck off Kyrenia	I	1968	265-266
KENNA Y.E.G.,	Two ancient Trade Routes	I	1968	278-280
—	Ἡ τέχνη τῶν Μινωικῶν σφραγιδολίθων (The Art of Cretan Seal)	IV	1971	123-135
—	Economy in the Middle Minoan Age	V	1972	255-258
KNIGGE U.,	Die Gesandtenstelen im Kerameikos	V	1972	258-265
ΚΟΛΛΙΑΣ Η. — ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ.,	Παλαιοχριστιανικαὶ καὶ βυζαντιναὶ ἔρευναι εἰς τὴν Ρόδον	I	1968	260-265
ΚΟΛΛΙΑΣ Η.,	Τοιχογραφίαι τῆς Ἱπποτοκρατίας (1309-1522) εἰς Ρόδον	VI	1973	265-276
COLEMAN J.E.,	Archaic Pottery from Pylos in Elis	I	1968	285-288
ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ ΝΙΚ.,	Πάρια ἰωνικὰ κιονόκρανα	I	1968	178-181
ΚΟΡΡΕΣ Γ.,	Ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν μυκηναϊκῶν κρανῶν (The splendour of Mycenaean helmets)	II	1969	446-462
ΚΟΡΤΗ-ΚΟΝΤΗ ΣΤ.,	Χαλκουργία τῆς ἀνατολιζούσης περιόδου (Orientalizing Bronze Work in Greece)	IV	1971	273-285
COOK SP. — RAPP G.,	Thera Pumice recovered from LH IIA Stratum at Nichoria	VI	1973	136-137
ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ Χ.,	Εἰδήσεις ἐξ Ἀνατολικῆς Μακεδονίας	I	1968	248-250
—	Ἱερὸν Θρακὸς ἥρωος Αὐλωνείτου	II	1969	191-194
ΚΟΥΚΟΥΛΗ Χ. — ΓΙΟΥΡΗ Ε.,	Ἀρχαῖον Νεκροταφεῖον Οἰσύμης	II	1969	198-201
ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ Χ.,	Δύο προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ εἰς Θάσον	III	1970	215-222
—	Via Egnatia — Ἀκόντισμα	V	1972	474-485
—	Εἰδήσεις ἐκ τῆς Θασίων ἠπείρου	VI	1973	230-240
ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ ΣΤ.,	Ἐπίγραμμα ἐκ Κωπῶν	II	1969	80-84
—	Εἰς ἐπίγραμμα Ἐδέσσης (AAA II (1969) σ. 189-190)	II	1969	422-423
—	Λούκιος Οὐειβούλλιος Σπάνιος	III	1970	102-105
—	Ἰουλία Μαμαία ἐκ Σπάρτης	III	1970	260-262
—	Quintus Vibius Crispus	III	1970	403-406
ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ Ε.,	Γεράκι: Συντήρησις τοιχογραφιῶν	IV	1971	154-161
COOPER F.,	Topographical Notes from Southwest Arkadia	V	1972	359-367

Ὄνομα συγγραφέως	Τίτλος μελέτης	Τόμος	Ἔτος	Σελίς
ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ - ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΕΥΤ.	Βυζαντινὸς ναὸς Ἁγ. Νικολάου Καναλίων	I	1968	147 - 151
—	Βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Ζαχαρίου παρὰ τὴν λίμνην τῆς Καστοριᾶς	III	1970	335 - 339
—	Χαλκοῖ σταυροὶ ἐκ τοῦ Περιθεωρίου	V	1972	374 - 381
—	Πατριαρχικὸν μολυβδόβουλλον ἐκ Μαρωνείας	VI	1973	426 - 429
ΚΡΙΤΖΑΣ Χ.	Τὸ Βυζαντινὸν ναυάγιον Πελαγοννήσου - Ἁλοννήσου	IV	1971	176 - 182
—	Νέα ἐκ τῆς πόλεως Ἐπιδαύρου	V	1972	186 - 199
ΚΡΙΤΣΕΛΗ - ΠΡΟΒΙΔΗ Ι.	Τοιχογραφία ὀκτωσχήμου ἀσπίδος ἐκ Μυκηνῶν	VI	1973	176 - 181
ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Κ.	Ἡ κρητομυκηναϊκὴ Γραφὴ (The Cretomycenaean Script)	II	1969	108 - 119
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡΗΓ. — ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ Η.	Νέα ἐκ Ρόδου	I	1968	256 - 259
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡΗΓ. — ΚΟΛΛΙΑΣ ΗΛ.	Παλαιοχριστιανικαὶ καὶ βυζαντιναὶ ἔρευναι εἰς τὴν Ρόδον	I	1968	260 - 264
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡΗΓ.	Νέα ἐκ Ρόδου			
—	Τὸ ρυμοτομικὸν σύστημα τῆς ἀρχαίας Ρόδου	III	1970	52 - 55
—	Προκαταρκτικαὶ παρατηρήσεις εἰς δύο ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα ἐκ Κῶ	III	1970	249 - 251
—	Εἰδήσεις ἐκ Δωδεκανήσου	III	1970	339 - 342
—	Νέα εὑρήματα ἐκ Ρόδου καὶ Ἀστυπαλαίας	VI	1973	114 - 124
ΚΩΣΤΟΥΡΟΥ Μ.	Μυκηναϊκὰ ἐπιθετικὰ ὅπλα (Mycenaean Offensive Weapons)	V	1972	325 - 337
LAGOPOULOS P.	A small Pyxis of Steatite from the Egyptian Collection of the National Museum at Athens	VI	1973	330 - 332
ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Δ.	Εἰδήσεις ἐξ Ἀττικῆς	I	1968	31 - 35
ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Π.	Ἐρείπια βυζαντινοῦ ναοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Νίκης	III	1970	29 - 34
LAMBERT N.	Fouilles Franco - helléniques à la grotte d'Alépotrypa	V	1972	199 - 202
—	Vestiges préhistoriques dans l'île de Macronisos	VI	1973	1 - 12
LEVI DORO, I	vasti commerci di una modesta città anatolica	II	1969	206 - 209
—	Antichità presso gli antichi	II	1969	387 - 393
LEONARD A.	A new inscribed Fragment from Tiryns	VI	1973	306 - 308
ΛΕΜΠΕΣΗ ΑΓΓ.	Εἷς τάφος τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.	IV	1971	384 - 392
—	Ἱερὸν Ἑρμοῦ καὶ Ἀφροδίτης παρὰ τὴν Κάτω Σύμην Βιάννου	VI	1973	104 - 114
ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ ΑΓΓ. — ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Ι.	Εἰδήσεις περὶ τῶν Μακρῶν Τειχῶν	V	1972	339 - 346
LOEWENTHAL L.J.A.	A note on the so-called Panaghia of the Catalans	IV	1971	89 - 91
ΛΟΡΑΝΔΟΥ - ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ Ρ.	Τμῆμα Μυκηναϊκῆς λάρνακος ἐκ τῆς Συλλογῆς Κ. Πολίτου	VI	1973	169 - 176
ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ ΧΑΡ.	Παρατηρήσεις εἰς ἐπίγραμμα ἐξ Ἐδέσσης	II	1969	424 - 429
ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ ΣΠ.	Ἐλίκη, Θήρα, Θῆβαι	I	1968	1 - 17
—	A Libation Ceremony	I	1968	60
—	Some new Evidence on Ash Pits or Bothroi	I	1968	83 - 84
—	Ὁ λιμναῖος συνοικισμὸς Καστοριᾶς	I	1968	162 - 167
—	The Stelai of Circle B at Mycenae	I	1968	175 - 177
—	Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Θήρας	I	1968	213 - 220
—	The Giant Warrior in the Early Iron Age	I	1968	276 - 277
—	Ὁ κίνδυνος τῶν ἐρειπίων ἐκ τῶν κεραυνῶν	II	1969	59 - 64
—	« Chelidonisma »	II	1969	65 - 69
—	The Twins of Thermopylae	II	1969	267 - 268
—	An African in Thera (?)	II	1969	374 - 375

Ὄνομα συγγραφέως	Τίτλος μελέτης	Τόμος	Ἔτος	Σελίς
ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ ΣΠ.,	Thera 1969	III	1970	1 - 5
—	From the silent Earth	III	1970	61 - 68
—	Περὶ τοὺς χοίρους τῆς Ἐδέσσης	III	1970	81 - 86
—	Further News from Marathon	III	1970	153 - 166
—	Further Discoveries at Marathon	III	1970	349 - 366
—	Θήρα. Ἀνασκαφαὶ 1970	IV	1971	58 - 74
—	A « γλῶσσα » of Hesychius	IV	1971	229 - 231
—	Divine children ?	IV	1971	407 - 412
—	Thera. Summary of the 1971 Excavations	V	1972	1 - 15
—	New Advances in the Field of Ancient Pottery Technique	V	1972	293 - 297
—	Some Features of « Minoan » Thera	V	1972	445 - 450
—	Demeter Erinys in Mycenae	VI	1973	189 - 192
—	Ἀνδρῶν ἡρώων θεῖος στόλος (Apollonius Argon. A 970)	VI	1973	289 - 292
—	From the Miniature Fresco of Thera : A Detail of the Body - Shield	VI	1973	494 - 497
ΜΑΧΜΙΝ J.,	Another Note on Praxiteles' Sauroktonos	VI	1973	296 - 298
—	Euphronian legs reconsidered	VI	1973	299 - 301
ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ ΕΥΘ.,	Εἰδήσεις ἐξ Ἀχαΐας	I	1968	136 - 138
—	Προϊστορικὴ ἀκρόπολις ἐν Μαραθῶνι	III	1970	14 - 21
—	Παρατηρήσεις ἐπὶ ἐπιγραφῶν	III	1970	426 - 428
—	Παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ Δρυμοῦ Βονίτσης	IV	1971	185 - 195
—	Ἡ Κόρη Φρασίκλεια Ἀριστίωνος τοῦ Παρίου καὶ Κοῦρος μαρμάρινος ἀνεκαλύφθησαν ἐν Μυρρινοῦντι	V	1972	298 - 324
MEGAW A.,	A Byzantine Potter's Stamp	I	1968	197 - 200
MERITT B. D.,	A Decree of the Year of Leostratos	V	1972	292 - 293
METAXA - PROKOPIOU N. — FREL J.,	Two Panathenaic Dedications in Eleusis	V	1972	245 - 248
MILLER ST.,	An ancient Site near Menidi	III	1970	435 - 439
MILLER ST. — GROBEL - MILLER ST.,	A Tombstone from Ithaka	IV	1971	201
MITROPOULOU E.,	Two Attic votive Reliefs	VI	1973	343 - 346
—	Two Greek Reliefs considered as lost	VI	1973	346 - 350
MITSOPOULOS - LEON V. — ALZINGER W.,	Aigeira 1972	VI	1973	193 - 200
ΜΙΤΣΟΣ Μ.,	Χοῖρος ἢ χοῖρος	III	1970	92
—	Ἐκ τῆς ἀναδιφήσεως παλαιοτέρων βιβλίων	III	1970	246 - 248
—	Ἀττικαὶ ἐπιγραφαὶ	III	1970	391 - 395
ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ Μ.,	Ἀργυρᾶ λειψανοθήκη τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης	II	1969	48 - 49
—	Νέα στοιχεῖα ζωγραφικοῦ διακόσμου δύο μνημείων τῆς Μακεδονίας	IV	1971	341 - 355
MORRISON I. — RHOMIOPOULOU K. — RIDLEY C.,	Prehistoric settlement of Servia (West Macedonia). Excavations 1972	VI	1973	419 - 426
ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ Χ.,	Τὸ Τζερέμπουλον τῆς Θεσσαλονίκης	VI	1973	332 - 337
ΜΠΟΖΑΝΑ Ν.,	Ἐρυθρόμορφος λήκυθος ἐξ Ἀθηνῶν	IV	1971	255 - 262
ΜΠΟΥΦΙΔΗΣ Ν.,	A scarab from Grave Circle B at Mycenae	III	1970	273 - 274
—	Ὁ Σαβάκα καὶ ἡ Ἀμενίρδις	III	1970	275 - 285
ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ Μ.,	Ἡ ἕκτη Καρυᾶτις	I	1968	61 - 64
ΜΥΛΩΝΑΣ Γ.,	Legends and Archaeology	II	1969	69 - 72
—	Vases with Bird Representations, I	II	1969	210 - 212
—	A silver Cup from Mycenae	II	1969	375 - 376
—	Vases with Bird Representations, II	III	1970	89 - 91

Ὄνομα συγγραφέως	Τίτλος μελέτης	Τόμος	Ἔτος	Σελίς
ΜΥΛΩΝΑΣ Γ.,	The Lion in Mycenaean times	III	1970	421 - 425
ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ Ν.,	Καμαρωτὸς τάφος μετὰ τοιχογραφιῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ	II	1969	178 - 182
—	Εἰδήσεις ἐκ Θεσσαλίας	III	1970	37 - 39
—	Εἰδήσεις ἐκ Θεσσαλίας	III	1970	331 - 334
—	Εἰδήσεις ἐκ Θεσσαλίας — Πύθιον Ἐλασσόνος	V	1972	368 - 373
ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ ΥΒ.,	Ἀνασκαφὴ προϊστορικῆς Κίρρας	I	1968	144 - 146
—	Ἐπιτύμβια μνημεῖα παρὰ τὰς πύλας τοῦ Διοχάρους	II	1969	329 - 334
—	Εἰδήσεις ἐκ Μεγαρίδος	II	1969	339 - 343
—	Νεκροταφεῖον παρὰ τὴν πρὸς Φάληρον ὁδὸν	III	1970	171 - 179
—	Τοπογραφικὰ Ἀθηνῶν	IV	1971	1 - 9
ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ-ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ Α.,	Κεφαλὴ Ἰουλίου Καίσαρος εἰς Μουσεῖον Κορίνθου	III	1970	109 - 110
—	Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ Φαυστίνης τῆς νεωτέρας εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν	VI	1973	163 - 169
OLIVIER J. P.,	Notes épigraphiques sur les tablettes en linéaire B de la série Ug de Thèbes	IV	1971	269 - 272
—	Deux fragments de tablettes en linéaire B de Cnossos au Musée National d'Athènes	V	1972	289 - 292
OVERBECK J.,	Some Notes on the Interior Arrangement of the Erechtheum	V	1972	127 - 129
ΠΑΪΔΟΥΣΗΣ Μ.,	Ἀρχαιολογία καὶ φυσικὴ Ἀνθρωπολογία	II	1969	243 - 248
PALAGIA O.,	Εὐφράνορος τέχνη	VI	1973	323 - 329
PALLAS D.,	Sur la chronologie de la mosaïque représentant la Vierge entourée de Justinien et de Constantin à Ste Sophie de Constantinople	I	1968	90 - 91
ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ Α.Κ.,	Ἀποσπάσματα Ὁμιλιῶν εἰς ἐγκαίνια Μουσείων. Παράρτημα	VI	1973	499 - 502
ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ Μ.,	Τὸ πρόβλημα τῆς Ὁμηρικῆς Πύλου (The Problem of Homeric Pylos)	II	1969	309 - 322
—	Τάφοι τῆς Πύλου (Tombs of Pylos)	III	1970	125 - 136
—	Ἐπικασσιτερωμένα ἀγγεῖα ἐξ Ἀθηνῶν	IV	1971	433 - 438
ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Ν.,	Χαλκοῦς Sestertius Ἀλεξάνδρου Σεβήρου	V	1972	183 - 185
—	Σπάνιον νόμισμα κοπῆς Γουλιέλμου Βιλλαρδουΐνου ὡς τριάρχου Εὐβοίας	VI	1973	463 - 465
ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ.,	Ἀνασκαφαὶ εἰς ἀρχαίαν Ἦλιδα	I	1968	128 - 136
—	Ψηφιδωτὸν Ἀπόλλωνος-Μουσῶν εἰς ἀρχαίαν Ἦλιδα	II	1969	15 - 19
—	Σπήλαια Διροῦ: Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ 1970-1971	IV	1971	12 - 26
—	Σπήλαια Διροῦ (1971): Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀλεπότρυπας	IV	1971	149 - 154
—	Σπήλαια Διροῦ, 1971	IV	1971	289 - 304
ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Ι.,	Μικραὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι πέριξ τῆς Ἀκροπόλεως	I	1968	18 - 20
—	Τοπογραφικὰ τῶν Πατρῶν	IV	1971	305 - 319
—	Ἀρχεῖον πινακίδων Γραμμικῆς Α καὶ σφραγισμάτων εἰς τὰ Χανιὰ	VI	1973	430 - 439
ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΣ Δ.,	Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ ἐκ Νικοπόλεως	IV	1971	430 - 433
—	Ἀριστουργηματικὴ κεφαλὴ τοῦ Αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ	V	1972	129 - 134
—	Προσωποπλαστικὴ - Προσωπογραφία. Προσωπεῖον (Sculptured Portraits - Painted Portraits - Masks)	V	1972	147 - 163
—	Προσωπογραφία Β'	V	1972	511 - 527
ΠΑΡΛΑΜΑ Λ.,	Γεωμετρικὸς σκύφος ἐξ Ἀθηνῶν	III	1970	112 - 117
—	Νεκροταφεῖον τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. παρὰ τὸ Μάζι Ὀλυμπίας	V	1972	206 - 223

Ὄνομα συγγραφέως	Τίτλος μελέτης	Τόμος	Ἔτος	Σελίς
ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Ι., Ἔρευναι εἰς Καλὰ Νησιὰ Περαχώρας		I	1968	116 - 117
—	Εἰδήσεις ἐξ Ἄργους	II	1969	159 - 162
—	Λύρκεια - Λύρκειον	III	1970	117 - 120
—	Δύο ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἄργους	IV	1971	92 - 99
—	Εἰδήσεις ἐκ τῆς Β΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας	IV	1971	140 - 146
ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Ι. — ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ ΑΓΓ., Εἰδήσεις περὶ τῶν Μακρῶν Τειχῶν		V	1972	339 - 346
PEEK W., «Ἐπ' Ἀσωπῷ δαμασθείς»		III	1970	87 - 89
—	Weihepigramm von Kos	IV	1971	412 - 413
—	Zu einem Inschrift - Fragment von Marathon	IV	1971	413
—	Zu einem Epigramm aus Theben	V	1972	83
—	Zu den Inschriften von Ἅγ. Λουκᾶς	V	1972	83
—	Zu einem Epheben - Epigramm aus Athen	VI	1973	125 - 127
ΠΕΝΤΑΖΟΣ Ε., Γλυπτὰ ἐκ Θράκης		II	1969	194 - 195
ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ ΝΤ., Perirrhanteria in the Epigraphical Museum at Athens		I	1968	65 - 66
—	Περὶ τοῦ «Ψηφίσματος τοῦ Θεμιστοκλέους» καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας (Concerning the «Decree of Themistocles» and subsequent Literature)	II	1969	146 - 156
—	Βάσις ἀνδριάντος τοῦ Ἀρριανοῦ	III	1970	377 - 380
PEPPAS - DELMOUSOU D. — STROUD R., A Hymn to Athena		VI	1973	293 - 295
ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ ΝΤ., Βωμίσκος τῆς Ἰσσωρίας Ἀρτέμιδος (IG V_1 1219)		VI	1973	482 - 490
ΠΕΤΡΑΚΟΣ Β., Ἐπιγραφαὶ Ὠρωποῦ		I	1968	69 - 73
—	Θέατρον Μυτιλήνης	II	1969	196 - 198
—	Ψηφιδωτὰ ἐκ Μυτιλήνης	II	1969	239 - 243
—	Ἀνασκαφαὶ ἐν Κίρρᾳ κατὰ τὸ 1972	VI	1973	70 - 73
ΠΕΤΣΑΣ Φ., Ἡ Ἀγορὰ τῆς Θεσσαλονίκης		I	1968	156 - 162
—	Ἀνασκαφὴ Ἐδέσσης	II	1969	186 - 191
—	Νέα λατινικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Πατρῶν	IV	1971	112 - 115
—	Βοκέρριος καὶ Βοκερία	IV	1971	115 - 117
—	«Συμπερίπολοι Ἀρτέμιτι»	V	1972	252 - 254
—	«Συμπερίπολοι Ἀρτέμιτι» (μία ἐπανόρθωσις)	V	1972	496
—	Αἰγίοχος ἀπὸ τὸ Αἴγιον	V	1972	496 - 502
—	Ἄγαλμα Ἀθηνᾶς καὶ τάφος Πατρέως ἐν Πάτραις	V	1972	502 - 505
POPHAM M., A Late Minoan Shrine at Knossos		III	1970	93 - 94
ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ Ε., Θολωτὸς τάφος Καζάρμας		I	1968	236 - 238
—	Θολωτὸς τάφος Καζάρμας	II	1968	3 - 6
—	Μυκηναϊκὸν κράνος ἐκ Δενδρῶν	III	1970	106 - 108
—	Πρώϊμος γεωμετρικὸς τάφος ἐξ Ἄργους	III	1970	180 - 183
—	Δύο μυκηναϊκοὶ τάφοι εἰς Λάρισαν Ἄργους	III	1970	301 - 303
—	Ἀνασκαφὴ Ναυπλίας	IV	1971	10 - 11
—	Τὸ θέατρον τῆς πόλεως τῆς Ἐπιδαύρου	V	1972	347 - 358
—	Ἡ Σφίγξ τῆς Κορίνθου	VI	1973	181 - 188
RAPP G. — COOK SP., Thera Pumice recovered from LH IIA Stratum at Nichoria		VI	1973	136 - 137
RIDLEY C. — RHOMIOPOULOU K., Prehistoric Settlement of Servia (W. Macedonia). Excavations 1971		V	1972	27 - 34

Ὄνομα συγγραφέως	Τίτλος μελέτης	Τόμος	Ἔτος	Σελὶς
RIDLEY C. — RHOMIOPOULOU K. — MORRISON J.,	Prehistoric Settlement of Servia (West Macedonia). Excavations 1972	VI	1973	419 - 424
RICHARDSON L. J.,	Homeric αἰγανέη again	IV	1971	262 - 263
ROBINSON H.,	Salvage Archaeology in Elis, 1967	I	1968	46 - 48
ROESCH P.,	Une Inscription athénienne au Musée de Thèbes	VI	1973	142 - 145
ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ Κ.,	Ἀνασκαφὴ τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Ντικιλὶ - Τὰς (Ἀ. Μακεδονία)	I	1968	48 - 50
—	Ἡ ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Αἰανῆς Κοζάνης	III	1970	213 - 214
—	Ταφαὶ Πρωίμου Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου εἰς Ἀνατολικὴν Πίνδον	IV	1971	37 - 42
RHOMIOPOULOU K. — RIDLEY C.,	Prehistoric Settlement of Servia (W. Macedonia). Excavations 1971	V	1972	27 - 34
RHOMIOPOULOU K.,	A New Monumental Chamber Tomb with Paintings of the Hellenistic Period near Lefkadia (West Macedonia)	VI	1973	87 - 92
RHOMIOPOULOU K. — RIDLEY C. — MORRISON I.,	Prehistoric Settlement of Servia (West Macedonia). Excavations 1972	VI	1973	419 - 424
ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ - ΣΑΠΟΥΝΑ ΕΦΗ,	Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τοῦ μινωικοῦ ἀναγλύφου	II	1969	399 - 406
ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ Ι.,	Θολωτὸς τάφος εἰς Ἅγ. Κύριλλον Μεσσαρᾶς	I	1968	50 - 53
—	Τὸ μινωικὸν ὀρεινὸν ἱερὸν τοῦ Θύλακα	III	1970	252 - 259
SAKELLARAKIS J. — OLIVIER J. P.,	Deux fragments de tablettes en linéaire B de Cnossos au Musée National d'Athènes	V	1972	289 - 292
ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ Ι.,	Μυκηναϊκὸς ταφικὸς περίβολος εἰς Κρήτην	V	1972	399 - 419
—	Fragment of a Relief Stone Vase from Tiryns	VI	1973	158 - 163
SCHÄFER J. — GROSSMANN P. — GERCKE P. — HIESEL G.,	Tiryns 1968 und 1969	II	1969	344 - 351
SHEAR T. L.,	The Stoa Basileios in the Athenian Agora	III	1970	297 - 301
ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ Δ.,	Τύμβος κλασσικοῦ τάφου ἐξ Ἀθηνῶν	II	1969	334 - 338
—	A fortified Acropolis on the Oikonomos Island of Paros	VI	1973	260 - 265
—	A New Phoenician Sarcophagus from Paros	VI	1973	466 - 471
SCOUFOPOULOS N. — EDGERTON H.,	Sonar Search at Gytheion Harbor	V	1972	202 - 206
SCHUCHHARDT W.,	Der Knabe von Marathon	VI	1973	127 - 129
ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ.,	Προϊστορικὸς συνοικισμὸς εἰς θέσιν Λιθαρὲς Πυρίου Θηβῶν	I	1968	140 - 143
—	Τὸ μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον τῆς Τανάγρας	II	1969	20 - 25
—	Ἀνασκαφὴ εἰς τὸ Μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον τῆς Τανάγρας	III	1970	184 - 197
—	Θησαυρὸς χαλκῶν ἀντικειμένων ἐξ Ὀρχομενοῦ	III	1970	263 - 272
—	Ἐλεφαντίνη λαβὴ ἐκ Θηβῶν	III	1970	268 - 273
—	Τὸ ἀρχεῖον τοῦ Μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῶν Θηβῶν	III	1970	322 - 367
—	Ἀνασκαφὴ τοῦ Μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου Καλλιθέας Βοιωτίας	III	1970	328 - 331
—	Τοπογραφικὰ τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου	IV	1971	32 - 37
—	Μυκηναϊκὸς Βασιλικὸς θαλαμωτὸς τάφος ἐν Θήβαις	IV	1971	161 - 164
—	Ἀρχαῖαι βοιωτικαὶ πόλεις ἔρχονται εἰς φῶς	IV	1971	319 - 331
—	Αἰγυπτιακὸς ἐποικισμὸς ἐν Βοιωτίᾳ	V	1972	16 - 27
—	Δύο ραμφόστομοι πρόχοι ἐκ Πελασγίας Φθιώτιδος	V	1972	470 - 474
—	Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν μελέτην τοῦ Κωπαϊδικοῦ χώρου	VI	1973	201 - 214
SPYROPOULOS TH. — H. TZAVELLA-EVJEN,	Lithares: An Early Helladic Settlement near Thebes	VI	1973	371 - 375

Ὄνομα συγγραφέως	Τίτλος μελέτης	Τόμος	Ἔτος	Σελὶς
ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ.,	Εἰδήσεις ἐκ Βοιωτίας	VI	1973	375 - 395
STYRENIUS C. G. — TZEDAKIS J.,	Chania : A new Minoan Centre	III	1970	100 - 102
STYRENIUS C. G. — VIDÉN A.,	New Excavations at Asine	IV	1971	147 - 148
STYRENIUS C. G. — HELLSTRÖM P.,	Excavations at Chania, 1970	IV	1971	223 - 224
TAMVAKI A.,	A Late Minoan Seal in the N. Metaxas Collection	VI	1973	308 - 315
TAYLOUR W. D.,	« Citadel House », Mycenae 1968 - 1969	III	1970	72 - 80
TZAVELLA - EVJEN H.,	The Lithares Idols	V	1972	467 - 469
TZAVELLA - EVJEN H. — SPYROPOULOS TH.,	Lithares : An Early Helladic Settlement near Thebes	VI	1973	371 - 375
ΤΖΕΔΑΚΙΣ Ι.,	Κίσηρις ἐκ Χανίων	I	1968	313 - 314
—	Ἀνασκαφὴ ΥΜ III A/B νεκροταφείου εἰς περιοχὴν Καλαμίου Χανίων	II	1969	365 - 369
TZEDAKIS J. — STYRENIUS C. G.,	Chania : A new Minoan Centre	III	1970	100 - 102
ΤΖΕΔΑΚΙΣ Ι.,	Μινωικὸς κιθαρῳδὸς	III	1970	111 - 112
—	Λάρνακες Ὑστερομινωικοῦ νεκροταφείου Ἀρμένων Ρεθύμνης	IV	1971	216 - 222
TZEDAKIS J. — WARREN P.,	Debla : A new Early Minoan Settlement	V	1972	66 - 72
ΤΖΕΔΑΚΙΣ Ι.,	Ἀνασκαφὴ Καστελλίου Χανίων	V	1972	387 - 390
ΤΟΥΛΟΥΠΑ Ε.,	Πήλινα κρητικαὶ λάρνακες ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ	I	1968	54 - 57
—	Ἐθνικὸν Μουσεῖον : Δύο νέα κυκλαδικὰ εἰδώλια	I	1968	267 - 269
—	Νέα αἴθουσα ἐκθέσεως χαλκῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου	IV	1971	49 - 53
ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ Ι.,	Γραπτὴ Ἀμαζὼν ἐκ Νυμφαίου	I	1968	307 - 310
—	Ὁ Ἀρίστιππος τοῦ Νυμφαίου	III	1970	45 - 47
—	Προσθῆκες καὶ διορθώσεις εἰς ἐκδεδομένας ἐπιγραφὰς ἐκ Βεροίας	IV	1971	207 - 210
ΤΡΑΥΛΟΣ Ι.,	Τὸ Γυμνάσιον τοῦ Κυνοσάργους	III	1970	6 - 14
—	Ἡ ἐσωτερικὴ διάταξις τοῦ Ἐρεχθείου	IV	1971	77 - 84
ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Δ.,	Τέσσαρα θρακικὰ εὑρήματα	V	1972	381 - 387
—	Μεγαλιθικὰ μνημεῖα (dolmen) καὶ βραχογραφίαι εἰς τὴν Δυτικὴν Θράκην	VI	1973	241 - 255
TRIANTIS ST. — CALLIPOLITIS V.,	À propos du Kouros de Kératéa	I	1968	280 - 285
ΤΣΑΚΟΣ Κ.,	Ἐκ Σάμου	I	1968	168 - 169
—	Σάμος — Δυτικὴ Νεκρόπολις	II	1969	202 - 205
—	The Castle of Gradetsi at Mikri Gotista, near Metsovo	VI	1973	472 - 481
ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ ΕΥΘ.,	Εἰδήσεις ἐκ Θεσπρωτίας	II	1969	43 - 47
—	Περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Νικολάου Ἐλαιῶνος Σερρῶν	IV	1971	54 - 57
—	Χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἄμμωνος Διὸς εἰς Καλλιθέαν Χαλκιδικῆς	V	1972	35 - 38
ΤΣΙΡΙΒΑΚΟΣ Η.,	Εἰδήσεις ἐκ Καλλιθέας	I	1968	35 - 36
—	Εἰδήσεις ἐκ Καλλιθέας	I	1968	108 - 109
—	Εἰδήσεις ἐκ Πειραιῶς	I	1968	113 - 116
—	Μυκηναϊκὰ εἰς Μίστρον Εὐβοίας	II	1969	30 - 31
—	Kallithéa : Ergebnisse der Ausgrabung	IV	1971	108 - 110
—	« Ἑρμᾶν εὐσεβέως, ὃς ἀγῶνας ἔχει μοῖράν τ' ἀέθλων »	V	1972	505 - 508
ΦΑΡΑΚΛΑΣ ΝΙΚ.,	Ἴσος	I	1968	139 - 140
—	Περὶ τῆς ὀνομασίας τῶν ἐλευθέρων στύλων τῶν Ἱερῶν κορυφῆς	I	1968	210 - 211
—	Θῆβαι : Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Λιακοπούλου - Κύρτση	I	1968	241 - 244
—	Παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν Νεολιθικῶν τῆς Χαιρωνείας	I	1968	310 - 313
—	Περὶ τῆς κατοικήσεως τῶν Λελέγων ἐν Βοιωτίᾳ	II	1969	96 - 97

Ὄνομα συγγραφέως	Τίτλος μελέτης	Τόμος	Ἔτος	Σελὶς
ΦΑΡΑΚΛΑΣ ΝΙΚ.,	Περὶ τοῦ Μαντείου τοῦ Τροφωνίου ἐν Λεβαδείᾳ	II	1969	228 - 233
ΦΑΤΟΥΡΟΥ - ΗΣΥΧΑΚΗ Κ.,	Protection and Preservation of the Monuments of the Modern Greek Civilization	I	1968	300 - 306
—	Un jardin ancien près de la Canée. Le problème des jardins de la Renaissance Crétoise	III	1970	395 - 402
FELSCH R.,	Die Höhle von Kephalari	VI	1973	13 - 27
—	Prähistorische Keramik vom Klisi Tepe, Ost Makedonien	VI	1973	138 - 142
ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ Β.,	Ἀττικαὶ Λευκαὶ Λήκυθοι (Attic White Lekythoi)	II	1969	290 - 309
—	Ἡ ἀκρόπολις τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου Σίφνου	V	1972	93 - 103
FOSSEY J.,	Ὄστρακον ἐκ τοῦ χωρίου Δρίτσα Βοιωτίας	II	1969	398 - 399
—	Ἡ ὑπογραφὴ ἑνὸς Βοιωτοῦ κεραμέως	III	1970	320 - 322
—	À propos of an inscription from Vathý	IV	1971	240 - 245
ΦΡΑΓΚΑΚΗΣ Χ. — ΑΝΤΩΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ.,	Τὸ ἐν Ἀθήναις ὡρολόγιον τοῦ Ἀνδρονίκου	II	1969	416 - 422
FREL J.,	Arx Atheniensium: Panathenaica	II	1969	377 - 386
FREL J. — KARAGEORGHIS V.,	Une statue de Salamis (Chypre) reconstituée	III	1970	237 - 238
FREL J.,	The Krito Sculptor	III	1970	367 - 371
—	Réparations antiques	V	1972	73 - 82
FREL J. — METAXA - PROKOPIOU N.,	Two Panathenaic Dedications in Eleusis	V	1972	245 - 248
FREL J.,	The Sculptor to the Kouros from Myrrhinous	VI	1973	367 - 369
FAURE P.,	Antiques cavernes de refuge dans la Crète de l'Ouest	II	1969	213 - 216
ΧΑΤΖΗ Δ.,	Εἰδήσεις ἐκ Λέσβου	V	1972	39 - 46
ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ Γ.,	Πήλινον ὁμοίωμα νεολιθικοῦ οἰκίσκου	II	1969	36 - 39
—	Μαγούλα Κοσκινᾶ	II	1969	93 - 95
—	Εἰδήσεις ἐκ Θεσσαλίας	II	1969	167 - 172
ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ Γ.—ΘΕΟΧΑΡΗΣ Δ.,	Ἀνασκαφὴ τάφων Φθιωτίδων Θηβῶν	III	1970	204 - 207
ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ Γ.—ΘΕΟΧΑΡΗΣ Δ.,	Χρυσᾶ ἐκ τάφων τοῦ Πελινναίου	III	1970	208 - 212
ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ Γ.,	Δύο νέαι ἐγκαταστάσεις τῆς ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς εἰς τὴν Δυτικὴν Θεσσαλίαν	IV	1971	164 - 175
ΧΩΡΕΜΗ ΑΛΚ.,	Μωσαϊκὸν δάπεδον ἐξ Ἐρετρίας	V	1972	224 - 227
ΧΩΡΕΜΗΣ ΑΓΓ.,	Θολωτὸς τάφος εἰς Καρποφόραν Μεσσηνίας	I	1968	205 - 209
—	ΜΕ βωμὸς εἰς «Νησακούλι» Μεθώνης	II	1969	10 - 14
—	Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐξ Ὡρεῶν	V	1972	227 - 230
—	Ἐρυθρόμορφος λήκυθος ἐξ Εὐβοίας	V	1972	462 - 467
BAKHUIZEN S.,	The two Citadels of Chalcis on Euboea	V	1972	134 - 146
—	Renewed Investigation of Goritsa (Thessaly)	V	1972	485 - 495
BIERS W.,	From the Furnace: A note on Lampmakers Workshop	IV	1971	414 - 416
BORZA N.,	Some Notes on Arrian's name	V	1972	99 - 102
BROMMER F.,	Vier mythologische Vasenbilder in Griechenland	V	1972	451 - 462
BUCHHOLZ H. G. — KARAGEORGHIS V.,	Homeric αἰγανέη	III	1970	386 - 391
DAVIS S.,	The Minoan Silver Pin from Mavro Spelio: An Interpretation	VI	1973	491 - 493
DIMACOPOULOS J.,	A Mannerist Portal at Rethymno after a Drawing by Sebastiano Serlio	V	1972	108 - 112
DINSMOOR W. B, Jr.,	New Parthenon Finds in the Agora	IV	1971	264 - 268

Όνομα συγγραφέως	Τίτλος μελέτης	Τόμος	Έτος	Σελίς
GERCKE P. — GROSSMANN P. — SCHÄFER J. — HIESEL G.,	Tiryns 1968 und 1969	II	1969	344 - 351
GROBEL - MILLER ST. — MILLER ST.,	A Tombstone from Ithaka	IV	1971	201
GROSSMANN P. — SCHÄFER J. — GERCKE P. — HIESEL G.,	Tiryns 1968 und 1969	II	1969	344 - 351
HADZISTELIOU - PRICE TH.,	Archaic Athena Promachos in Chicago University	III	1970	120 - 122
—	Ceramica Campana a figure nere, by Fr. Badoni	III	1970	122 - 123
HALLAGER E.,	Fragments of Linear A tablets with new Signs from Chania	V	1972	508 - 510
—	Minoan Kydonia. Excavations 1973	VI	1973	439 - 448
HARL O.,	Fauvel und die Theronstele	IV	1971	417 - 425
HELLSTRÖM P. - STYRENIUS C. G.,	Excavations at Chania, June 1970	IV	1971	223 - 224
HIESEL G. — GROSSMANN P. — SCHÄFER J. — GERCKE P.,	Tiryns 1968 und 1969	II	1969	344 - 351
JUCKER H.,	Zum Bruchstück der Lysimache - Stele	VI	1973	337 - 342
THROCKMORTON P.,	Searching for Shipwrecks with Sonar	III	1970	381 - 386
—	Exploration of a Byzantine Wreck at Pelagos Island near Alonnessos	IV	1971	183 - 185
VANDERPOOL E.,	A Relief Pithos Fragment from Attica	IV	1971	75 - 76
—	An Athenian Decree in Phocian Stiris	IV	1971	439 - 443
—	The Inscription on the Theron Stele	V	1972	248 - 251
VIDÉN A. — STYRENIUS C.G.,	New Excavations at Asine	IV	1971	147 - 148
VOIGTLÄNDER W.,	Tiryns. Unterburg - Kampagne 1971	IV	1971	398 - 406
—	Tiryns. Unterburg - Kampagne 1972	VI	1973	28 - 38
WARREN P. — TZEDAKIS J.,	Debla : A new Early Minoan Settlement	V	1972	66 - 72
WARREN P.,	Knossos and the Greek Mainland in the third Millennium B.C.	V	1972	392 - 398
WARREN P.,	The Mitata of Nidha and Early Minoan Tholos Tombs	VI	1973	449 - 456
WAS D.,	A Greek Tax Record written in Linear A?	VI	1973	304 - 306